

UNIVERSITY OF TARTU

MINOR URALIC LANGUAGES AND THEIR CONTACTS

Edited by Ago Künnap

Tartu 1993

UNIVERSITY OF TARTU

**MINOR URALIC LANGUAGES
AND THEIR CONTACTS**

Edited by Ago Künnap

TARTU 1993

This book is supported by the EC TEMPUS Office

ISBN 9985-56-001-9

© Tartu Ülikool, 1993

PREFACE

The European Community TEMPUS projects are meant to provide aid to the states that have just emerged from the socialist system in developing their education. On Sept. 1, 1992 one of those projects — "Minor Languages and Cultures in Contact" — was launched. The initiator of this project is Tjeerd de Graaf, associate professor of phonetics at the University of Groningen, Holland. Among the other EC universities that have participated from the start alongside the University of Groningen are the Frisian Academy in Holland, the University of Leuven in Belgium and the University of Bochum in Germany. The project will terminate on Aug. 31, 1995.

Tartu University will join the project during its first academic year, Vilnius University during the second and the Latvian University during the third one. A few other universities will be included in the future, most likely in Poland and Russia. In addition to the exchange of information, teachers and students, the East European universities will get support for acquiring computer technology and software, as well as for developing their communications. Scholars of Germanic and Uralic languages and of semiotics will participate from Tartu University. Various events scheduled for the 1992/93 academic year were specified during the visit of the delegation of the Groningen philologists to Tartu in November, 1992.

The scientific cooperation between Groningen and Tartu in the field of Uralistics, including the Estonian language, as is only natural, will evolve, preferably, in two directions:

- (1) older Germanic loanwords in Baltic-Finnic languages, and,
- (2) the interrelations between Ob-Ugric and Samoyed languages.

The University of Groningen has also a Centre of Finno-Ugrics, with Professor László Honti as its head. This centre was represented by Dr. Osmo Nikkilä, Associate Professor of Groningen and Tampere Universities, during the visit to Tartu. We shall also start exchanging teachers and students of Uralic languages with Groningen.

Professor Honti is a well-known specialist of Uralic languages, his favourite field being Ob-Ugric languages. The present book contains his work on the origin of the dual in Ugric languages, a common field investigated by Tartu scholars of Samoyedologic studies as well, including the author of this article. The Groningen Centre of Finno-Ugrics is especially known for its research on Baltic-Finnic older Germanic loanwords. They have published the first volume of a prospective etymological dictionary. We shall find a review of this work by Paul Alvre in this book. In addition, an article by Dr. Nikkilä on Baltic-Finnic word-etymology has been included. Thus we can say that this is the first joint edition of Groningen and Tartu.

The problem of minor languages and cultures is extremely topical in the changing and uniting Europe, having a direct impact on the Uralic-speaking peoples as well.

MIHKEL VESKE 150

Mihkel Veske on läinud ajalukku silmapaistva keeleteadlasena, luuletajana ja ärkamisaja tegelasena. Üldtuntud on tema rahvalikud laulud "Kas tunned maad", "Mingem üles mägedele", "Kui kallist kodust läksin" jt. Vähem teatakse tema üle kändude ja kivi- vide kulgenud haridusteest ja sellele järgnenud viljakast tegevusest keeleteaduse põllul.

M. Veske on esimene kõrgelt haritud eesti soost keeleteadlane, kes a. 1872 omandas Leipzgis filosoofidoktori kraadi. Aastail 1874–1885 oli ta Tartu ülikoolis eesti keele lektor, seejärel aga kuni surmani a. 1890 soome-ugri keelte õppejõud Kaasani ülikoolis.

Väitekirja lõppu lisatud eluloos annab M. Veske oma sünniajaks 28/16. jaan. 1843. See ei lange aga kokku kirikuraamatute ja ristimistähe andmetega, kus seisab 17.(29.) jaanuar.¹ Kooliteed oli M. Veskel õnn alustada Pulleritsu külakoolis, kus õpetajaks oli innukas Viljandimaa ärkamisaja tegelane Jaan Adamson. Tema õhutusel jätkas M. Veske õppimist Paistu kihelkonnakoolis, kust tee viis professor Alexander von Oettingeni majanduslikul toetusel edasi Tartu gümnaasiumi ja sealt 1866. a. Leipzigi misjonärikooli. Sealt lahkus ta aga juba järgmisel aastal, sest kooli totra distsipliini tingimustes oleks pidanud ta vaimselt kõigiti kängu jääma ("in jeder Hinsicht hätte verkümmern müssen").² Teadmishimulise noormehe aitas majanduslikest raskustest üle Venemaa kindralkonsul von Have Leipzgis, kelle soovitusel M. Veske hakkas saama Vene suurvürstinna Helene Pavlovnalt regulaarset abiraha (200 taalrit aastas kuni ülikooli lõpetamiseni).³ Tagasihoidlikku abi kodumaalt olid suutnud organiseerida J. Adamson, Fr. R. Kreutzwald jt.⁴ Leipzigi

¹ Vt. J. Kaup, Dr. Mihkel Veske. Keeleteaduse pioneer ja isamaaluse raudne tulehoidja, Tallinn 1936, lk. 5.

² Michael Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes. Inauguraldissertation zur Erklärung der philosophischen Doctorwürde auf der Universität Leipzig, Leipzig 1872, lk. 101.

³ M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik ..., lk. 101; J. Kaup, Dr. Mihkel Veske, lk. 17.

⁴ R. Põldmäe, Miks Mihkel Veskest ei saanud paganamisjonäri? // Keel ja Kirjandus 1965, nr. 5, lk. 274 jj.

ülikoolis õppis M. Veske a. 1868–1872 filoloogiat oma aja silmapaistvate lingvistide Biedermanni, Brockhausi, Curtiuse, Leskieni, Zarnke jt. juhendamisel. Õppeainete loetelu, mida M. Veske eri professorite juures kuulas, on üsna pikk. Nende hulgas on saksa keele grammatika ja kirjanduse ajalugu, muinaspõhja keele grammatika ja kirjanduse ajalugu, sanskriti keele alused, zenda keele alused, võrdleva keeleteaduse alused, kreeka keele grammatika ja kirjanduse ajalugu, ladina keele grammatika, vanabulgaaria keele grammatika; saksa, slaavi ja leedu keelte võrdlev grammatika; Euroopa keelte, eriti soome sugu keelte ülevaade, romaani keelte võrdlev grammatika ja hispaania keele grammatika, araabia keele grammatika, vanade egiptlaste keel jm.⁵

M. Veske õpinguaastaist on veel teada, et ta avaldas F. Zarnke toimetatud ajakirjas "Literarisches Centralblatt" 1870. a. 4. numbris arvustuse F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu kohta. Arvustus oli üldiselt tunnustav, kuid sisaldas ka kriitilisi märkusi. On arvatud, et selle peale kirjutas J. Budenz terava vastuse, mida aga "Literarisches Centralblatt"i toimetused ei avaldanud, et noorele keeleteadlasele mitte paha teha. Tegelikult aga kutsus J. Budenzi ja ka O. Donneri pahameele välja hoopis M. Veske (Michael Weske aus Livland) a. 1872 kaitstud väitekirja "Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes" (millest muide kohe järgmisel, 1873. aastal ilmus kordustrükk mõneti muudetud tiitellehetekstiga). Et pahameeletorm tõusis just mõnedest varjamatuist otseütlemistest väitekirjas nii eesti kui ka soome klassikute aadressil, aga mitte M. Veske tudengipõlve retsensioonist, näitab selgesti Schiefneri kirjavahetus Wiedemanni ja Budenziga.⁶

Arvamuste lahkumineku E. Ahrensi, F. J. Wiedemanni, A. Ahlqvisti ja teistega olid paratamatud juba uurimismeetodi järsu erinevuse tõttu. M. Veske toetub soome, eesti jt. keelenähte analüüsimisel läbinisti võrdlev-ajaloolisele meetodile. Ta teeb seda esimesena ja seejuures raudse järjekindlusega, nii et tema uurimus mõjub veel tänapäevalgi värskena ja kaasakiskuvana.

M. Veske väitekirjal on kaks põhiosa: 1) deklinatsioon läänemesoome keeltes; 2) *n*-käänded kõigis soome-ugri keeltes. Selles uurimuses on esmakordselt võetud ligema vaatluse alla eesti keele välted ja nende kujunemine. Kolmandat vältet oli teatavasti esmakordselt käsitletud juba O. W. Masing, kuid ta ei suutnud veel teha

⁵ Vt. üksikasjalikumalt J. Depman, Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaari-Venemaal // Keel ja Kirjandus 1958, nr. 7, lk. 431.

⁶ Vt. P. Ariste ES-is peetud ettekande refereering "Keeles ja Kirjanduses" (1977, nr. 7, lk. 448); A. Undla-Põldmäe, Wiedemanni suhteid Ungariga // Keel ja Kirjandus 1969, nr. 5, lk. 284.

selget vahet häälikute vältuse ja rõhu vahel.⁷ E. Ahrens ei erista II-vältelist *kardan* (ich fürchte) III-vältelisest *kardan* (ich überziehe mit Blech) ja F. J. Wiedemannilgi ei näita märkimisviisi *mél*, gen. *mēle* Võru murde grammatikas midagi muud kui erinevust vokaalide kvaliteedis (mitte aga kvantiteedis).⁸ M. Veske rakendab vältete foneetilist tähistamist, osutades ühtlasi, et seoses sõna teise silbi pika vokaali lühenemisega on esimene silp pikenenud ja sõna muutunud kolmandavälteliseks (*linn^sa* < *linna*n < *linna*han). Oma "Eesti keele healte õpetuses" (1879), mida võib õigustatult pidada esimeseks eestikeelseks teaduslikuks lingvistikaprobleemide käsitleseks, arendas M. Veske seda seisukohta edasi, näidates ühtlasi, et praegune tugev või nõrk aste sõltub omaaegsest silbi lahtisusest või kinnisusest.

M. Veske rõhutab õigesti, et eri käändevormide moodustamisel tuleb lähtuda sõnatüvest ja vaadata, kuidas sellele käändelõpud liituvad, aga mitte tuletada üht käänet teisest. Seejuures teeb E. Ahrens mõnigi kord eriti raske vea ("besonders starken Fehler"), tuledades näit. sisseütleva osastavast ka *meel-t*-tüüpi sõnadel, kus *t*-le olevat algul lisatud *e*, mille eest siis *t* välja langenud. Sisseütleva õige arengukäik on tegelikult näha soome keelest (*mieleen* < *mielehen*).⁹ Samasuguse kriitika osaliseks saavad üldjoontes ka F. J. Wiedemann ja A. Ahlqvist, sest nendegi kohta käivad õpetussõnad, "et õigesti deklioneerida, peab tundma sõnatüve", ja kui nad (Ahlqvist, Wiedemann) oleksid arvestanud vormide ajaloolist kujunemiskäiku, "so wären sie in diese Irrthümer nicht verfallen".¹⁰

Väitekirja teine pool koos analüüsi näitlikustavate tabelitega annab hea ülevaate kõigi soome-ugri keelte *n*-elemendiga käänete kohta.

M. Veske järgi on *n*-käänete distributsioon olnud läänemere-soome algkeeles järgmine: *-na* (*-nā*) lokatiivis, temporaalis ja predikatiivis, *-na*, *-ne* modaalis ja distributiivis, *-ne* komitatiivis, *-n* genitiivis, instrumentaalis ja *n*-adessiivis, *-n* + *ta* (**na* + *ta*) *n*-ablatiivis. Vastava käände funktsioone selgitavad näited. Nii tunneb soome keel *na*-, *nā*-lokatiivi tarvitamist lokatiivselt postpositioonides (*kaukana*), adverbides (*kotona*), temporaalselt (*sinā päivänä*) ja predikatiivselt (*on tuomarina*).

Et M. Veske lähtus tollal üldiselt kehtinud arvamusest, et käändelõpud on varem olnud iseseisvad vokaaliga lõppevad sõnad, siis

⁷ A. Kask, Eesti kirjakeele ajaloo II, Tartu 1970, lk. 256.

⁸ M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik ..., lk. 14 j.

⁹ M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik ..., lk.

²³¹⁰ M. Weske, Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik ..., lk.

24, 27.

on täiesti ootuspärane, et ta eeldab genitiivi *n*-i kujunemist *na-*, *nä*-käändest (lokatiivist-essiivist). Pole huvituseta märkida, et samale seisukohale on hiljem asunud L. Kettunen, kelle järgi genitiivi (nagu ka instruktiivi, komitatiivi ja terminatiivi) juured on lokatiivis-essiivis.¹¹ Genitiivi väljakasvamine lokatiivist-essiivist on teoreetiliselt muidugi mõeldav, kuid see pidi siis toimuma veelgi varasemal perioodil kui uurali algkeeles. Viimases eksisteerivad aga lokatiiv(-essiiv) ja genitiiv(-instruktiiv) juba rangelt lahus.

M. Veske soovitab ka *l*- ja *s*- käändeid koos käsitleda. Seejuures ei ületavatki soome-ugri põhikäänete arv indoeuroopa keelte omi.

Et M. Veske oli oma põhihariduse saanud indoeuropistidelt, siis tundis ta pidevat huvi ka selle keelkonna nähete, eriti aga mõlema keelkonna ühisjoonte vastu. Sellest valdkonnast on tema lektoriametisse astumise ettekanne, mis ilmus nii Õpetatud Eesti Seltsi "Verhandlung" eis (Bd. 8, Heft 2) kui ka 16-leheküljelise äratrükina (Dorpat 1875). Indoeuroopa ja soome-ugri keelte ühiste joontena on selles vaatluse all noomenisufiks *-ma* (sm *sanoma* 'sõnum' — sanskriti *ghar-má* 'soojus'), personaalpronoomenid ja pöördelõpud (*ma*, *-n* < *-m* — leedu *es-mi*, vanaülemsaksa *gā-m* (< *-ma*) 'ma lähen' jt.), *ta*-ablatiiv (sm *kotoa* < **kotota* — sanskriti *svarga-tás* 'taevast'). Edasi arutab M. Veske, et soome-ugri keeltes lisanud aglutinatsioonile sageli ka fleksioon, mis avaldub eriti ilmekalt onomatopoeetilis-deskriptiivses sõnavaras. *kil-*, *kõl-*, *kol*-elemendiga verbid on kõik tegelikult sama juurega *k-l* (*k + l*), mille põhitähendus on 'helisema' ('klingen'). Heli tooni määrab aga vokaalide *i*, *õ*, *o* kõrgus. Enamikul juhtudel on selliste sõnade täpne tõlkimine indoeuroopa keeltesse üsna võimatu ülesanne, mida võib märgata ka F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu puhul. M. Veske peatub ka oma lemmikteemal — eesti keele kolmel vältel, mis samuti kuulub flekteerivate ilmingute valdkonda.

Indoeuroopa ja soome-ugri keelte ühisjooned võivad viia arvamusele nende keelkondade ühisest päritolust, kuid selle tõestamiseks pole asjaomaseid keeli (eriti soome-ugri omi) veel küllalt põhjalikult uuritud. Eesti keele uurimisel peab ta tingimata vajalikuks tugineda võrdlev-ajaloolisele meetodile, nii nagu ta seda juba oma väitekirjas teinud on.

Kui M. Veske käis 1880. a. Soomes, tekkis tal ilmselt seal mõte koostada võrdlev soome ja eesti keele häälikulugu ("Soome keelte healte seadusi Eesti keelega võrrelda").¹² Selleni ta siiski ei jõudnud (ja see töö on tegemata tänapäevani), kuid soome keele lühike õpetus grammatika näol ilmus juba järgmisel aastal ja sellele tuli

¹¹ L. Kettunen, Die Herkunft der Terminativs, Genitivs, Instruktivs und Komitativs, Helsinki 1956, lk. 18 jj.

¹² M. Veske, Soome keele õpetus. Esimene jagu: Lühikene grammatik, Wiljandis 1881, eessõna.

hiljem lisa "lugemise harjutustega".¹³ Soome keele tundmist pidas M. Veske igale eestlasele kasulikuks, kuid ta tunnetas selle asendamatu väärtust ka eesti keele uurimisel. Nii on ta ühel Õpetatud Eesti Seltsi 1881. a. koosolekul võrrelnud rahvalaulude *kse*-vorme (*surekse, kadukse*) soome vastava esinemusega (*Istuksen ilo-kivelle* 'Auf den Gesangesfließ stellt er sich'). Soome keele grammatikas on tal mõningaid kõrvutusi eesti murdevormidega. Näiteks mainib ta lk-1 49, et Viru murdes pruugitakse veel eitussõnu *en, et, ei, emma, etta, eiwad*. Käsitledes soome keele *ne*-potentsiaali ei läbe ta olla toomata võrdlusi nii eesti rahvalauludest (*lähnen, vedaneb, õlleb* jt.) kui ka "Vastsest Testamendist" (*mes se olnes, tulnes, lännes*) (lk. 38). M. Veske "Soome keele õpetus" tohiks pakkuda huvi ka lahe tagant vaadatuna, sest selles on rida selliseidki vorme ja kategooriaid, mida tänapäeva kirjakeeles enam ei viljelda (prolatiiv *maatse*, mitm. illatiiv *vierahisin, vieraisin*, personaalne passiiv potentsiaalis ja konditsionaalis — *annettanen* 'mind võib anda', *annettaisin* 'mina saaksin antud, mind saaks antud' jt., *kaan-, kään*-imperatiiv — *annettakaan* ja *koon-, kõön*-vorm — *annettakoon* optatiivina, refleksiivvormid *antaun, muuttain, kätkeikse* 'ta peidab ennast' jt.). M. Veske "Soome keele õpetust" on agaralt kasutanud mitme põlvkonna teadus- ja kultuuritegelased, teiste hulgas ka Gustav Suits.¹⁴

Murdekogumisreisidel saadud materjali on M. Veske oskuslikult ära kasutanud soome keelega võrdlemisel. Tähelepanuväärt ja põhiliselt õige on M. Veske arutlus rannikumurde päritolu üle. Et Tütar- saare murraku nagu teistegi soome keele murretega langevad kokku vaid vähesed vormid ja et rannikueestlaste kõnes leidub veel arhailisemaidki juhtusid, kui neid on häälikuliselt täielikumas soome keeles ("das lautlich vollkommenste Finnische"), siis pole rannikueestlaste vanad keelendikujud mitte fennismid, vaid algselt eestipärased jooned ("ursprünglich estnische"), mis on ainult paremini säilinud kui teistes eesti murretes.¹⁵

M. Veske põhjalik uurimus *vere*-lõpuliste kohanimedega kohta¹⁶ haakub ennekõike fennougriktikaga selle poolest, et seda toponüümitüüpi on püüdnud seletada ka mitmed soome uurijad (J. Mikola, E. N. Setälä ja M. Veskega ühesugusele *veer*-seletusele jõudes ka L. Kettunen). Huvitaval kombel on Soomega ja soome keelega seotud seegi asjaolu, et *vere*-kohanimedega kohta esitatud viimane

¹³ M. Veske, Soome keele õpetus. Teine jagu: Lugemise harjutused, Tartu 1884.

¹⁴ Vt. E. Roos, Gustav Suits gümnaasiumiõpingute esimesel poolel // Keel ja Kirjandus 1972, nr. 2, lk. 81.

¹⁵ M. Veske, Bericht über die Ergebnisse einer Reise durch das Estland im Sommer 1875, Dorpat 1877, lk. 61 jj.

¹⁶ M. Veske, Ueber die estnischen Ortsnamen auf *-were* (im Deutschen auf *-fer*) // Verh. GEG, Bd. 8, Heft 4, Dorpat 1877, lk. 47 jj.

seletus ilmus 1992. a. soome ajakirjas "Virittäjä", kusjuures tõlgendus — *vere < veere* (: *veerde*) 'alemaa, alepõld' puhul on lähtutud selle soomekeelsest vastest *vierre* (: *vierteen*) 'alemaa', mis leidub E. Lönnroti suures "Soome-rootsi sõnaraamatus".¹⁷

Aastail 1885–1886 viibis M. Veske Ungaris. Ajakirjanduses algas selle eelkajastus juba 1884. aastal, kui "Sakala" teatas, et "Septembri hakatusel on nüüd ministeeriumist luba tulnud, et Dr. Veske üheks aastaks Ungarimaale võib sõita".¹⁸ "Valgusele" saatis M. Veske kaastööd pealkirja all "Kirjad Ungari maalt", tema põhihuviks oli aga keeleteaduslik töö. Ta saatis Tartu saksakeelsele ajalehele kaks artiklit pealkirjaga "Ueber die Verwandtschaft der magyarischen Sprache mit der estnischen, resp. finnischen". Eesti ja ungari sõnavõrdlusi sisaldavad ka Eesti Kirjameeste Seltsi ja Õpetatud Eesti Seltsi toimetistes avaldatud kirjutised.¹⁹ Ungari ja teistegi sugulakeeltega ühise sõnavara tutvustamisel tugineb M. Veske J. Budenzi etümoloogilisele sõnaraamatule. Paarile tüüpilisele häälikumuutuselegi ungari keeles on ta tähelepanu juhtinud: *k > h* (*hal* — *kala* jt.), *p > f* (*fon* — *punub* jt.). Neid mõnekümne näitega sõnavõrdlusi saab pidada esimesiks eestlase poolt kirjutatud ja ka Eestis avaldatud kogu soome-ugri keelkonda laiemalt haaravaiks etümoloogiaiks.

Prof. J. Budenzi peres elades omandas M. Veske väga kiiresti ungari keele oskuse, mida ka kohe asus rakendama ilukirjanduse tõlkimisel. S. Petõfi luuletuse "Mina oleks jooksev jõgi" tõlget on peetud väga täpseks, peaaegu sõnasõnaliseks.

Ungarist pöördus M. Veske 5. jaanuaril 1886 Vene ministri Deljanovi poole kirjaga, milles palub anda talle Kaasani ülikooli soome murrete õpetaja vakantne koht. *Curriculum vitae*le on lisatud 66 numbrist koosnev tööde nimestik, mida on hiljem kahelgi korral ära trükitud.²⁰

Kaasani arhiivis säilitatav M. Veske trükitud tööde nimestik

¹⁷ Vt. P. Alvre, Viron *vere*-loppuisten paikannimien ratkaisu — suomen kielessä // *Virittäjä* 1992, nr. 1, lk. 72 jj.

¹⁸ H. Lindeberg, Eesti-Ungari varasemaid kultuurisuhteid // *Keel ja Kirjandus* 1968, nr. 5, lk. 287.

¹⁹ M. Weske, Ueber die Verwandtschaft der magyarischen Sprache mit der estnischen resp. finnischen // *Neue Dörptsche Zeitung* 1885, 10.–12.XII 1885, nr. 287–289; M. Weske, Eesti ja Soome keele võrdlus teiste sugulaste keeltega // *EKmS aastar.* 1884 ja 1885, Tartu 1886, lk. 59–79; M. Weske, Ueber die Verwandtschaft der magyarischen Sprache mit der estnischen, resp. finnischen Sprache // *Sitz. Ber. der GEG* 1885, Dorpat 1886, lk. 187–203, 274–285.

²⁰ J. Depman, Soome-ugri keeleteaduse ajaloost XIX sajandi tsaarivenemaal, lk. 430; *Биографический словарь профессоров и преподавателей имп. Казанского университета (1804–1904)*. Под ред. проф. Н.П. Загоскина. Ч. I, Казань 1904, lk. 56–60; J. V. Veski, Dr. M. Veske kirjatööde nimekiri // *Eesti Kirjandus* 1915, nr. 5/6, lk. 204–208.

erineb Sankt-Peterburgis säilitatavast selle poolest, et siin-seal on autor esitanud silmapaistvate välismaa teadlaste hinnanguid tema töödele. Need on huvipakkuvad. Doktoritöö puhul on lisatud märkus: "Üks esimesi rangelt teaduslikke lingvistilisi teoseid soome keele alal. Leskien, Budenz ...on mulle seda kiitnud." Teose "Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis" kirjele on lisatud: "Budenzi arvates on see üks paremaid töid soome filoloogia alal", uurimuse "Ueber die estnischen Ortsnamen auf -were" puhul aga: "Budenz peab seda tööd eeskujuks kõikidele seda liiki uurimustele."²¹

M. Veske ametlik nimetamine Kaasani ülikooli õppejõuks toimus 8. veebruaril 1886. a. Kaasanisse jõuab M. Veske ilmselt siiski alles järgmisel aastal, sest ülikooli loengute loetelus esineb ta õppeülesannete täitjana alles 1887. aasta sügissemestril ja sedagi mitte trükitud nimestikus, vaid dekaani täiendavas teadaandes. M. Veske luges soome keelte võrdlevat grammatikat, soome suhu rahvaste etnograafiat ja soome rahvaste muistset kultuuri keele andmeil. Mõnikord on arvatud, et M. Veske oli Kaasani ülikooli professor, kuid sellisele väitele pole võimalik leida kirjalikku alust.²² Tartu ülikoolis ei tulnud sakslaste vastuseisu tõttu lektori koha muutmisest professoriks midagi välja. Ometi on ühes Virumaagi palvekirjas nõudmine, et Tartu ülikoolis loodaks eesti keele professori koht.²³

Kaasanis huvitus M. Veske volga keeltest. Mari keele seisukohalt on oluline uurimus selle murdelise liigenduse kohta "Исследования о наречиях черемисского языка" (Kaasan 1889, 50 lk.), mis sisaldab hulgaliselt 1888. a. suvel M. Veske enda poolt kogutud keeleainest. Selle ja varemgi mari keeles ning mari keele kohta ilmunud kirjanduse (grammatikad, sõnaraamatud) põhjal püüab ta jõuda selgusele mäe- ning niidumari murde ja osalt ka nende murakute häälikuseadustes.

Kohe töö algul lükkab ta ümber juurdunud arvamuse, nagu kulgeks mäe- ja niidumari piir piki Volgat. Kummalgi pool jõge on ka teise murde kõnelejate regioone. M. Veske opereerib põhiliselt mõistetega lääne- ja idamari. Läänemari jaguneb tal kozmodemjanski (mäemari) ja jaranski (praegune loodemurre) alarühmaks. Idamari haarab tal nii praeguse niidumari kui ka tegeliku idamari Malmõži ja Uržumi piirkonnaga.

Redutseerunud häälikuid märgib M. Veske diakriitiliselt *ä*-ga (= *ä*; M. Veske arvates puhas eesti *õ*, lk. 8) ja *ä*-ga (= *ä*). Viimast

²¹ Vt. S. Issakov, Materjale Mihkel Veske kohta Kaasani arhiivis // Keel ja Kirjandus 1980, nr. 10, lk. 621.

²² Sellele on korduvalt varemgi tähelepanu juhitud. Vt. näit. A. Loo-rits, Täiendavat Oskar Kalda ja Mihkel Veske kohta // Keel ja Kirjandus 1970, nr. 12, lk. 754.

²³ Vt. O. Ibius, Politsei Mihkel Veske jälgi ajamas // Keel ja Kirjandus 1961, nr. 6, lk. 340.

polevat seni üldse tuntud ("совершенно неизвестен"). Vokaalharmonia olemasolus mari keeles on M. Veske veendunud. Kõige järjekindlamalt ilmneb see läänemaris. Sõnad on kas tagavokaalsed (a, o, u, ɤ) või eesvokaalsed (ā, ō, ū, ə); e ja i on indiferentsed (nagu soome keeles). Vokaalharmonia olemasolu (eraldi taga- ja eesvokaalseis sõnus) või selle puudumist demonstreerib M. Veske rea käänamis- ja pööramisnäidetega, näit. *kūnā* — *kūna* 'meie kivi', *šūmdā* — *šūmda* 'teie süda' jt. Põhiline vahe lääne- ja idamari vahel on sõna esimese silbi vokaalis. Seda selgitab M. Veske näidete vastandamisega, näit. a — o (*kandem* — *kondem* 'kannan'), ā — a (*jārā* — *jara* 'tühi'), ɤ — u (*lōm* — *lum* 'lumi'), ə — ū (*šədər* — *šūdūr* 'täht'), ā — e (*jār* — *jer* 'järv') jt. Seevastu niisuguste sõnade hulk, mille esimese silbi vokaal on sama, on küllaltki väike. Nende hulka kuuluvad *mar* 'marilane', *kol* 'kala', *mokš* 'maks', *pu* 'puu', *tul* 'torm, tuul', *mū* 'mesi', *pū* 'hammas', *ner* 'nina', *ime* 'nõel' jt.

Vaatluse all on ka järgsilpide vokaali sõltuvus esimesest silbist. Sõna esimese ja viimase silbi suhet selgitab ta Tsarevski murraku näidetega: o, u — o (*kombo* 'hani', *muno* 'muna'), e, i, ū, ō — e (*keče* 'päev', *ište* 'jääs'). Vokaalide ū ja ō korral ilmneb ka kalduvus labiaalharmoniaale, näit. sõna *kū* 'kivi' inessiiv on *kūšte* kõrval ka *kūštō*. Need juhud, kus praegu ilmneb vokaalharmonia rikkumist (a — e), seletab M. Veske varasema ā-vokaaliga esimeses silbis; sealt on lõppsilbi e siirdunud analoogiliselt edasi ka algupärastesse a-sõnadesse, nagu *vaštar* 'vaher' — iness. *vaštarāšte*. Tagavokaali tuleku kohta algselt eesvokaalsetesse sõnadesse toob M. Veske võrdluse eesti keelest, kus järgsilpide ā on vokaalharmonia kao tõttu asendunud a-ga, mõnikord ka e-ga (lk. 33). Nimetatud häälikuliste vastavuste tõttu tundubki M. Veskele, et Tsarevski murrak on ligem Jaranski kui Uržumi murrakule.

Edasi kõrvutab M. Veske Tsarevski murraku ainestikku ersa keelega, leides nende vahel suurt sarnasust.

Morfoloogilistest erinevustest mari murdeis juhib M. Veske tähelepanu vaid mitmusetunnuste varieerumisele. Leksikaalsed lahkenevused raskendavad aga üksteise mõistmist, mistõttu mõnikord suheldakse vene keeles.

M. Veske on võtnud analüüsi objektiks veel ka a. 1820 ilmunud "Matteuse evangeeliumi" keele, kõrvutades selle mäemariamurdelisi vorme rahvakeelsetega. Vahe on liialt suur ja oleks olnud lausa ime, kui marid oleksid "sellist vigast evangeelumiteksti mõistnud" (lk. 39). F. J. Wiedemanni mari keele mäemurde grammatika "Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache" (1847) kõrvutamine rahvakeele vormidega toob päevavalgele ka selles leiduvad ebatäpsused, mida on eriti rohkesti vokaalides. M. Veske loetleb niisuguseid keelendeid tervelt neljal leheküljel, näit *kidsha* — p. o. *kitshā* 'tema käsi', *marasha* — p. o. *marāshā* 'tema

mõõk (nuga)', *talanda* — p. o. *täländä* 'teile', *tyschta* — p. o. *təschta* 'siin', *nimalan* — p. o. *nəməlän* 'kuhu' jpt. Viimasena on M. Veske võtnud vaatluse alla a. 1837 Kaasanis ilmunud mäemari grammatika "*Черемисская грамматика*", leides sellestki üht-teist kohendamist vajavat. M. A. Castréni 1845. a. mari keele grammatikat pole M. Veskel õnnestunud Kaasanisse saada, kuid kaudsed võrdlusandmed näitavad, et häälikute märkimises on M. A. Castrén olnud hoopis täpsem kui keegi teine.

Selle uurimusega, millele muide on andnud tunnustava hinnangu mari lingvist L. Vassikova²⁴, astus mari keele kirjeldus teaduslikule täpsusele suure sammu lähemale. Täpsustusi ka murdepiirid. M. Veske esitatud häälikuseadused on üldiselt paikapidavad. Teedrajav oli ka kahe lähedase sugulaskeele (mari ja mordva) omavaheleline võrdlus.

M. Veske kõige mahukam uurimus on samuti Kaasanis kirjutatud ja seal ka a. 1890 ilmavalgust näinud venekeelne teos "*Славяно-финские культурные отношения по данным языка*" (IV + 304 + XX lk.). Selles püüab ta ulatuslikult selgitada slaavi ja soome-ugri laenusuhteid. Läänemeresoome keelte kultuurisõnade alalt oli küll juba varem ilmunud A. Ahlqvisti ülevaade²⁵, kuid slaavi ja balti laenude osatähtsus on selles väike; pealegi on need temaatilise käsitlusviisi tõttu segamini nii germaani, skandinaavia kui ka oma, soomeugrilise keeleainesega. Kaugemate sugulaskeelte kohta pakkusid mõningaid sõnavõrdlusi J. Budenzi ja O. Donneri etümoloogilised sõnaraamatud²⁶, kuid slaavilähtelist ainekst on nendeski napilt.

Fennougristikas esimese sellelaadse uurimuse kallale asudes on M. Veske püüdnud arvestada kõike soome-ugri keelte alal ilmunut ja vene keele osaski, nagu selgub raamatu eessõnast, ammutada ainekst "*из самых первых источников*" (lk. III). Samas kurdab ta, et Kaasanis pole võimalik hankida paljusidki materjale ("*многих пособий*"), mida tööks vaja läheb. Veel vahetult enne uurimuse ilmumist, nimelt selle korrektuurijärgus on M. Veske pöördunud kirjaga akadeemik J. Groti poole Peterburis, et see juhataks talle täiendavat materjali vene keele sõnastike näol.²⁷ Oma uurimuseks on ta

²⁴ Л. Вассикова, М. Вессе как исследователь марийского языка // Ученые записки Марийского педагогического института. Т. 16, Йошкар-Ола 1958, lk. 29 jj.

²⁵ A. Ahlqvist, Die Kulturwörter der westfinnischen Sprachen. Ein Beitrag zu der älteren Kulturgeschichte der Finnen. Deutsche, umgearbeitete Ausgabe, Helsingfors 1875.

²⁶ J. Budenz, Magyar-ugor összehasonlító Szótár, Budapest 1873–1881; O. Donner, Vergleichendes Wörterbuch der Finnisch-Ugrischen Sprachen I–III, Helsingfors 1874–1888.

²⁷ S. Smirnov, M. Veske kiri akadeemik J. Grotile // Keel ja Kirjandus 1959, nr. 11, lk. 688.

seni kasutanud V. Dali²⁸ ja A. Podvõssotski sõnaraamatut²⁹; tutvunud täiendustega V. Dali sõnaraamatu juurde³⁰ ning "Suurvene murdekeele sõnaraamatu katsega"³¹. Kuigi M. Veske raamatus kasutatud kirjanduse loetelu puudub, selgub allmärkustest, et võrdlusteks leedu keelega (s.o. balti keeltega) on ta materjali ammutanud F. Miklosischi slaavi keelte etümoloogiasõnaraamatust ja O. Donneri leedu (balti) laene käsitlevast artiklist.³² Et M. Veske käsitleb vene ja balti laene koos, ei kajastu tema juures O. Donneri väärtõlgendused, kes peab näit. sm. *piirakka*-sõna ekslikult leedu, aga mitte vene laenuks. V. Thomseni põhjanev uurimus balti laenude kohta "Beröringe mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) Sprog" ilmus aga samal 1890. aastal kui M. Veskegi raamat.

Uurimuse eessõnas rõhutab M. Veske, et slaavi ja soome-ugri kultuurisuhete uurimiseks on vaja teada nende hõimude praegusi ja endisi asualasid, tunda nende ajalugu, elu-olu, kombestikku ja etnograafiat. Selle kõige juurde juhatab meid aga keele sõnavara. M. Veske pole rahul varasemate uurijate, sealhulgas ka M. A. Castréni ja A. Ahlqvisti pinnaliste sõnavaravõrdlustega. Neid rahuldab tihti vaid võrdlusainese väline sarnasus, püüdmata häälikuseaduste abil tungida asja tuumani. Leipzigis oma aja tippteadlaste juures hea komparativistliku ettevalmistuse saanud keelemehena ei väsi M. Veske rõhutamast häälikuseaduste tähtsust lingvistilises uurimistöös. Nendest lähtudes ja neile ka tuginedes ei esita ta sõna- loendit mitte alfabeetiliselt või tähendusrühmiti, nagu seda tehakse tänapäeval, vaid üksikute häälikuliste nähtuste (häälikuseaduste) järgi grupeeritult.

Ulatuslik keeleaines on jagatud kolme peatükki, millest M. Veske tegi juttu ka oma eespool mainitud kirjas akadeemik J. Grotile: "Minu töö saab kolmeosaline: I — soome sõnad vene keeles; II — slaavi, vene ja leedu sõnad soome murdeis; III — soome sõnadega

²⁸ В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка. Veske võis kasutada selle sõnaraamatu esimest (1863–1866) või teist trükki (1880–1882).

²⁹ Л. Подвысоцкий, Словарь областного архангельского наречия в его бытовом и этнографическом применении, СПб. 1885.

³⁰ Дополнения и заметки П. Шейна к толковому словарю Даля. Приложение к XXII-му тому записок Императорской Академии Наук. № 6, СПб. 1873; Дополнения и заметки И.Ф. Наумова к толковому словарю Даля. Приложение к XXIV-му тому записок Императорской Академии Наук. № 1, СПб. 1874.

³¹ Опыт областного великорусского словаря, изданный Вторым отделением Императорской Академии Наук, СПб. 1852.

³² F. Miklosisch, Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen, Wien 1886; O. Donner, Über den Einfluß des Litauischen auf die finnischen Sprachen // Techeners Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft I, 1884.

sarnanevad slaavi sõnad, ent ilma sarnasuste põhjuste selgituseta, sest antud juhul on raske tõestada, kumb need sõnad on laenanud — kas slaavlastel või soomlastel — või üldse miks nad on sarnased.”³³ Siinjuures pandagu veelkord tähele, et M. Veske nimetab soome keelteks soome-ugri ja leedu keelteks balti keeli.

M. Veske lähtub tõsiasjast, et kogu Põhja-Venemaa on kunagi olnud üleni soomeugriline (“сплошь финское”). Kui sinna hiljem läänemeresoomlaste ja meie kaugemate sugulaste vahele kiilusid vene hõimud, siis kandus nende keelde hulgaliselt soomeugrilist sõnavara, mille jäljed on ennekõike näha geograafilistes nimedes. Selliseid toponüüme ja muudki leksikat koos ligemate või kaugemate sugulaskeelte vastetega käsitlebki M. Veske oma uurimuse I peatükis (136 lk.). Territoriaalselt on seejuures haaratud Venemaast väga lai ala umbes paarikümne kubermanguga (Arhangelski, Vologda, Vladimiri, Vjatka, Kaasani, Kaluuga, Moskva, Novgorodi, Rjazani, Smolenski, Tveri, Tambovi, Tuula jt. kuberm.). Arhangelski kandis leiduva jõenime *Мудюга* on juba M. A. Castrén tõlgendanud soome liitsõnaks *muta + joki*. Ka Arhangelski linna varasem nimetus *Пур-ниэми* (ka segavorm *Пур-наволоок*) on äratuntavalt soomeugriline ‘tuisuneem’ (vrd. sm. *pyryniemi*). Kalanimetust *salakka, silakka* ‘silk’ peeti alates H. G. Porthanist ekslikult vene laenuks³⁴, kuid M. Veske näitab õigesti kätte selle vastupidise laenusuuna (vrd. V. Dalil *салакуша, салакушка*). M. Veske on isiklikult kuulnud ühelt Jaroslavli elanikult vormi *салаки*. Paljud *kur*-alguslikud hüdro- ja toponüümid (*Курья, Курьяково* jt.), mida M. Veske on registreerinud tervelt 11 kubermangust, lasevad end seostada *kuru*-sõnaga, mil soome keeles on teiste hulgas ka tähendus ‘kitsas laht’. Vene kohanimedel hulgas on palju ka *kul-, kol*-alguslikke, mis M. Veske ühendab *kolk-*, sm *kolkka*-sõnaga. Selline seos tundub siiski kahtlane, sest vähemalt üldnimena mingit *kolk*-tüüpi laenu pole vene murretest registreeritud.³⁵ Kaugematest sugulaskeeltest vene keelde läinud laenunäitena nimetatagu siinkohal pardi nimetust *луток* (V. Dali sõnaraamatus), mille lähim häälikuline vaste on idamari *ludo* ‘hani’ (vrd. ung *lúd* ‘hani’, sm *lintu*). Selle peatüki lähteaines on M. Veskel jäänud tegelikult ammendamata, sest ta lubab edaspidi esitada suurel hulgal lisanäiteid, viidates seejuures eriti J. Groti kirjutisele “Слова областного словаря, сходные с финскими” (lk. 136).

Teise peatüki algul rõhutab M. Veske, et keegi pole seni püs-

³³ S. Smirnov, M. Veske kiri akadeemik J. Grotile, lk. 688.

³⁴ Vt. J. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomalaisien kielten slaavilaisperäisistä lainasanoista, Helsinki 1952, lk. 3.

³⁵ Vt. J. Kalima, Die ostseefinnischen lehnwörter im russischen, Helsinki 1919, lk. 125 jj.

titanud küsimust, kas soomeugrilased on saanud ristiusueelsel ajal sõnalaene ka slaavlastelt. Muinasgermaani ja balti laenukihistusi on aga juba uuritud (V. Thomsen, O. Donner). Ilmse rahuldustundega teatab M. Veske, et tal on õnnestunud avastada häälikuseadused ("открыть звуковые законы"), mille abil saab näidata, et nii lääne- kui ka idapoolsete soome-ugri hõimude keelde on tulnud slaavlastelt vanu sõnalaene (lk. 137). Keeleteaduses on eriti oluline määrata ka laenude iga, kuid seda saab teha ainult perioodide ehk epohhide piires. Indoeuroopa keelerühmas järgnes slaavi-leedu-germaani epohhile slaavi-leedu periood. Laenamisel kehtivad ainult sellele ajajärgule omased häälikuseadused. M. Veske pöörab peatähelepanu vanadele vene laenudele, jättes kõrvale uuemad.

See peatükk on üles ehitatud nn. häälikuseaduste ehk reeglite (neid on ühtekokku 31) tutvustamisele. Sugulaskeelte omavaheliste erinevuste selgitamisel seisneb asi küll pigem häälikuliste vastavuste kättenäitamises. Vene *свобода* ja eesti *vaba*, *vabat*-näol saab 1. reegli puhul tõesti näidata, et soomeugrilasel ei ole mugav ("неудобно") hääldada kaht konsonanti sõna alguses ja et laenamisel on vene häälikuühendist järele jäänud ainult teine komponent. Seevastu reeglis 2–12 pole laenulisest sõnavarast üldse juttu, kuigi sugulaskeelte vormide omavaheline võrdlus lubab teha järeldusi häälikuliste vastavuste kohta (näit. sm. *silmä* — md *selme*), mõnikord ka häälikulise arengu enda kohta (näit. sm. *jalka* — lv *jaalga*, e *tagel, tael* — sm *taula*).

Reeglis 9 on vaatluse all suhe *kaks* — *murd*. *kaits*, kuid sinna mahub ka diftongiliste ja pika vokaaliga sõnade astmevahelduse probleemistik (*lauda* — *lauuda*) ning seejärel ka kogu konsonantühendite astmevaheldus (*karja* — *karrja* jt.). Seletused nõrga astme tekkimise kohta suletud silbi korral ja kolmanda välte kohta järgsilpide pikkade vokaalide lühenemisest on paikapidavad. Seevastu vormide *tuua* — *tooma* — *toome* vahekorra selgitamisel lähtub M. Veske ekslikult *uo*-diftongist (vrd. sm *tuoda*), mistõttu kriitika F. J. Wiedemanni jt. traditsioonilise seisukoha (*oo* > *uo*) suhtes ei taba märki (lk. 154).

Olulised on vene-läänemeresoome sõnavõrdlused, millest selgub muinasvene vormi parem säilimine laenusaaajas keeles. Nii näitavad varasema nasaalvokaali olemasolu sõnad *sund*, *sunnik* ja *und* : *unna* (vrd. vn *суд* ja *уда, удочка*). Siia rühma oleks M. Veske võinud julgelt arvata ka keelendi *koonal* (sm *kuontalo*), mis analüüsimatuna on viidud asjata kolmandasse peatükki. Ka sõnus *sirp* ja *virb* on i al-gupärasem kui praegune vene *e* (vrd. vn *серб* ja *верба*). Tänapäeva vene keelest on pikkade ja lühikeste vokaalide vahe kadunud, kuid eelmiste kajastust võime näha veel sellistes laenudes, nagu *saabas*, *naat*, sm *pirakka* jt. (vrd. vn *сапор, нетина, пирор*). Sõna *taba* (sm *tapa*) puhul esitab M. Veske paralleelselt slaavi ja balti etümoloogia,

kuid tänapäeval peetakse õigeks viimast.³⁶

Selle peatüki lõpus märgib M. Veske, et kavatseb edaspidi esitada veel teatud hulka ("некоторое количество") laensõnu häälikuseaduste alla rühmitatult, et niiviisi veelgi selgemalt välja tuua soomeugrilaste kultuurisuhted slaavlaste, venelaste ja leedulastega.

M. Veske uurimusse kui esimesse sellelaadilisse on paiguti jäänud üsnagi suuri auke. Eriti tuntavad on need balti laenude korral, kuid ka slaavipärasest sõnavarast jääb puudu (*kapsas, kanep, kost, lina, lodi, pagan, raamat, pāts, pāsmēr, saan* jt.). Siin loetletud vanade laenude mittetundmine osutab, et M. Veskel puudus võimalus kasutada või ta polnud tuttav "Beiträge" des a. 1814 ilmunud kirjutisega "Sammlung von Wörtern, welche aus der russischen Sprache in die ehstnische gekommen sind".³⁷ Teisalt tuleb kenakesti ette ka ülepakkumist sõnadega, mida pole võimalik slaavi või balti laenude hulka arvata (*jahvatama, jama, jõud, kaba, kabi, kabli, kahvatama, king* jt.). Sõna *king* puhul on laenusuund vastupidine (*king*, sm *kenk-ka* > vn *кенга, кенгла*).

Kolmandasse peatükki on M. Veske jätnud sellised ajaloo ja etnograafia aspektist olulisena tunduvad sõnad, mille laenusuunas ta pole kindel. Paarkümmend juhtu jääb hauduma täiendava materjali ootel, kuigi mõningaid keelendeid võiks kohe püüda seletada (lk. 262). Enamik kõrvutusi põhineb siiski näilisel sarnasusel. Hilisemad uurijad (J. Mikkola, J. Kalima jt.) pole pidanud võimalikuks arvata slaavi ega balti laenude hulka M. Veske poolt väljapakutud sõnu *humal, järk, kimalane, koop, koor, korv, pagema, tamm, āge*, samuti soome *järki, kartano* ja *kuoseli*. Balti laenudeks on osutunud *kannel, kubu* ja sm *karsina*, slaavi laenuks aga eespool nimetatud *koonal* (sm *kuontalo*).

Raamatu lõpus on 20 leheküljel sõnaregistrid, millest selgub, et soome-ugri leksikat on võrreldud 332 vene keele sõnaga või sõnaperega. Võrdluste arv leedu keelega jääb alla saja (94). Eraldi registrid on soome, eesti, liivi, vadja, vepsa, mordva, mari, komi ja lapi keele jaoks.

Vaatamata reale puudustele (sealhulgas liigsele fantaasialennule, üldistuste nappusele ja kindla vahe puudumisele slaavi ja balti keelte vahel) tuleb M. Veske mahukat ning faktitihedat uurimust slaavi ja soome-ugri kultuurisuhetest pidada oma aja kohta silmapaistvaks saavutuseks. Edasiseks keelekontaktide uurimiseks löi see rikkaliku ja mitmekülgse ainesega tugeva põhja, millelt hoopis teises laadis ja kindlama kriitikameelega jätkas J. Mikkola oma doktori-

³⁶ Vt. J. Kalima, Itämerensuomalaisten kielten balttilaist lainasat, Helsinki 1936, lk. 165.

³⁷ Vt. selle kohta ka J. Kalima, Slaavilaisperäinen sanastomme, lk. 3 jj.

väitekirjaga.³⁸

M. Veske suri ootamatult Kaasanis 4. mail 1890. a. südamera-
bandusse. Tema surm tuli niivõrd ootamatult, et hakati kahtlema
loomulikus surmas. Otsustati ette võtta laiba kohtulik lahkamine,
et kindlaks teha surma tõeline põhjus. Lahkamisprotokollist sel-
gub, et M. Veske süda oli tugevasti kahjustatud.³⁹ M. Veske põrm
toodi varsti Tartusse, kus ümbermatmisel osalesid tuhanded linna-
elanikud. Kaasani õppetool seisis M. Veske surma järel neli aastat
täitmata. Selle uus esindaja Nikolai Anderson oli samuti Eestist
pärinev mees. Tartu ülikoolis polnud aga ikka veel eesti keele pro-
fessori. See loodi sinna alles Eesti Vabariigi päevil a. 1919.

³⁸ J. Mikkola, Berührungen zwischen den westfinnischen und slavi-
schen Sprachen I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen,
Helsinki 1894. — Selle raamatu esimene pool ilmus 1893 a. väitekirjana.

³⁹ Vt. ligemalt S. Issakov, Materjale Mihkel Veske kohta Kaasani
arhiivis, lk. 624.

Paul Alvre
(Tartu)

SOOME KEELE *u-* ja *ü-*TÜVEDE MITMUSE VORMISTIK

Lühiülevaade soome keele *a-*, *ä-*, *e-* ja *i-*tüvede mitmuse vormistikust on ilmunud "Fenno-ugristica" mõnedes numbreis (15, 16, 17 ja 18). Siin jätkub kokkusurutud vormis mitmuse obliikvääkäänete tüüpide vaatlus, kusjuures eraldi tõstetakse esile *u-*, *ü-*tüvede kõige diferentseerituma arenguga käänded — genitiiv, partitiiv ja illatiiv. Soome keele mitmuse vormide detailse analüüsi leiab lugeja siinkirjutaja käsikirjalisest doktoriväitekirjast "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomesa verrattuna sukukieliin" (Tartu, 1965, 1122 lk.). *u-*, *ü-*tüvedele on seal pühendatud u. 50 lehekülge (lk. 768–816).

Mitmuse tunnuse *i* liitumisest tüve *u-*, *ü-*le tekkis läänemere-soome aluskeeles diftong *ui*, *üi*, millest tuleb lähtuda nii rõhuta kui rõhulise asendi puhul.

Rõhuta asend. 1a. *ui*, *üi* ≡ läänemurdeis ootuspärane ainult Tornio murdes ja Vihti murrakus : To *kintuista* 'kintsudest' jt. Mujal on diftong üldistunud rõhulisest asendist; — b. *ü* (< *ui*), *ü* (< *üi*) : pL *lopuuksi* 'lõppudeks'; — c. *uⁱ* (< *ui*), *üⁱ* (< *üi*) idamurdeis ka reduktsioonialadel (mitte : *ui* > *ue*) : slv *hulluⁱlla* 'hulludel' jt.; — d. *u* (< *ui*), *ü* (< *üi*) on esindatud peaaegu kõigil murdealadel : hS *pütüs* (= sg.) 'püttides' jt.; idamurdeis sageli tüüp *kintulle* (: sg. *kintulle*) (palatalisatsiooni tõttu vahe ainsuse ja mitmuse vahel säilinud).

2. Tugevaastmeline mitmus Soome lahe piirkonnas ja Põhja-Soomes : a. pP *tehtüistä* 'tehtutest' jt.; — *ü* (< *ui*), *ü* (< *üi*) : smAL *puipülle* 'kanapoegadele', *käsküst* 'käskudest'.

3. *si*-mitmus harva edelamurdeis: piBuzis 'piipudes'.

4. *loi-*, *loi*-mitmus : sL *pyttylöissä* 'püttides' jt.; — (*oi* > *oe*) slv *vasuloesta* 'korvidest'; — (*oi* > *oe*) sL *sül^okkülőestä* 'linakupraist'.

Vanas kirjakeeles on mitmuse tüvi reeglipäraselt diftongiline: Agr. *caluinens* 'tema riistadega' jt.; juhusliku astmeüldistusega Sor. *catuilla* 'tänavatel'. Harva komitatiivis ilmnev diftongi järelkomponendi kadu võib kajastada lahtises silbis toimunud muu-

tust *ui* > *u* : Laur. P. *Sielunens* 'tema hingega' jt. Praegune kirjakeel jätkab diftongilise mitmuse tüve traditsiooni : *linnuilla* 'lindudel', *paljastetuin päin* 'paljapäi'.

Rõhuline asend. 1. *ui*, *üi* ≡ üldisima murdeesinemusena: satA *hakātuiks* 'raiututeks'.

2. *ū* (< *ui*) rõhutu asendi mõjul : pL *tappeluus* 'taplustes'.

3. *u* (< *ui*) väga harva: pL-s *pollettusta ohorista* 'põletatud otradest'.

Vanas kirjakeeles on diftong alati säilinud: Agr. *sidohtuilla* 'seotutel'. Sama on olukord praeguses kirjakeeles: *näyttelyissä* 'näitustes'.

Genitiiv.

Rõhuta asend. Lähtetüübiks on läänemurdeis ainsusetüveline genitiiv **lintuδen*, idamurdeis mitmusetüveline genitiiv **lintuiδen*.

1. *-u_ccn* (< *-uδen*) : satY *lintu_cen* 'lindude' jt.

2a. *-uje(n)* (< *-uiδen*) : sIv *katuje(n)* 'tänavate' jt. — b. *-ujen* (< *-uδen*), milles *j* on siirdehäälik: satY *lintujen* 'lindude' jt. Savomurdeline *uijen*-tüüp tugineb kontaminatsioonile : *nittuijen* 'niitude' (*nittujen* + *nittuin*).

3a. *uin-*, *üin*-lõpulised kontraheerunud vormid (sekundaarse diftongiga) on esindatud nii ainsuse- kui mitmusetüvelise genitiivi alal : smE *nittuin* (<< **nittuδen* 'niitude', sIv *kirppuin* (<< **kirppuiδen* 'kirpude'; — b. *-ün* (*-uin*) : smAL *huntūnka* 'looridega'; — c. *-u(n)* (< *-uin*) : smE *lukku(n)* 'lukkude'.

4. *tte(n)*- ja *te(n)*-lõpulisi kontaminatsioone edelamurdeis *lukkuitten* (*lukkuin* + *-tten*) 'lukkude'; — *pautte* (< *pavuitten*) 'ubade'; — *lukkute* 'lukkude'. Turu segamurdes ja Lääne-Uusimaal võib käändelõppude *-tten*, *-ttēn* (< *-ttein*) ees olla ka pikk vokaal (*ui* > *ū*) : *heinānittūtten* ~ *-nittüttēn* 'heinaniitude'. Koos asustusega on *tten*-vorme kandunud ka kaugale Põhja-Soome : Jälliv *katuitten takana* 'katuste taga'.

5. *si*-mitmuse genitiiv on konsonanttüveline : smE *ammuste(n)* 'lehmade'.

6. *loi-*, *lōi*-mitmus : a. kontraheerunud käändelõpuga vJ *pajuloi* 'pajude' jt.; — b. *-hen* (pärit illatiivist) : sIv *nuttulōihen* 'kuubede'; — (*oi* > *oe*) sIv *rojuloehen* 'rämpsude'.

Vanas kirjakeeles on esindatud vaid ainsusetüvelise genitiivi variandid: 1a. *-δen* (üldistatud kaasrõhulise silbi järelt) : Agr. *sucuden* 'sugude', Hem. *Luotudhen* 'loodute', *Sieludhen* 'hingede' jt.; — b. *-üin* + *δen*-genitiivi kontaminatsioon (mitte mitmusetüveline genitiiv) : Ups. ev. *lyctyiden* 'laternate'.

2a. *-u_cen*, *-ü_cen* : Koll. *ennennimilet_yen* 'enne nimetatute' jt. — b. *-uin*, *-üin* vana kirjakeele üldisima esinemusena : Agr. *cadotettu_in* 'kaotatute' jt. *u_ce* > *ui* arvatavasti *a-* ja *ä*-tüvede kontraheerunud lõpuga genitiivide mõjul, sest teistes vormirühmades *u_ce*

> \bar{u} või u_e > \bar{e} ; — c. -un : Sor. *catun* 'tänavate'. On oletatud muutust \bar{u} < u_e (M. Rapola); tõenäolisem siiski edelamurretepärase u < ui või lihtsalt trükiviga (pro *catuin*).

Praegune kirjakeel viljeleb *jen*-lõpulist tüüpi : *lntujen* 'lindude', *onnittelujen* 'õnnitluste', mida erandlikult on võimalik kasutada ka asesõnadest *minā* 'mina' ja *sinā* 'sina' : *minujen*, *sinujen*. Arhaistlik varjund on vanas kirjakeeles soositud kontraheerunud genitiividel (*lauluin* 'laulude'). Luulekeeles on kolmesilbiliste sõnade eeskujul võimalikud ka *den*- ja *tten*-lõpulised vormid (neljasilbilistest tüvedest) : *ahdistetuiden sydänten* 'rõhutud südamete'.

Rõhuline asend. 1a. -*jen* (δ > j) mitmusetüvelistes vormides : Ke *tapetujen* 'tapetute'; — b. -*jen* (j siirdehäälikuna) ainsusetüvelistes vormides : hL *väiteltyjen* 'väideldute, vaieldute'.

2. -*uin*, -*uin* (rõhutu asendi eeskujul) nii ainsuse- kui mitmuse tüvelise päritoluga : Ke *tapettuin* 'tapetute'.

3a. *tte(n)*-lõpulised genitiivid edelamurdeis : *hakatuitte* 'raiutute'; — (ui > u) *kurituttu* 'nuheldute'. Mõlemad variandid on ilmselt mitmusetüvelise päritoluga (vrd. *a*-tüved : *penikoitte* ~ *penikotte* 'kutsikate'); — b. *hen*-lõpulised genitiivid-illatiivid ida- ja kagumurdeis : sIv *hakatuihen* 'raiutute'.

Vana kirjakeel : 1a. -*den* vanimail kirjanikel : Agr. *Siugnattudhen* 'õnnistatute', Flor. *edellä sanottuden* 'eespool öeldute' jt.; — b. diftongiliste *den*-genitiivide hulgas on tõenäoliselt nii mitmusetüvelisi kui kontaminatsioonivorme : Agr. *merkituidhen* 'märgitute', Hem. *Lukittuidhen* (= *Lukittuin* + -*dhen* 'lukustatute', Elim. *wloswalittuiden* 'väljavalitute', Pacch. *hyljättuiden* 'hüljatute' jt.

2a. -*uēn*, -*ūēn* (δ > \emptyset) Koll. *luwattuen* 'lubatute' jt.; — b. -*uin*, -*uin* üldisima esinemusena : Sor. *vgoswalittuin* 'väljavalitute'.

3. -*un* (< -*uin*) atribuutides : Sor. *Christittyn inhimisten* 'ristitud inimeste'. M. Rapola esitatud seletus muutusest $u-e$ > \bar{u} pole mitmuse genitiivis usutav. — *ten*-lõpulised kontaminatsioonid esinevad harva : Fin. *wlosualittuiten* (-*uin* + -*ten*) 'väljavalitute'.

Praegune kirjakeel kasutab peamiselt *jen*- ja *den*-, *tten*-lõpuga genitiive : *arvelujen* ~ *arveluiden* ~ *arveluitten* 'arvamuste'. Vanas kirjakeeles soositud kontraheerunud lõpuga tüüp kuulub esmajoones luulekeelde : *hylättyin* 'hüljatute'.

Partitiiv.

Rõhuta asend. Enamik murdevorme taandub vahetult lähtetüübile **lintuio* a.

1a. -*uja*, -*ujā* (milles δ kao järel mitmuse tunnus i muutus j -ks) : satA *käüjä* (< *kävüjä*) 'käbisid' jt.;

— b. -*ui*, -*ui* lõpukao tõttu edela- ja kagumurdeis : smE *ketui* 'rebaseid', vJ *käppui* 'käbisid';

— c. -*u* (< -*ui*) : smE *linnu* 'linde'.

2. *t(a)-, t(ä)-lõpuga* partitiivid : a. rõhulise asendi analoogial: smM *tehtüitä* 'tehtuid', smE *koulut* 'koole', — b. nominatiivi analoogial: TytS *rappuita* (: *rappūt*) 'treppe' jt.

3. *si-mitmus* : smE *pirussi* 'kuradeid'.

4. *loi-, löi-mitmus* : a. kaasrõhulise silbi järel on *ta-, tã-lõpp* ootuspärane: slv *nuttulõita* 'kuubesid'; — (*oi > oë*) slv *vasuloëta* 'korve'; — (*oi > oe*) slv *rojuloeta* 'prahte'; — b. *-loja* : smM *kroh-muloja* 'roskia'; — *-loi* : vI *lanttuloi* 'kaalikaid'.

Vana kirjakeel. 1. Domineerib *uja-, üjã-lõpuline* esinemus: Mart. *pawia* 'papuja', Koll. *nimitettyã* 'nimetatuid' jt.

2. Lõpukaolisi vorme: Mart. (nõrk aste) *tedhyi* 'tehtuid', Hem. *lului* 'laule' jt.

3. *ta-, tã-lõpp* esineb harva passiivi mineviku partitsiibis: Koll. *wahvistettuita* 'tugevdatuid'.

Praeguses kirjakeeles on kahesilbilistest sõnadest ainuvõimalikud *uja-, üjã-lõpulised* vormid : *lintuja* 'linde', *mãntyjã* 'mãnde'. Neljasilbilistest sõnadest kasutatakse kolmesilbiliste eeskujul ka *ta-, tã-lõpuli* partitiive: *arvosteluja ~ arvosteluita* 'arvustusi'.

Rõhuline asend. 1. Ootuspärane on *t(a)-, t(ã)-lõpp*: a. dift. \equiv : smE *heitetyit* 'visatuid'; — b. (*üi > ü*) pL *kãnnetütã* 'kãnatuid'.

2. Dentaalita lõpp (üldistunud rõhutust asendist) peamiselt lãänemurdeis : a. satY *poltettuja* 'põletatuid'; — b. lõpukaolistes vormides sekundaarne diftong: hK *hakatui* 'rajutuid'. Seoses possessiivsufiksiga sageli *ta-lõpp* säilinud: hK *hakatuitã* 'tema rajutuid'.

Vanas kirjakeeles oli *ta-, tã-lõpu* kasutamine üldisem kui praegu : Agr. *sãrietyite sydhemite* 'purustatud südameid' jt. Dentaalita vormid esinevad vanadel kirjanikel juhuslikult : Sor. *Christityã* 'ristituid'.

Praeguses kirjakeeles on olukord vastupidine; ilmses ülekaalus on dentaalita partitiiv : *ratkaisuja* 'otsuseid' 89,5 % — *ratkaisuita* 10,5 %, *perittyjã* 'pãrandatuid' 92,1 % — *perityitã* 7,9 %.

Illatiiv

Rõhuta asend. 1. *h > Ø*: a. *-ui(n), -üi(n)* : satA *linnui(n)* 'lindudesse' jt.; — b. (harva *ui > ü*) slv *housüsa* 'tema pükstesse'.

2. *h-liste* vormide h on enamikus murdeis üldistunud rõhulise asendist; paiguti h \equiv ja võimalik ka kontaminatsioon *lintuin + lintuhin* = *lintuihin* 'lindudesse' : a. *-hi(n)* : hS *pukuihi(n)* 'ülikondadesse' jt.; — (*ui > ü*) pL *juttuuhinsa* 'tema juttudesse'; — (*ui > u*) slv *katuihi(n)* 'tänavatesse' jt.; — metateesijuhtum To *houshuin* (< *housuhin*) 'pükstesse'. — b. *-h* : hK *nittüih* 'niitudesse'; — c. *-hĩn* (*-ĩn + -hin*) : satA *iruihiin* 'idudesse' jt. Sellest tuleb eristada possessiivsufiksiline *hi(n)*-vorm : hK *taskuhi* 'tema taskutesse'.

3. *s-illatiivide* põhjaks on kontraktsioonitüüp *lintuin* 'lindudesse' : a. *-sse* : sm AL *vierüsse* 'ratastesse'. J. Mägiste esitatud

de-mitmuslik lähevorm < **vēruide*- ei pea paika; — b. -sin : hE *püttüisin* 'püttidesse'; — c. -sin : satY *trappuisin* 'treppidesse' jt.; — d. -ssi : (ui > u) smE *vaunussi* 'vagunitesse'.

4. loi-, löi-mitmus : a. -hen : illatiivides-genitiivides : slv *püttlöihen* 'püttidesse'; — (oi > oe) slv *rojuloehen* 'rämpsudesse'; — b. -hi(n) ootuspärane kaasrõhulise silbi järel : slv *katuloihi(n)* 'tänavatesse'; (oi > oe) *rojuloehin* 'rämpsudesse'; — c. kontraheerunud käändelõpp esineb harva : sL *pyttylöi* 'püttidesse'.

Vana kirjakeel. 1a. -hin, mille ees reeglipäraselt ui > u, üi > ü : Koll. *nimitettyhin pitohin* 'nimetatud pidudesse' jt.; — b. harva ui ≡ või kontaminatsioon -uin + -hin : Koll. *nyttuihin* 'niitudesse'.

2. Kontraheerunud käändelõpuga vormid esinevad Agricolast alates kuni XIX sajandini : Agr. *nimitettyin* 'nimetatutesse', Hem. *kivuin* (nõrk aste) 'valudesse'.

Praegune kirjakeel viljeleb ainult hin-lõpulist illatiivi : *lintuihin* 'lindudesse'.

Rõhuline asend. Ootuspärane on käändelõpu h säilimine :

1. -hen : slv *hakatuihen* 'raiatutesse'.

2. -hin : slv *tappeluihin* 'taplustesse'.

Vana kirjakeel. 1. -hin : Agr. *aijwottuihin paijckohin* 'kavatsetud kohtadesse'.

2. Kontraheerunud vorm rõhutu asendi analoogial : Fin. *ra-matuin* 'raamatutesse'.

Praeguses kirjakeeles on lubatud nii tugeva- kui nõrgaastmelised hin-illatiivid : *annettuihin* ~ *annetuihin* 'antutesse'.

Kontraheerunud noomenid

Kirjakeel kasutab kontraheerunud mitmuse tüve: *pilttuissa* (: *pilttuu*) 'latrites', *kiiruissa* (: *kiiru*) 'ruttudes'. Luulekeeles on võimalik ka kontraheerumata h-line vorm : *kiiruhissa*. Genitiivis soositakse den-lõppu : *kehruiden* 'ketruste' 82 %, — *kehruitten* 18 %. Mõnest sõnast esineb harva konsonanttüveline mitmuse genitiiv, näit. *kiirutzen* 'ruttude' ja luulekeele h-vormide puhul ka *hien-*, *hitten*-lõpp (*kiiruhien*, *kiiruhitten*). Illatiivis on soositum hin-lõpp : *takuihin* 'tagatistesse' 79 % — *takuisiin* 21 %. Luulekeeles on võimalik veel sin-lõpuline vorm (*takuhisin*). Nagu kirjakeeles liitub ka murretes nende sõnade deklinatsioon tihedalt eespool käsitletud e-tüvede kontraheerunud noomenitega (vrd. *tervei* ~ *tervehi*, *kuollei* ~ *kuollehi* jne.).

Lühendid

Agr. = Agricola, Elim. = Elimaeus, Fin. = Finno, Flor. = Florinus, hE = Edela-Häme murre, Hem. = Hemminki, hK = Kagu-Häme murre, hL = Lõuna-Häme murre, hS = Kesk-Häme murre, Jälliv = Jällivaara, Ke = Kemijõe murre, Koll. = Kollanius, Laur. P. = Laurentius Petri, Mart. = Martti, Pacch. = Pacchalenius, pL = Lõuna-Pohjanmaa murre, AL-s = Lõuna-Pohjanmaa savopärane murre, pP = Põhja-Pohjanmaa murre, satA = Ala-Satakunta murre, satY = Ylä-Satakunta murre, sIv = Ida-Savo välisrühma murre, sL = Lõuna-Savo murre, smAL = Alam-Luuga murre, smE = soome edelamurre, smM = Kesk-Skandinaavia metsasoomlaste murre, To = Torniojõe murre, Ups. ev. = Upsala evangeeliumi fragment.

Пауль Алвре
(Тарту)

ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ОСНОВ НА -и, -ü В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В результате слияния признака множественного числа *i* с конечными гласными основы *u* и *ü* в прибалтийском языке-основе возник дифтонг *ui*, *üi*, из которого и следует исходить как в случае подударной, так и безударной позиции в слове.

В безударном положении дифтонг обычно сохранился только в торнинском диалекте, а также в говоре Вихти южнохемского диалекта (To *kintuista* 'о ляжках' и др.). В других местностях произошло выравнивание дифтонга по подударной позиции. В некоторых диалектах также и *ui*, *üi* > *ü*, *ǖ*, *uⁱ*, *üⁱ*, *u*, *ü* (pL *lopuuk-si* 'к концам' и др.). В случаях с *u*, *ü* различие между формами единственного и множественного числа в двусложных словах утрачивается (*linnulle* 'птице, птицам'), и значение множественного числа выявляется только при знакомстве с контекстом, напр., с помощью определения (*omille linnulle* 'своим птицам'). В подударном положении в диалектах чаще всего встречается *ui*, *üi* (sat *hakatuiks* 'к срубленным' и др.).

От основ на *u*, *ü* в юго-западных финских диалектах *si*-евая форма множественного числа образуется довольно редко (*riivuzis* 'в трубках' и др.). Зато в восточных диалектах довольно часто употребляется *loi*-, *löi*-евое множественное число. Множественное число на *i* с сильной ступенью чередования (тип

lintuilla 'у птиц') в районе финского залива находит поддержку в падежных формах генитива и комитатива, в состав которых входит секундарный дифтонг (*lintuin* 'птиц', *lintuin-kā* 'птицами').

Весьма пёструю картину во множественном числе представляют падежные формы генитива, партитива и иллатива. Здесь устанавливается большое количество форм по аналогии, а также контаминации падежных форм, имеющих самые различные окончания.

Paul Alvre

(Tartu)

TÄHELEPANEKUID JAKOB HURDA DOKTORIVÄITEKIRJA KOHTA

Jakob Hurt (1839–1907) on läinud ajalukku ennekõike folkloristina ja ühiskonnategelasena. Tema tegevust lingvistina tuntakse mõneti vähem. Ometi oli ta Mihkel Veske ja Karl August Hermann kõrval meie kolmas kõrgesti haritud filoloog, omandades doktorikraadi Helsinki ülikoolis. Tema keealeased tööd, eriti doktoriväitekiri “Die estnischen Nomina auf -ne purum”, pakuvad veel tänapäevalgi huvi nii eesti kui ka sugulaskeelte uurijaile.

J. Hurda elukäigust on teada, et huvi eri keelte ja keeleteaduse vastu tekkis tal varakult. Tartu gümnaasiumi päevil olid tema lemmikaineteks ladina ja kreeka keel. Kooli lõpuaktusel 1858. a. peetud kõne Antigonest oli kreekakeelne. Tartu ülikoolis valis J. Hurt algul peaaineks filoloogia, mille koduste jt. soovitusel vahetas peagi paremat elujärge töotava teoloogia vastu. Ülikooli raamatukogu vahendusel tutvus J. Hurt omaalgatuslikult soome teadlaste põhjapanevate töödega fennougristikas, mis lingvistika kõrval hoidis ülal huvi ka rahvaluule vastu. Õpetatud Eesti Seltsile koostas J. Hurt juba 1859. a. suvel “Kalevipoja” sõnastiku. Aastal 1862 valmis tal Lõuna-Eesti murret tutvustav töö “Onomatopoeica Estonica”, millele lektor C. Mickwitz Õpetatud Eesti Seltsis andis kiitva hinnangu (M. Laar jt., Jakob Hurt 1839–1907. Tln. 1989, lk. 8).

Õpetatud Eesti Seltsi ringkond viis J. Hurda kui parima lõuna-eesti keele tundja kontakti F. J. Wiedemanniga, kes parajasti tegeles materjali kogumisega oma suuruurimuste, eesti-saksa sõnaraamatu ja eesti keele grammatika jaoks. F. J. Wiedemannile oli J. Hurt õnnelik leid, sest just temalt saadud Põlva murraku ainekule tugineb kiiresti valminud ja eri raamatuna ilmunud uurimus Võru murde kohta (Versuch ueber den werroehstnischen Dialekt, 1864). Tihe kontakt F. J. Wiedemanniga säilis J. Hurdal hiljemgi. Eesti-saksa sõnaraamatu 2., täiendatud trüki redigeerimine ja väljaandmine jäi aga pärast F. J. Wiedemanni surma täielikult J. Hurda hooleks.

J. Hurda esimene trükist ilmunud keealelane töö “Lühikene õpetus õigest kirjutamisest parandatud wiisi” (1864) on uut kirjaviisi

tutvustav. See raamat koos J. Hurda muu tegevusega aitas otsustavalt kaasa uue kirjaviisi võidule. Sidesõnade *ehk* ja *või* vahetõlge on J. Hurt arutlenud kirjutises "Ueber die estnischen Partikeln *ehk* und *või*", mis ilmus Õpetatud Eesti Seltsi "Verhandlung" eis ja ka eri trükina (1880). Uurimus "Ueber die Ortsnamen auf *-st*" (1876) haakub aga oma teemalt tulevase doktoriväitekirjaga, sest kohanimede *st(e)*-tüüp pole algselt midagi muud kui *ne*-sõnade mitmuse genitiiv. Aastal 1903 ilmus Eesti Üliõpilaste Seltsi kuluga uurimus "Eesti sõnadest *-line* lõpuga", mis oma põhiolemuselt kuulub kirjakeele arendamise ja korraldamise valdkonda. Eraldi on selles vaatluse all "Segadus *-line* ja *-lik* lõpu pruukimisel" (lk. 42 jj.). Nende sufiksrite liitumisviisi piiritlevad reeglid kehtivad tänapäevalgi. J. Hurda lingvistikaalaste tööde hulka tuleb samuti arvata kriitika kahe piibliväljaande keele kohta, mis ilmus Peterburis nimetusega "Gutachten über die im Jahre 1899 in Reval und im Jahre 1903 in Dorpat erschienen estnischen Bibelausgaben" (1906).

Nimetatuile lisandub terve rida käsikirja jäänud kõnesid ja ettekandeid või populaarse sisuga ajaleheartikleid, mis otseselt või kaudselt käsitlevad samuti keeleküsimusi või ka keelepoliitikat (vt. A. Kask, Jakob Hurt keelemehena. "Eesti Keel" 1932, nr. 1, lk. 1 jj.; H. Rätsep, Jakob Hurda keelepoliitilised seisukohad. "Keel ja Kirjandus" 1989, nr. 7, lk. 401 jj.).

J. Hurda püsivama väärtusega keeleteaduslik uurimus on tema doktoriväitekirja "Die estnischen Nomina auf *-ne* purum" (XV + 192 lk.), mis ilmus Helsingis a. 1886. Selle avalik kaitsmine, nagu näha tiitellehelt, toimus sama aasta 24. veebruaril Helsingi Keiserlikus Aleksandriülikoolis. Millal J. Hurt väitekirja kirjutamisele asus, pole täpselt teada. Võimalik, et juba töö avaldamisel *st*-kohanimede kohta (1876) tekkis J. Hurdal mõte jätkata edaspidi teistegi *ne*-sõnade käsitlemist. Samal aastal on ta Õpetatud Eesti Seltsis pidanud ettekande mitmuse osastava *sid*-lõpu kohta, mis osutab tähelepanu keskendumist *ne*-lõpulistele sõnadele. Et aga 70-ndad aastad olid J. Hurda ühiskondliku tegevuse kõrgeraadi ning "Vana Kandle" 1. köite (1875), ajaloooteemalise raamatu "Pildid isamaa sündinud asjust" (1879) jt. väljaandmisaja, jätkus pidevalt tähelepanu veel vaid rahvalaulude kogumise organiseerimisele. Tõenäoline ongi, et alles asununa a. 1880 elama Peterburi, jäi rahvaluulega tegelemise kõrvalt aega üle ka lingvistikale. Pealegi hellitas J. Hurt lootust, et promoveerununa oleks ta sobiv kandidaat eesti keele professori kohale. Silmas pidas ta muidugi Tartu ülikooli, kuhu vastav professuur loodi alles hulk aastaid pärast tema surma Eesti Vabariigi ajal 1919. a. Mõte eesti keele professorist Tartu ülikoolis oli liikvel küll juba M. Veske päevist alates ja J. Hurt esitas selle avalikult 1874. aastal Liivimaa kirikuõpetajate sinodil. Nõudmist korraliti ärkamisaja tegelaste nõupidamisel 1878. aastal, kuid saksa- ja ve-

nekeelse juhtkonna vastuseisu tõttu lükati kõik ettepanekud tagasi (H. Rätsep, Jakob Hurda keelepoliitilised seisukohad, lk. 408).

J. Hurt kirjutas oma pretensioonikaist kavatsustest 13. mail 1882 varjamatult Helsinki ülikooli soome keele professorile A. Ahlqvistile: "Minu soov on Helsingis doktoriks promoveeritud saada, et ma selle läbi õiguse saaksin, kui tarvis, kuski eesti keele professoriks olla." Ühes järgmises kirjas A. Ahlqvistile (19. aug. 1882) märgib ta, et kuigi kirikuõpetaja ametist lahkudes ta oma sissetuleku poolest ainult kaotab, ei jää ta vaim rahule: "Noorest põlvest saadik olen ma eesti keelt ja eesti rahva vana aega sügavimini püüdnud tundma saada ja olen selle üle palju materjali korjanud ja palju meele pannud. Ma tohin küll julgeda ja öelda, et kui ma päris philoogia põllu pääle tööd tegema ei saa, siis suur jagu korjatud Eesti teaduse materjalist igaveste unustusse jääb" (M. Laar jt., Jakob Hurt 1899–1907, lk. 162). J. Hurt on siin mõistagi silmas pidanud oma rahvaluulekogusid. Helsinki ülikooli protokollist 15. sept. 1883. a. selgub, et J. Hurdale on antud luba doktorieksamite sooritamiseks.

Otsesed andmed selle kohta, et töö väitekirja kallal käib, leiduvad kirjas A. Ahlqvistile 25. nov. 1883. Ühtlasi selgitab J. Hurt, miks esialgset teemat on tulnud piirata: "Nii palju kui iganes minu aeg kannab, teen ettevalmistamise tööd eksami pääle; nimelt kirjutan nüüd oma dissertatsiooni kallal: "*-ne lõpulistest nominitest eesti keeles*". Minu mõte esialgu oli eesti keele sõnade sünnitamisest üleüldse kirjutada, aga materjal on nii suur ja laialine, uurimused nii mitmepoolsed, et see töö väga suureks oleks pidanud minema. Ma pidin piiri kitsendama ja valisin paljalt ühe osa selle põllu pääl" (sealsamas, lk. 163).

Nagu tollal kombeks, algab väitekirja pühendusega. Selle au osaliseks sai teenitult akadeemik salanõunik dr. Ferdinand Johann Wiedemann. Eessõnas rõhutab J. Hurt, et nüüd kui E. Ahrensi ja F. J. Wiedemanni töödega on loodud eesti keele teaduslikule käsitlesele kindel põhi, tuleb edasi minna lokaal- või spetsiaaltemaatiliste uurimustega. Selliste hulka kuulub varem ilmunutest J. Hurda "Ueber die estnischen Partikeln ehk und või" ja nüüd muidugi ka väitekirja ise, mille uurimisobjektiks on *ne-lõpulised lihtnimisõnad*. Vaatlusele ei kuulu *suffixa composita*, nagu *-line*, *-lane*, *-kene*, *-mine* jt.

J. Hurt selgitab, et kuna tal pastorina on teenindada Peterburis ja selle ümbruses väga suur kogudus enam kui 11000 liikmega, on tulnud aeg väitekirja kirjutamiseks võtta peamiselt öötundidest. Murdevormide puhul on võinud sisse jääda vigu, isiklikud tähelepanded rahvakeelest on ennekõike Lõuna-Eestist; võimalust mööda võrreldakse ilminguid soome keelega. Kirjalike allikatena nimetab J. Hurt soome keele puhul E. Lönnroti soome-rootsi sõnaraama-

tut ja A. Ahlqvisti soome keele ehituse käsitlust. Eesti keele puhul on põhiallikaiks F. J. Wiedemanni, E. Ahrensi ja K. A. Hermanniteosed, unustatud pole ka J. H. Rosenplänteri "Beiträge"sid (eriti A. Fr. Knüpfferi artiklit eesti sõnamoodustuse kohta) ega ka J. Krohni eesti keeleõpetust soomlastele. Rahvalaulukogudest olid kasutada H. Neusi (1850–1852) ja M. Veske väljaanded (1879, 1883), millele a. 1875 lisandus veel J. Hurda "Vana Kannel" I.

Kui seni oli räägitud tallinnakeelest (revalestnisch) ja tartukeelest (dörptestnisch), siis J. Hurt teeb väitekirja eessõnas olulise ettepaneku asendada need terminid sobivamatega: põhjaeesti (nordestnisch) ja lõunaeesti (südestnisch). Lõunaeesti jaotab ta aga vist esimesena ja seejuures paikapidavalt kolmeks eri murdealaks: dörptestnisch, werroestnisch ja südfellnisch.

Eessõna valmimise kuupäevaks on J. Hurt märkinud 12. (24.) jaanuar 1886, seega umbes kuu enne kaitsmist. Väitekirja põhiosa eri paginatsiooniga oli selleks ajaks arvatavasti juba trükitud, sest eessõna lõppu on J. Hurt lisanud liiglihana tunduva täienduse viitega F. J. Wiedemanni grammatika sellele kohale (lk. 130), kus viimase arvates elatiivne konstruktsioon *üks Jaanist laps, üks Jürist nimi, üks Annest õde* jt. on "schwer verständlich". J. Hurda meelest pole aga siin midagi keerukat, sest elatiiv on niisugusel juhul võrdne lõunaeeetilise *ne*-tarindiga (*Jaanist laps = Jaanine laps, Annest õde = Annene õde*), nagu omavahel on samaväärsed ka sõnaühendid *puust rist = puune rist, savist piip = savine piip* jt. (lk. XII).

Väitekirja esimeses pooles on vaatluse all *ne*-lõpulised adjektiivid (lk. 3–151), teises pooles *ne*-lõpulised substantiivid (lk. 153–191). Kummaski pooles on omakorda kolm peatükki. Tähenduslikele erinevustele tuginedes saab autor kuus adjektiivide rühma: -ne constandi (*kivine, tammine, klaasine*), -ne inhaerentiae (*vesine, tolmune, liivane*), -ne mensurae (*aastane, verstone, puudane*), -ne generis (*emane, maine, poolpidune*), -ne loci vel temporis (*tagune, väline, õhtune*), -ne deminutivum (*noorene* 'noorevõitu', -poolne', *ninakane* 'ninakavõitu, pisut ninakas', *rumalane* 'rumalavõitu, pisut rumal').

Viimane, deminutiivne tüüp oma 'pisut'-tähendusega on huvitav selle poolest, et tal puuduvad otsevastad nii soome kui ka teistes sugulaskeeltes. Lõunaeesti keelealal on aga kasutusel ka komparaatiivitüveline variant (*suurembane* 'pisut suurem', *noorembane* 'pisut noorem', *paksembane* 'pisut paksem'). Lõunaeesti eripära on ka pronoomenitüvelised moodustised *minone, sinone, temäne, meiene, teiene, näidene*, näit. *minone mies* 'selline mees kui mina, minusugune mees', *temädze* 'peremehe' 'temasugused peremehed', *kellene ta om?* 'kelletaoline ta on?'. Väärib märkimist, et tegemist pole siiski mingi lokaalse uusmoodustisega, vaid et pronoomenitüveliste adjektiivide juured ulatuvad juba läänemeresoome aluskeelde (vrd.

sm *minuinen* 'minutaoline').

Eri tähendusrühmade puhul esitab J. Hurt *ne*-sufiksile vasted ka saksa ja ladina keelest, näit. avab ta lõunaeestilise *-ne* deminutivum'i (*noorene*, *rumalane* jt.) tähenduse ladina sufiksile *-ulus* ja *-culus* kaudu (vrd. *parvulus*). Eesti *suurembane*-tüübile vastab aga ladina keeles samuti komparatiivtüveline *grandiusculus*.

ne-adjektiivide vormianalüüsis on oluline koht võrdlustel soome keelega. Tähelepanu keskmes on siin muidugi eesti keel oma ainsuse- või mitmusetüvelise tuletusalusega ja sõnatüve varieeruva silbiarvuga. J. Hurt liigitab sõnatüved ühe-, kahe- ja kolme- ning enamasilbilisteks, arvestades seejuures ka tüvevokaali ja -konsonandi erinevusi. Välte- ja laadivaheldustki on silmas peetud. Nii kuuluvad näiteks sõnad *vits* : *vitsne* ja *viht* : *vihtne* eri rühma. *ne*-sufiks võib liituda nominatiivile (*kalane*, *tubane*, *äärne*, *aegne*, *asine*), genitiivile (*sügisene*, *nädalane*, *kuningane*, *vaesene*) ja mitmusetüvele (*will* : *villone*, *rist* : *ristene*, *täht* : *tähine*). J. Hurt rõhutab, et mitmusetüvelised *ne*-vormid on rikkalikult kasutusel Võru murdes, hoopis harvemini põhjaeesti keelealal. Võru murde hea tundjana puistab ta selliseid, kirjakeeles sageli tundmatuid vorme lausa käisest, näit. *a*-mitmuse tüvega *talane* (: *tal*), *torane* (: *tor*), *peane* (: *pid*), *laulane* (: *lau*), *vihane* (: *vihk*), *muhane* (: *muhk*). J. Hurda järgi olevat nende põhjaeesti vasted *de*-mitmuse tüvega (*taludene*, *torudene*, *pidudene* jt., lk. 146), milline väide äratav tõsist kahtlust. Igatahes F. J. Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatust ja tema eesti keele grammatikastki pole siinkirjutaja neid leidnud. Neid pole ka väikeses murdesõnastikus. Ilmselt on siin J. Hurt sattunud teoretiseerimishoogu, lähtudes faktilisest *pühadene*-kujust, mis tähenduses 'pühadeaegne' on Eestis siin-seal kasutusel. Liiale on J. Hurt läinud ka diftongilise mitmusetüvega sõnade esitamisel üldpõhjaeestilistena (*aganaine*, *raamatuine*, *kopikaine*, *juurikaine*, *koormaine*, *vahtraine*, *isandaine* jt., lk. 146). Faktiliselt võib küll seda laadi vorme kohata ainult kirderannikumurdes. Lisatagu, et võrumurdeliste näidete kõrval on väitekirjas täiesti usaldusväärne ka rahvalaulude aines, mis alati on esitatud koos viitega allika leheküljele.

Väitekirja *ne*-substantiive käsitlevas osas (*naene*, *hobune*, *kanane*, *jänene*, *lammane* jt.) on eraldi vaatluse all *sid*-lõpulised osastavad ka teistest käändtüüpidest (*kodasid*, *tādisid*, *kābisid*, *pajusid*, *talusid*). J. Hurda arvates on kõik need sõnad olnud varem *ne*-lõpulised ja säilitanud sellest ajast peale oma ootuspärase *sid*-osastava. Hilisem uurimine on siiski näidanud, et osastava *-sid* on tulnud algselt kasutusele *hobu*- ja *hobune*-tüüpi deminutiivide segaparadigmas pärast seda, kui *hobu*-sõnas kadus vahe ainsuse ja mitmuse vahelt; *hobune*-tüüp aga pakkus välja uue mitmusetunnusena *si* (vt. ligemalt P. Alvre, Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat, Tln. 1989, lk. 128 jj.).

Tartu murdes on *si*-tunnus kasutusel kogu paradigma ulatuses; käänamisnäited sõnadest *maja, küla, tare, tüli, himu, tie, muo, koi, karadavoi, koda, õde, jõgi, tegu* on väitekirjas toodud tabelite kujul (lk. 163 jj.). Need annavad lingvistilises kirjanduses esmakordselt sellest omapärasest mitmusetüübist hea ülevaate 12 käandes (puuduvad translatiiv ja komitatiiv). A. Ahlqvist oli oma soome keele ehituse ülevaates (Suomen Kielen Rakennus, 1877) esitanud mõnigi *si*-vorme Lääne-Uusimaalt ja kõrvutanud neid eesti keele *sid*-osastavaga, samas siiski rõhutades, et sellist "diminutiivi-muotoa" eesti keel muudes käänetes ei kasuta (lk. 88). *si*-tunnuse ühise päritolu suhtes pole aga J. Hurtki tõtanud oma seisukohta avaldama.

J. Hurt on arvamusel, et ka sellised substantiivid, nagu *karjane, pakane, lambrine* 'lambur', *sigurine* 'seakarjus', *sipelgane* jt. on algelt olnud adjektiivid. Sellise väitega tänapäeval muidugi ühineda ei saa, sest *ne*-sufiksi üks iidsemaid ülesandeid, nagu osutavad kaugemad sugulaskeeled, on olnud ikkagi deminutiivsete substantiivide tuletamine. Soome keeles ja eesti rahvalauludes (*kanane* 'kanake' jt.) paistab see funktsioon veel selgesti läbi. Seega siis ka J. Hurda lõppjäreldest, et "alle Substantiva auf -ne ursprünglich adjectivische Nomina gewesen sind" (lk. 190), ei saa võtta enam tõsiselt, kuigi autor on oma seisukoha kaitseks püüdnud leida paralleele ladina ja isegi kreeka keelest. Seevastu *ste*- ja *ts*-kohanimede (*Kuigaste ~ Kuigats, Karilaste ~ Karilats*) taandamine *ne*-noomeneile on põhimõtteliselt õige ja toodud võrdlused soome keelegagi paikapidavad (*Oravaisten seurakunta* jt.).

J. Hurda väitekirja viis tollal veel suuresti lapsekingades olevat eesti keele sõnamoodustuse uurimist märgatavalt edasi. Hinnatavad on võrdlused soome keelega. Väitekirja rikas ja mitmekülgne ainek eriti Võru murde alalt pakub tänapäevagi uurijale põnevaid ja üha värskena tunduvaid detaile nii uute hüpoteeside loomiseks kui ka teoreetilisteks üldistusteks.

Пауль Алвре
(Tartu)

НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ О ДОКТОРСКОЙ ДИССЕРТАЦИИ ЯКОБА ХУРТА

Резюме

Автор статьи рассматривает лингвистическую деятельность Якоба Хурта. Богатый материал его докторской диссертации "Die estnischen Nomina auf -ne purum" представляет исследователям интерес и сегодня.

Tiina Halling-Kukk
(Tartu)

LIIVI KEELE KAASSÕNADEST JA NENDE REKTSIOONIST

Indoeuroopa keeltes tuntakse ainult prepositsioone. Seevastu uurali keelkonnale on iseloomulik postpositsioonide kasutamine. Siiski tarvitatakse läänemeresoome keeltes ka prepositsioone, ehkki siingi on ülekaalus postpositsioonid (Itkonen 1966:218).

P. Palmeos on defineerinud pre- ja postpositsioone ehk kaassõnu järgmiselt: "Kaassõnad on muutumatud sõnad, mis kuuluvad käändsõnade juurde, väljendavad nendega koos mitmesuguseid suhteid" (Palmeos 1985:3). E. N. Setälä tuntud määratlus aga on: "Postpositiot ja prepositiot muodostavat jonkin substantiivin si-jan yhteydessä lauseessa adverbiaalinen (harvoin attributiivinen)" (Setälä 1952:128). Seega ei oma pre- ja postpositsioonid iseseisvat leksikaalset tähendust ja seetõttu ei saa nad olla omaette lauseliikmeiks. Pre- ja postpositsioonide peamine ülesanne on siis väljendada mitmesuguseid suhteid lauseliikmete vahel, kuid üsna arvestataval määral kasutatakse neid koos substantiividega käändefunktsioonide väljendamiseks, rõhutamiseks või täpsustamiseks (Palmeos 1985:7). Sellisel juhul on pre- ja postpositsioonide funktsioon põhimõtteliselt identne käändelõppude funktsiooniga. Seega täiendab käändelõppude sünteetilist meetodit (mis on iseloomulik soome-ugri keelkonnale) postpositsioonide (ja prepositsioonide) analüütiline meetod, ning keeltes, mille kaasussüsteem on vaesem, rikastavad seda postpositsioonilised konstruktsioonid (Itkonen 1966:296). Niisiis omavad pre- ja postpositsioonid lauses süntaktilist ja morfoloogilist funktsiooni.

Liivi keeles kasutatakse kaassõnu morfoloogilises funktsioonis küllalt arvestataval määral. Näit. *ve-jup si-³ g 2š s q-nš* (Mägist 1964:43) '(kalu) püütakse sügiseni'; *Sinnõn jo um se volikšõmi un se joud un se ouv bās lopāndōkst* (Zsigmond 1991:20) 'Sinul ju on see võim ja see jõud ja see au ilma lõputa (= igavesti)'. Liivi keele Kura murdele, mis on ühtlasi liivi kirjakeele aluseks, on iseloomulik postpositsioonide *pālš ~ pāl*, *pāldš* kasutamine hääbunud väliskohakäänete teatavate funktsioonide väljenda-

misel. Näit. *ma voʔ bal pāl* (varem: *dan̄tš pāl*) (LW:20) 'Ma olin ballil'; *pa-liz-i-e le-ʔbbš la-m̄p tu-ʔ lō daṣ-pāl* (Mägiste 1964:48) 'Öö läbi põles lamp (= lambi tuli) laual'; *tall keitš mied jakt pāl* (RA:6) 'Talvel käisid mehed jahil'. Seega tarvitatakse liivi keeles niisugustel juhtudel enamasti vaid analüütilist väljendusviisi (*lō daṣ-pāl, bal pāl, dan̄tš pāl, jakt pāl*), kuigi lähisugulaskeeltes on võimalik ja soositumgi sünteetiline väljendusviis (e *laual, peol, ballil, jahil*; sm *põydällä, juhlassa, metsätämässä*). Võrdluseks esitatagu aga näide selle kohta, et üsna analoogilises konstruktsioonis kasutatakse teatavate sõnade puhul just nimelt ja ainult väliskohakäänet. Näit. *ta lekš mar̄ršl, ta um mōʔral* (vrd. *jakt pāl*) (LW:230) 'Ta läks marjule, ta on marjul'. Niisuguseid väliskohakäändeis olevaid noomeneid loetakse adverbistunuiks ning nende arv on piiratud (liivi keeles umbes 70–80). Siiski leidub ka viimati nimetatute hulgas niisuguseid, milliste puhul on võimalik paralleelselt nii postpositsiooniline konstruktsioon kui ka väliskohakäändeline vorm. Näit. *sʷo dā pāl ätš gūštnikkāD* (LW:64) 'Sõjas on vangid' ja *ta lāp sʷo d dāl, um sʷo dāl* (LW:LI) 'Ta läheb sõtta, on sõjas'; *lōja klēršb-m̄eʔr pāl* (LW:139) 'Paat hõljub mere peal' ja *kalām̄ed-um̄at m̄eʔrrāl ĩeštā veʔgāl* (LW:LII) 'Kalamehed on merel lesti püüdnud'. Tuleb märkida, et osa vanemas kirjanduses leiduvaid postpositsioonilisi konstruktsioone on liivi keele hilisemal perioodil Kura murdes korvataavad daativiga: *Ja ne rō-kandōbōd tād pāl* (UT:156) 'Ja nad ütlevad teile', vrd. *miš ma tā d dān kittšB, paṅgš tā dāl* (LW:445) 'Pange tähele, mis ma teile ütlen'.

Struktuuri poolest jaotatakse kaassõnad soome-ugri keeltes liht- ja liitsõnadeks. Liivi keele kaassõnad on enamasti lihtsõnad. Harva kasutatakse *-pē dān* 'poole', *-puol* 'pool', *-ki-lgs* 'pool, küljes', *-krlgst* 'poolt, küljest' jms. järelkomponendiga liitkaassõnu prepositsioonilises asendis. Näit. *ta tuʔ tūqlapūql dš dūqnikt, tū o i s k i l g z d dūqnikt* (LW:440) 'Ta tuli sealt poolt (= teiselt poolt) Dundagat, Dundaga teisest küljest'; *sī d dān ibiz-ulspe d d i krūogast* (ULS:129) 'Sidunud hobuse väljapoole kõrtsist'.

Liivi keeles esineb konstruktsioone, milles mitmesugused kaassõnad moodustavad liitadverbi lõpukomponendi: *āga piʔts* 'aegapidi', *dagārš-peʔ d d i* 'tagurpidi', *en̄tš mūo dš* 'omamoodi', *neʔi mūo dš* 'niimoodi', *neʔi-iʔz* 'niiviisi', *rišt-pāl(š)* 'ristamisi', *šteda viʔtš* 'sedaviisi', *um̄mš vaʔiž* 'omavahel', *siē(ṗ)piē rāst* 'seepärast', *kā-t-ko i t t š* 'käsikaudu' jne. Näit. *i-kš kerd-ne-iʔz um vo-nD* (Mägiste:15) 'Ükskord niiviisi on olnud', *siēpiē rāst ku nēdi iz ūo emiṗ* (UT:3)

'Seepärast, et neid ei ole enam', *paⁿ jālgaḍ rišt-pāl(š)* (LW:339) 'Pane jalad rista misi', *ma lā^p kāt-k o ũ t t š* (LW:178) 'Ma lähen käsikaudu'.

Paljud pre- ja postpositatsioonid langevad vormiliselt ühte samast noomenist arenenud adverbiga. Praeguse postpositiooni ja tema põhisõna suhe on ilmselt arenenud nimisõnalise põhisõna ja tema atribuudi vahelisest suhtest (Laanest 1975:192). Ka liivi keeles on hulk abisõnu, mida kontekstist olenevalt saab kasutada nii adverbina kui ka kaassõnana. Enamasti esinevad need kohakäändeis. Näit. *jūr(š): si-s sō-štistš livlizi ti-e jūr-š* (Mägiste:17) 'Siis saadeti liivlasi töö juurde', *pa-nāp ti-e-miez jūr-š* (Mägiste:11) 'Paneb töömehe juurde (= kõrvale)', vrd. *ku vo^lltš tⁱēB, siz^um vajāk tiēmⁱštš jūr-š* (LW:418) 'Kui õlut tehakse, siis on vaja pärmil juurde'.

Mõnikord võib üht kaassõna kasutada koos kahe või enama noomeniga: *i^mmār kādūd un ka^glš* (NLK:192) 'Ümber käte ja kaela'.

Liivi keeles, nagu läänemeresoome keeltes üldse, leidub vähesel arvul kaassõnu (*aldš* 'alt', *p^rts ~ p^rddšz ~ p^rddiz* 'piki, mööda', *i^mmār* 'ümber', *perin* 'päri', *pⁱe^rr(rš)* 'pärest', *vaštš* 'vastu' jms.), mis võivad esineda nii pre- kui ka postpositatsioonidena. Näit. *perr kuolmō pavv* (SjW:216) 'Pärast kolme päeva', *vid pāva perr* (SjW:310) 'Viie päeva pärast'; *um-mⁱe^r a-llšst tu-nd^u-lš* (Mägiste:33) 'on merest (= mere alt) tulnud üles', *aldō gūlmidi vanil* (SjW:66) 'vaatab alt kulmu', *tā-mā tā³-mstš pi³-ddšz-ne-ikku ie-ūgš pidz-ga-ššš* (ULS:40) 'Tema temast mööda nagu liiv mööda õhku'. Enamasti kaassõna asukoht (pre- või postpositatsiooniline asend) ei muuda oluliselt või üldse mitte vastava konstruktsiooni tähendust. A. Genetz aga märgib soome keelest lähtudes, et prepositioonidena on taoliste kaassõnade tähendus harilikult abstraktsem kui postpositioonilises asendis (Genetz 1890:114).

Nagu üldiselt läänemeresoome keeltele, on ka liivi keelele iseloomulik, et postpositatsioon kuulub enamasti genitiivse, prepositioon aga partitiivse põhisõna juurde. Põhisõna ülejäänud käändevormid seovad enesega vaid väheseid kaassõnu. A. Laanesti arvamusel kohaselt on ühend postpositatsioon + põhisõna genitiivne vorm arenenud nimisõnalise põhisõna ja tema nimisõnalise atribuudi vahelisest suhtest. Postpositatsioonide puhul, millega tarvitatakse muudes käänetes olevaid põhisõnu, ning kõikide prepositatsioonide puhul arvab ta tegemist olevat tarvitusviisiga, mis on lähtunud juhtudest, kus vastavaid sõnu kasutati adverbidenä (Laanest 195:192).

Seega kõiki postpositasioone, mis esinevad kohakäändeis, kasutatakse harilikult genitiivi-, harvem daativi-, elatiivi- või ablatiivivõr-

mis oleva põhisõnaga. Üksikutel juhtudel võib põhisõna käändeiks olla mõni ülejäänud kohakäändeist.

Loetlegem järgnevalt postpositsioonid, mis liituvad genitiivsele põhisõnale: *a'igā*, *a'igās*, *a'igast*, 'äärde, ääres, äärest'; *ā'igiz* ~ *ā'igāz* 'aegu, jooksul'; *alā*, *allā* ~ *āl*, *āldā* ~ *āldāst* 'alla, all, alt'; *ārdīn* 'pärašt', *a'zmā(z)*, *a'zmāl* 'ase mele, asemel', *barās* 'hulgas'; *je'ddā*, *je'ts*, *je'tstā* 'ette, ees, eest', *jūr(ā)*, *jūs* ~ *jūssā*, *jūst* 'juurde, juures, juurest'; *kabālās* 'kandis', *kilgā*, *ki'lgā(ā)*, *kilgst* 'külge, küljes, küljest'; *ku'bbā*, *ku'pssā* ~ *ku'pā*, *ku'pst* 'koos, kokku, koost'; *k'o'rrāl*, *k'oral*, *k'o'rrāld* 'kõrvale, kõrval, kõrvalt', *kāddā*, *kā'ts*, *kā'tst* 'kätte, käes, käest'; *le'izgāl*, *le'izgāld* 'lähedale, lähedal, lähedalt'; *no'jjā* 'najale, nõjale'; *pe'd'dī*, *pē'dīn* ~ *pē'dēn* 'poole'; *perīn* 'päri'; *pūqlā*, *pūol*, *pūqlD* 'poole, pool, poolt'; *pālā*, *pāl*, *pāld(ā)* ~ *pāldāst* 'peale, peal, pealt'; *s'izzāl* ~ *s'illā*, *sizāl*, *sizāld* 'sisse, sees, seest'; *sidāmāl*, *sidāmāld* 'keskele, keskel, keskelt'; *s'e'ggā*, *s'egās*, *s'egāst* 'sekka, seas, seast'; *sālgā*, *sālgās*, *sālgast* 'selga, seljas, seljast'; *tagā*, *tagān*, *tagānd* 'taha, taga, tagant, järele, järel, järelt'; *tutkāms* ~ *tutkāms*, *tutkāmt* 'otsa, otsas, otsast'; *va'ilā*, *va'il*, *va'ild* 'vahele, vahel, vahelt'; *vi'l'tā* ~ *vi'l'ti* 'viisi, kombel'. Näit. *sadist tām sīlma d_jedst jara* (UT:251) 'Langesid ta silmade eest ära'; *li-vli / ā-ndis- / pū- / ko-ŋksāks / sa-ksān / pā-p_ pāl //* (ULS:102) 'Liivlane andis puunuiaga sakslasele pähe'; *mād pāstāji um mād p'ierāst ts'ēšēn un mād patūd p'ierāst ristā ra'bdād* (NLK:493) 'Meie päästja on meie pärast kannatanud ja meie pattude pärast risti löödud'; *irāji le'izgāl āltā brakkūd, mündakeřd_ um brāk jūssā pāgin ka'l'dī* (LW:27) 'Ira lähedal on vrakid, mõnikord on vraki juures palju kalu'; *pa'n laps ukš_ je'ddā de'nā pāl pāvalikkiz* (LW:36) 'Pane laps ukse ette vaibakesele päikese kätte'.

Erinevalt teistest läänemeresoome keeltest on liivi keeles kasutusel daativ. Sellega seoses on võimalik ka mõningate postpositsioonide kasutamine koos daativivormis oleva põhisõnaga. Ainult daativit eeldavad postpositsioonid *in'iz* ~ *inā* 'ühes, koos' ja *vastā* 'vastu', näit. *kilā-lēba saī sugū dēn_ in'iz_ an'itāi* (LW:125) 'Külaleiba sai sugulastele ühes (kaasa) antud; *ne-itstēn i-nā_ lekš* (Mägiste:15) 'Tüdrukutega koos läks'; *izānd um veñd vā'ggi ievā tām mēn_ vāstā* (ULS:93) 'Isand on olnud väga hea tema vastu'; *idā um lān dēn_ vāstā* (LW:472) 'Ida on lääne vastas'.

Mitmed postpositsioonid aga lubavad kasutada nii datiiivset kui ka genitiivset põhisõna. Mõningaid näiteid niisuguste kohta: *pr'ni um lōdan_ allā* (LW:8) 'Koer on laua all' — *mō um vōrūks*

allā (LW:8) 'Maa on teravilja all'; *panap aṇḍi kaladān pālā* (LW:4) 'Paneb vürtse kaladele peale' — *nikkā krūggāst tultsā is_pṛl jālgat_pāl* (LW:325) 'Kõrtsist tulles Nika ei püsinud jalgadel'; *lōjan ležgāl* (LLI:11) 'Laeva lähedal' — *rīgā ležgāl* (LW:187) 'Riia lähedal'; *un ʔz no-ēdān pōlas un lānd se tu'llān sidāmā / jēvvā pālā //* (FU 14:146) 'Ja ise riietunud lahti ja läinud selle tule keskele, liiva peale' — *tubā sidāmāl* (LW:362) 'Toa keskel'; *pṛn aṛlāp kēpsān tagān* (LW:119) 'Koer jookseb jänese järel (... jänesele järele)' — *pōjiskist vō'lttā ibis_tagān meīsā* (LW:406) 'Poisid olid metsas hobuse järel (= hobust toomas).

Daativi asumine genitiivi asemele on läti mõju: lätipärase konstruktsioon prepositsioon + daativ on liivi keeles omandanud kuju daativ + postpositsioon (Alvre 1967: 173–174), kus daativ sisuliselt vastab või on lähedane liivi keele Kura murdes hääbunud millisele tahes kolmest väliskohakäändest. Vaste sellele Salatsi murdes on allatiiv või adessiiv, harvem ablatiiv + postpositsioon: *mil imi om tād l vail* (SjW:76) 'Milline inimene on teie keskel (... teil vahel)'.

Postpositsiooni *sq̄nā(z)* ~ *sq̄ni* 'saadik' kasutatakse koos elatiivse põhisõnaga, mõningatel juhtudel ka partitiiviga (endine ablatiiv), mis vana eralduskäändena on kõrvutatav elatiiviga. P. Alvre (1972: 554) märgib, et liivi keel on eesti keelele lähedastest sugulaskeeltest ainuke, kus see vana konstruktsioon on sellisena ka säilinud, näit. *pāva-valdō sonist* (SjW:219) 'Päevavalgust (=päevavalgusest) saadik'. Nimetatud artiklis viidatakse ka sellele, et sageli põhisõna elatiivis + postpositsioon *sq̄nā* väljendab ka liivi keeles (nagu varem eesti keeleski) samaväärselt nii tegevuse lähte- kui ka lõpumomenti (Alvre 1972: 467–473, 549–556). Põhisõna elatiivset vormi nõuavad enamasti ka *pi'ddāz* 'mööda', *ulz(ā)* 'välja', *vāldin* 'lahti', vahel ka *le'bbā* 'läbi' ja *kā'tst* 'käest'. Näit. *ta vajiz puolast sāniz mā s'zzā* (NLK:311) 'Ta vajus põlvist saadik maa sisse'; *nēdi āp~sq̄ ku'pstā vāldin* (LW:166) 'Neid ei saa koost lahti'; *ne ik kōgin attā tu-nnāD /, koñts nu-q̄p'lekslānd / jē-ts-pēdān / si'krākst / pi' d dāz, / ʔo-gūtsūz / u-lzā /* (ULS:41) 'Nii kaua /nad/ on tulnud, kuni rabelnud edasi Siikrõgist mööda, jõesuusse välja'; *mōgōr tūl vōtāb kalād āb set mie'rstō, bet ku ošōst ulzō* (LVI:214) 'Idatuul võtab kalad mitte ainult merest, vaid ka kausist välja'; *sālgast lebbā* (LL 11:6) 'Seljast läbi'; *ki'zzān tu-bā-neitst kā' tistā* (Mägiste:22) 'Küsinud toaneitsi käest'. Harva esineb põhisõna ka muudes käänetes, näit. illatiivis: *un ... ʔtstṛd akiz am'māz vi'zzā* (NLK:116) 'Ja ... ühtelugu haaras seelikust kinni (= haaras seelikusse kinni)'; *ta lānd kruogā si'zzā* (NLK:205) 'Ta läinud kõrtsi sisse'; adessiivis: *kis um tād l vail* (SjW:76) 'Kes on teie keskel

(= teil vahel); ablatiivis: *ma āp-sō tā'm kīntšāld vāldin* (LW:135) 'Ma ei saa tema küüsisist lahti' jms.

Prepositsioonidest enamik kuulub partitiivivormis oleva põhisõna juurde: *a'lmāl* 'allpool, alamal', *bās* 'ilma', *ilma* 'ilma', *je'dmāl* 'enne', *perin* 'päri', *pēt's* 'piki, mööda', *pāl's* 'peale, pärast', *pē'errā* 'pärast', *vāstā* 'vastu'. Näit. *a'lmāl riñd'i* (ULS:50) 'All(a)pool(e) rindu'; *bās ārmastust uzkazžōn* (LL IV:3) 'Armastuseta üles kasvanud'; *ūdīst leibā ka il mā tīemīest* (Suhonen:84) 'Küpsetati leiba ka ilma pärmita'; *je'dmāl talšp'vdi* (LW:86) 'Enne jõule'; *lek's perin pāūvōvā* (Suhonen:12) 'Läks päripäeva'; *las ta tulgā min' jūr āb pits r'ekkā, āb pits r'ek ai'gā* (NLK:204) 'Tulgu ta minu juurde mitte mööda teed, mitte mööda tee äärt'. Genitiivi-ga kasutatakse prepositsioone *r'ē* 'üle' ja *im mār* 'ümber', vahel ka *lā'B*, näit. *kū paistāb y' mōtsā* (SjW:310) 'Kuu paistab üle metsa'; ... *vittēn ka'gls ēl's zid'iz krīzdag un vāndēn sie im mār kā'd* (NLK:65) '... võtnud kaelast oma siidise rätiku ja keeranud selle ümber kae'; *Teišti, od. lōb tād tulūb min seld nālaim ūd* (SjW:299) 'Teist või teie läbi tuleb mulle selgeid õnnetusi'.

Abessiiviga kasutatakse prepositsioone *bās* 'ilma' ja *ilma* 'ilma': *Sie ta um bās min tiedōmōt jera mūd* (SjW:297) 'Selle ta on ilma minu teadmata ära müünud'.

Harva võib prepositsioon siduda end põhisõna elatiivse vormiga: *Se tul' bās mingist tulumist* (SjW:295) 'See tuli ilma mingi tulemuseta', *s'iddān ibiz ul'sped'd'i krūogāst* (ULS:129) 'Sidunud hobuse väljapoole kõrtsist'.

Eelnevas selgitasime, missugused liivi kaassõnad missugustele noomeni käändelistele vormidele liituvad. Kuid ka kaassõnad ise sisaldavad enamasti mõne käände tunnuseid. Järgnevas lõigus vaatleme, missugustest käänetest leidub jälgi liivi kaassõnades.

Kuna liivi keele puhul ei ole piir sise- ja väliskohakäänete funktsioonide vahel küllalt selge ja sageli on paralleelselt kasutatavad mõlemad vormid, pean otstarbekaks esitada need koos, illustreerides igat seeriat vähemalt ühe näitega. Niisiis esineb postpositsioonide enamik kolmes kohakäändes:

a'igā, a'igās, a'igāst: *kalāmīēs tulāb m'ērn a'igā* (LW:2) 'Kalamees tuleb mere äärde', ... *pil'sb m'ērn a'igās* '... seisab mere ääres', ... *tulāb m'ērn a'igāst* '... tuleb mere äärest';

alā, al ~ allā, al'dā ~ al'dāst: *jels volds āb vui mān ala pugg* (LV 1:117) 'Elus olles ei või maa alla pugeda', *kibār al'dāst tulāb ulzā ibūkst lippūks* (LW:196) 'Mütsi alt tuleb välja juuksetutt';

je'ddā, je'Ds- (je'ts-), je'tst(ā): *ed'izāst tulāp tubān je'ddā, tubān je'tst lāp tu'bbā un q'i je'ddā* (LW:44) 'Esikust läheb eestuppa, eestoast läheb tuppa ja ahju ette', *kui jennō ma um*

ājje ds tulnaigas peislōn (JL : 75) 'Kui palju ma olen ahju ees tule
 ääres soojendanud';
jūrō, jus ~ jūssō, jūst: jemānd pand un^o-aindi siemn-āiga
jū^orō (NLK : 266) 'Perenaine pannud unerohu toidu sisse (= juurde)',
m^onnōn um sūr pālandōks tād^o jūr (Vääri 1974: 180) 'Mul on teile suur palve',
rattōd vēltō kalāi jūssō (Fu 14: 41) 'Vanker oli sepa juures',
m^onn^oum tutkām jūš (LW : 98) 'Mul on lõpp lähedal (=juures)',
na^o um urgōn m^oe jūst jarā (LW : 98) 'Naine on põgenenud mehe juurest ära';
kilgō (~ külgō), ki lgs(ō), kilgst: m^oe jemā istiz brūtōn külgō
 (NLK : 401) 'Mehe ema istus pruudi kõrvale',
ta lānd āi kilgst lōda jūrō (NLK : 202) 'Ta läinud ahju äärest laua juurde';
ku^obbō, ku^opšō ~ ku^opš, ku^opst: sarabbōn keizi kub^obō (LL IV : 12) 'Löönud käsi kokku';
kāddō, kāts, kātst: tāmā vitiz sie kēnig tidār kā^odst suormakst
 (NLK : 110) 'Ta võttis selle kuningatütre käest sõrmuse';
ku^oorrāl, kūrāl, ku^oorrālD: mies magūb naizon ku^ooral (SjW : 213) 'Mees magab naise kõrvale';
le^oizgāl, le^oizgālD: tāmōn lādz sugiz Damaskus lezgōl (UT : 250) 'Ta oli Damaskuse lähedale tulemas';
pūqlō, pūql, pūqlD: ra-tstōn rā-ndap^o puqlō (ULS : 40) 'Ratsutanud ranna poole';
sidāmāl ~ sidāmsō, sidāmālD: kanād kōrants^o sidāmsō akkōbōd
taplām (FU 14: 139) 'Kanad keset õue hakkavad kaklema';
sēggō, sēgās, sēgāst: nant roud segās (SjW : 308) 'Nende inimeste seas';
sālgō, sālgas, sālgāst: un siz sinā sadād ibiz sālgast māsō
 (NLK : 147) 'Ja siis kukud sa hobuse seljast maha';
pālō(z), pāl, pāldō ~ pāldōst: ki^or ne sēnād^o immār rāndaki^ol pālōz
 (LW : 124) 'Kääna need sõnad liivi keelde',
pūqšōid vq^olttō jak^ot pāl ajājistōks (LW : 6) 'Poisid olid jahil ajajateks',
j^oegā^oiks vētiz i^ot kabāl leibō sieš taril^o pāldōst (Virtaranta 1967: 229) 'Igaüks võttis taldrikult tüki leiba';
sīzzāl ~ sīllō, sizāl, sizālD: kepsūt^o pōigōbōd mūnda ke^ord
na^oggār^o sī^ollō (LW : 119) 'Jänesed poegivad mõnikord kartulite sisse',
 ... *un vīnd izānd rattōd sī^ozzāl* (NLK : 26) '... ja viinud peremehe vankrile',
rikt^oi^og rišt^oi^og tu^ol sizāl āb^ovei pīlō (FU 14: 146) 'Õige inimene tuleks ei või seista';
tutkām(ō)s, tutkāmst: un kābīn^olt^oap^osōra tutkāmō lipšvakkā
amā sēmdōks (NLK : 32) 'Ja riputab sarve otsa lüpsiku kogu piimaga';
ulz(ō), uldz(ō): un siz nuor^od rou^oz astōbōd rattist ulz (NLK : 435) 'Ja siis astub noorpaar vankrist välja';

va'ilõ ~ va'il, va'ildõ : ta siḍḍān bokā va'il rattad un r'e'ggə vi'zza (NLK : 204) 'Ta sidunud soku vankri ja ree v a h e l'.

Ülejäänud kaassõnad jaotuvad käänete kaupa, milles nad esinevad järgmiselt:

Illat. *no'jjõ : ma laškub ēnšta sālga-n o'jjõ* (LW : 251) 'Ma laskun seljale';

prḍḍõz ~ prḍḍiz : kōrantst piḍḍõz (LW : 285) 'Talust mööda';
pie'ʀ(rõ) : aīm-jemā tulāb vanā rāndakiel pie'rrõ, perinaĩ ka nuḷtābõ (LW : 4), 'Pereema tuleb vana liivi keele järgi, perenaine ka öeldakse', *kis pie'rro tända tulab* (UT : 274) 'Kes pärast teda tuleb'.

Iness. *barāš : mi-n i-za ka u-ḡpāndõz jg-rāndõs si-ez ba-rāš* (Mägiste : 35) 'Minu isa ka uppus ära selles hulgas';

prts : pit's-rāndõ / pit's r'ek-kan'õ pañ-ne ibizõks je'tspēḍān (FU 14:147) 'Mööda randa, mööda teeäart kihutas hobusega edasi';

kabālõš : māt kabālõs (LW : 38) 'Meie kandis';

a'zmõ(z) : purrõd a'zmõ(z) su'ggõbõd mõttorõ (LW : 15) 'Purjede asemele tekivad mootorid';

a'zmāl : n'pēmõ a'zmāl m'ñ um pidāmāst tikkõ (LW : 15) 'Lehma asemel mina pean pidama kitse'.

Elat. *p'ierāst : kirrõks um guorštāmāst k'oškidi kaḷtüks p'ierāst* (LW : 64) 'Kirvega tuleb katuse jaoks kuuski koorida'.

Part. *vāštõ : ta um mi'n vāštõ vā'ggõ ka'õ* (LW : 100) 'Ta on minu peale väga kade', *vāstõ entš rov ylm̄t* (UT : 284) 'Vastu oma rahva ülemat'.

Essiiv *tagān : tämmān tagān* (LR : 10) 'Tema järel, tema taga'.

Ekstsessiiv *tagānD : tu'õi tagānD ulzõ* 'Tule ahju tagant välja'.

Translatiiv *arāks : ubbi laeb arāks rekkõ* (SjW : 209) 'Hobune läheb risti teed'.

Terminat. *sõnõ ~ sõnõz ~ sõni : īrgandāksāt lopāndāks sānõ* (NLK : 65) 'Algusest lõpuni'.

Instruk. *perin̄ : lekš perin̄ pāu'võ* (Suhonen : 12) 'Läks päripäeva', *ārdin̄ : tām ārdin̄* 'Tema tõttu';

kou'õ ~ kou't'i ~ kou't's : ībbi a'iliz-rānda ko'õ'i (LW : 146) 'Hobune jooksis ranna kaudu' (K. Maitinskaja (1982:38) järgi partitiiv), *vi'l'õ ~ vi'l'i : ta t'ep-tigēdõ jemā vi't'i* (LW : 496) 'Ta teeb tööd ema viisi' (K. Maitinskaja (1982:38) järgi partitiiv).

Genit. *iʔ*: *amši āigastidi viš ʔbizi siettəm iʔ i* (FU 14:146) 'Igal aastal viis hobuseid ööseks süüa', *ta is-so iʔ ūrga iʔ i* (FU 14:144) 'Ta ei saanud üle oja', *ilma ~ ilma* (< *ilma* 'õhk', vrd. sm. *ilman* 'ilma' (Toivonen 1955:105)); *ūdīst leibā ka iīmā tiemīst* (Suhonen:84) 'Küpsetati leiba ka ilma pärmita'.

Lisaks esineb üksikuid kaassõnu, mille puhul otsesed käändetunnused puuduvad:

leʔB ~ lāʔB: *kašš-īčkīz-leʔb lāʔb-ūlāz* (LW:186) 'Kass hüppas läbi akna välja';

īm̄mār ~ ūm̄mār: *īm̄mār kagl* (SjW:310) 'Ümber kaela';

bās ~ bāz (< läti *bes ~ bez*) on tõrjunud tagaplaanile läänemeresoomepärase *ilma*: *bās ūnda, bās siemāt un bās jūomāt* (LL I:191) 'magamata, söömata ja joomata';

Salatsis *līdz ~ līs ~ līd* (< läti *līdz*) 'kuni': *mina īevaijis līdz poludi musta sill* (SjW:219) 'Ma vajusin poolest saadik läga sisse'.

Liivi keeles on umbes 80 kaassõna, mis on läänemeresoomelist algupära ning ainult kaks laenu läti keelest. Neist ainult prepositsioonina kasutatakse kuut kaassõna, lisaks on kümmekond kaassõna, mis võivad esineda nii pre- kui ka postpositsioonilises asendis. Kõige produktiivsemateks kaassõnade moodustajateks osutuvad kohakäänded.

Kirjandus

Alvre, P. 1967, On the Baltic-Fennic Dative (with special reference to the Liv language // CΦY III. Lk. 171–181; 1972, Terminatiivsetest konstruktsioonidest terminatiivini. Analüütiline *saadik*-konstruktsioon // Keel ja Kirjandus. Lk. 549–556; 1981, Zu einigen ostseefinnischen Postpositionen // CΦY XVII. Lk. 87–89; 1983, Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja käändekategooria; Ariste, P. 1952, Adverbide arenemisest läänemeresoomse keeltes // Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale, Tallinn. Lk. 99–124; Genetz, A. 1890, Suomen partikkelimuodot, Helsinki; Ikola, O. 1989, Post- ja prepositioiden rektiosijoista // Sananjalka 31. Suomen Kielen Seuran vuosikirja, Turku. Lk. 31–37; Itkonen, E. 1966, Kieli ja sen tutkimus, Helsinki; Karelson, R. 1988, Über die Rektion der Verhältniswörter in den ostseefinnischen Sprachen // CΦY XXIV. Lk. 241–250; Laanest, A. 1975, Sissejuhatus läänemeresoomse keeltesse, Tallinn; Oinas, F. J. 1961, The Development of some Postpositional Cases in Balto-Finnic Languages, Helsinki; Palmeos, P. 1973, Eesti keele grammatika II. 4. viihik: Kaassõna, Tartu; Setälä, E. N. 1952, Suomen kielen lauseoppi. Kolmastoista painos, Helsinki; Siro, P.

1964, Suomen kielen lauseoppi, Helsinki; Suhonen, S. 1974, Lähisukukielten muoto-oppia ja lainasuhteita, Helsinki; Toivonen, Y. H. 1955, Suomen kielen etymologinen sanakirja I, Helsinki; Vääri, E. 1974, Algupärased tuletussufiksids liivi keeles. Väitekirja filoloogiadoktori teadusliku kraadi taotlemiseks, Tartu.

Майтинская, К. Е. 1982, Служебные слова в финно-угорских языках, Москва.

A l l i k a d

JL = Damberg, P. 1935, Jemakiel lugdõbräntõz sküol ja kuod pierast I, Helsinki; LL I = Ežmi Līvəd lugdēbrōntēz, Tartu 1921; LL II = Toi līvəd lugdēbrōntēz. Tartu 1922; LL III = Kolmēz līvəd lugdēbrōntēz, Tartu 1923; LL IV = Neļļõz līvōd lugdõbrāntõz, Tartu 1924; LL V = Vīdõz līvōd lugdõbrāntõz, Tartu 1926; LR = Līvlist vaimli loulrāntõz, Helsinki 1939; LV = Liivi vanasõnad I, Tallinn 1981; LW = Kettunen, L. 1938, Livisches wörterbuch mit grammatischer einleitung, Helsinki; Mägiste = Mägiste J. 1964, Liiviläisiä tekstejä, Helsinki (= SUST 276); NLK = Setälä, E. N. 1953, Näytteitä liivin kielestä, Helsinki, (= SUST 106); RA = Randalist Äigarantõz 1933. äigastõn, kien at 365 pävvo, Rīga; SJW = Wiedemann, F. J. 1861, Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. Joh. Andreas Sjögren's Gesammelte Schriften II, St. Petersburg; Suhonen = Suhonen, S. 1975, Liivin kielen näytteitä, Helsinki; Virtaranta = Virtaranta, P. 1967, Lähisukukielten lukemisto, Helsinki (= SKST 280); ULS = Kettunen, L. 1925, Untersuchung über die livische sprache, Tartu; UT = Üz testament, Helsinki 1937; Zsigmond = Zsigmond, N. 1991, 96 gleiche Texte in uralischen Sprachen. (Vaterunser), Szombathely.

Tiina Halling-Kukk
(Tartu)

SUHDESANOISTA JA NIIDEN REKTIOSTA LIIVISSÄ

Tiivistelmä

Liivissä on lukuisa joukko postpositioita ja 6 prepositiota sekä vähäinen määrä suhdesanoja, joita käytetään sekä pre- että postpositioina.

Viron kielipit eivät suosittele postposition käyttöä silloin, kun se on korvattavissa sijamuodolla. Postposition käyttö on perustel-

tua, kun selvyys vaatii sitä tai halutaan korostaa tiettyä ilmausta. Liivin kielen rakenteelle tyypillinen piirre on se, että Kuran murteesta ulkopaikallissijat ovat hävinneet ja eräänä mahdollisuutena ne ovat korvattavissa *pāl(š)*, *pāld(š)* ~ *pāldšst* - postpositiolla (*jakt pāl* 'metsästäämässä'). Postpositiolla täytyy korvata muitakin sijamuotoja, esim. liivistä puuttuva terminatiivi: *sṛgžš sō nš* 'Syksyyn asti'.

Postposition kanta on yleensä genetiivi, preposition kanta partitiivi: *tiē jūr* 'Työn luokse', *bās pād* 'Ilman päättä'.

Postpositio *in̄niz* ~ *inš* 'mukaan, mukana', joskus *leṛžgšl* 'lähelle, lähellä' edellyttävät datiivimuotoisen kannan, *sōnš(z)* 'asti, saakka', joskus myös *le'b* 'läpi', *pṛddšz* 'ohi', *kāṭst* '-lta, -ltä' vaativat taas elatiivia. Prepositioiden *ṛl* 'yli, ylitse' ja *im̄mār* 'ympäri' kanta esiintyy genetiivimuodossa, prepos. *bāz* 'ilman' kanta saattaa olla joko partitiivissa tai abessiivissa.

Suhdesanoja tarkastellen löytyy useimmissa niistä sijapäätteiden, valtaosaltaan paikallissijapäätteiden jäännöksiä (*kṛoṛṛšl* 'vieressä', *kabālšš* 'seudulla', *ažmšl* 'sijassa', *arāks* 'poikittain' jne.).

Käsittelyn ulkopuolelle on tällä kertaa jätetty pre- ja postpositioiden semanttiset funktiot.

Heinike Heinsoo
(Tartu)

SUBJEKTITA TARINDID VADJA KEELES

Subjektita tarindeid on vadja keeles palju. Tegemist võib olla kahte liiki impersonaalsusega — formaalse ja semantilisega.

Formaalse impersonaalsuse korral puudub lausest grammatiline subjekt (S_{gr}), aga propositsioon on suunatud mingile muule lauseliikmele — tavaliselt objektile (O) või objektadverbiaalile, mis süvastruktuuris täidab subjekti ülesandeid, so on propositsioonisubjektiks. Siia rühma kuulub suurem osa subjektita tarindeid.

Sisulise impersonaalsuse korral puudub subjekt ka süvastruktuuris. Selliste tarindite predikaadid väljendavad tavaliselt ambientset seisundit või protsessi — predikatsioon on suunatud kogu ümbritsevale tegelikkusele või selle ebamäärasele osale. Semantiliselt impersonaalseiks võib pidada tarindeid, mille subjektidenotaat pole inimesele teada (uskumustega seotud predikaadid).

Impersonaalsete tarindite tuumaks on enamasti ühepöördeline verb. Ühepöördelised verbid väljendavad isikulise tegumoe 3. isiku vormiga umbisikulist tähendust (Mihkla, Valmis 1979:47). Need verbid pole seotud inimliku isiku-agendi tähendusega, vaid väljendavad intransitiivset tegevust, mis ei allu kõneleja tahte ja mida ei kutsu esile vahetult inimene (Peegel 1958:489). L. Hakulinen lisab veel ühe olulise tunnuse — koos ühepöördeliste verbidega ei saa esineda nominatiivsubjekti (Hakulinen 1979:559). Seega peab L. Hakulinen ühepöördeliseks ka neid verbe, mis esinevad partitiivsubjektiga. Vadja keeles on siiski vaid paar verbi, mille puhul nominatiivsubjekt võimalik pole, ainsaks subjekti vormiks on partitiiv. Suurem osa võib neist esineda ka nominatiivsubjektiga ja seega nad pole ühepöördelised. Antud juhul käsitletakse ühepöördelistena vaid neid ainsuse 3. pöördes esinevaid verbe, mis on subjektita tarindite predikaatideks. Verbe, mis võivad esineda ainult 3. isikus (ainsuses ja mitmuses), aga millel on nominatiivsubjekt (loodus, mitteinimlik elusolend, maastikuline objekt jne), on J. Peegel soovitanud nimetada vaegpöördelisteks (Peegel 1958:492). Seega on verbid, mis esinevad ainult 3. isikus, morfoloogiliselt alati ühepöördelised, aga ainult väike osa neist on süntaktiliselt ühepöördelised.

L. Hakulinen on jaganud umbisikulised tarindid ja tegusõnad

kolme rühma: 1) passiivivormid: *Mies saadaan, vaimo otetaan*; 2) püsivad ühepöördelised verbid ja verbikonstruktsioonid: *Jokaisen täytyy tulla; Lain tulee olla lyhyt* (need on predikaatverbid, mis nõuavad tegijalt genitiivi); 3) ajutiselt nominatiivsubjektita kasutatavad sõnad ja sõnaliidud, mis samas tähenduses võivad olla ka mitmepöördelised. Iga vastava rühma alla võib tuua näiteid ka eesti ja vadja keelest: 1) *perrä neisti kutsumā safkina* 'hiljem hakati Safkinaks kutsuma'; 2) *mil piāb mennā* 'mul tuleb minna'; 3) *viskāb vihmā* 'kisub vihmale', *silmiz muṣṣetiB* 'silme ees on must'.

Ühepöördeliste verbide esinemine on üldkeeleline nähtus. M. Airila on võrdlevalt käsitlenud eesti, ungari ja soome ühepöördelisi verbe ja verbikonstruktsioone ning leidnud, et soome keeles on selliste tarindite hulk märkimisväärselt suur, suurem kui kahes teises keeles (Airila 1928 : 2). Ka vadja keeles on ühepöördelisi verbe rohkesti.

Formaalselt impersonaalsed tarindid

Semantiline subjekt on lause struktuuris olemas.

1. Semantiline subjekt esineb partitiivis (N + part = O).

1.1. Predikaadid, mis väljendavad inimese füüsilist seisundit, N + part_{Eksp} V: *ai ku minua ahiseB — eb ē vozduhā* 'ai, kuidas mul matab hinge, ei ole õhku', *minua ikosutaB* 'mind ajab luksuma', *leh m ā taitā janotaB* 'lehm tahab vist juua'. Siin on semantiliseks subjektiks kogu elus subjektidenotaat (Eksp).

Predikatsioon võib olla suunatud ka subjektidenotaadi osale, N + part_{Eksp} V: *pātā vaivataB* 'pea valutab'; *tšūlmā ilma, jalkoi paletaB* 'külm ilm, jalad külmetavad'.

1.2. Predikaadid, mis väljendavad inimese psüühilist seisundit, N + part_{Eksp} V: *elin mettsāz i minua niku irmutti* 'olin metsas ja mul tuli nagu hirm peale'; *minua ain nagrutaB* 'mind ajab alati naerma'.

Füüsilist seisundit märkivate verbide rühm on rikkalikum. Sinna kuulub umbes 40 verbi, millest enamus on kasutusel ühepöördelisena, so neil puudub muu kui vastava seisundi tähendus.

1.3. Meteoroloogilist seisundit märkivad predikaadid, V N + part_{Pats}: *ai ku nūd annab mārtsā lunt a* 'oi kui tugevasti nüüd sajab [=annab märga lund]'. Neid tarindeid iseloomustab sarnasus teiste meteoroloogilise sisuga konstruktsioonidega, milles esineb partitiivsubjekt: *ihtši kevvitulta* 'lõi kõvasti välku'.

1.4. Predikaadid, mis väljendavad elusolendi füsioloogilisi protsesse, N + ngpp_{pats} V: *paizegoitti keikē vatsā* 'kogu

kõht läks paiste [=paistetas kogu kõhu]'; *kohotti rintojē alusse*_D 'rindealuse ajas üles'.

- 1.5. Predikaadid, mis väljendavad ümbritsevas keskkonnas toimuvaid füüsikalisi ja keemilisi protsesse, N + ngppats_V: *apagoitti pīmā* 'ajas piima hapuks, piim läks hapuks'; *vāhto a jo aja*_B 'juba ajab vahtu'. Seega on formaalselt impersonaalsete tarindite tuumaks, mille semantiliseks subjektiks on pindstruktuuri objekt, seisundi- või protsessiverbid, mis on enamasti seotud elus propositioonisubjektiga. Propositioon on suunatud kogu elus denotaadile (1.1., 1.2.) või tema osale (1.1., 1.4.). Harvem on semantiliseks subjektiks elutu denotaat (1.3., 1.5.).
2. Semantiline subjekt esineb pindstruktuuris adessiivis.
 - 2.1. Predikaadid, mis väljendavad elusolendi füüsilist seisundit, N + ad_{Eksp} cop Adj, cop Adj = P: *lahzēl on tšūlmā* 'lapsel on külm'; N + ad_{Eksp} cop N + nom, cop N + nom = P: *tāl on nāltsā* 'tal on nälg'.
 - 2.2. Predikaadid, mis väljendavad inimese psüühilist seisundit, N + ad_{Eksp} cop Adj: *millā on ūvā mēli* 'mul on hea meel'; *tälle on žāli* 'tal on kahju'.
 - 2.3. Predikaadid, mis väljendavad inimese emotsionaalset hindavat seisundit, N + ad_{Eksp} V: *mīl vēB* 'mul veab'; *tāl ain viskāb* 'tal veab alati'.
 - 2.4. Predikaadid, mis väljendavad mingisse seisundisse minekut, N + ad/all_{Eksp} V N + nom, V N + nom = P: *tuli mehelē irmu sūr* 'mehel hakkas hirm'; *mille tuli sūā* 'ma vihastasin'; N + ad_{Eksp} V Adj, V Adj = P: *mil tuli sōja* 'mul hakkas soe'; *tāl jo tuli tšūlmā* 'tal hakkas juba külm'.
 - 2.5. Predikaadid, mis väljendavad inimese psüühilisi protsesse, N + ad/all_{Eksp} V: *tälle tāz johtu mēlē* 'talle tuli jälle meelde'. Selle verbiga esineb tavaliselt kõrvallause, mis on grammatilise subjekti positsioonis: *mīl johtu miēlsie, etti d'ad'a tšāhsi laskea ehjat tšāeš vällä* 'mulle tuli meelde, et onu käskis lasta ohjad käest lahti'.
 - 2.6. Tarindid, milles formaalseks predikaadiks on modaalverb, N + ad MV V + da: *mīl piāb ēlla tū tehtū valmiz* 'mul peab töö olema valmis tehtud'; *tāl ep sā peļetta* 'ta ei tohi suitsetada'; *mil on tarviz ēssa uvvet sāppa*_D 'ma pean ostma uued saapad'.
3. Semantiline subjekt on allatiivis, adessiivis või komitatiivis.
 - 3.1. Predikaadid, mis väljendavad inimese meelte tegevusega seotud seisundit, N + all_{Kaus} V: *kassēn haizēp tšājule* 'siin lõhnab tee järele'; N + ad_{Kaus} V: *mu alla maisa*_B

süza 'muda maitse on suus', N + kom_{Kaus} V: *ai ku haizep kalākā* 'oi, milline kalahais'. Selle rühma lausemallid on venemõjulised.

4. Semantiline subjekt on genitiivis.

4.1. Predikaadid, kus formaalseks predikaadiks on modaalverb *piāB* 'peab, on vaja', N + gen MV V + da = P: *tütõkkeizē piāB mennā* 'tüdrukuke peab minema'. Selline modaalverbi tarvituse on harv ja ilmselt isuri keelest mõjutatud. Vajda keeles on modaalsussubjekt tavaliselt adessiivis (2.6.).

5. Semantiline subjekt puudub lausest eksplitsiitselt, aga on süvastruktuuris olemas.

5.1. Predikaadiks on impersonaalis esinev tegevusverb: *tšen tāp, kens kottō tullāz* 'kes teab, kunas koju tullakse'.

5.2. Üldisikuliselt kasutatud tegevuspredikaadid, V_{sng2}: *kuhē tātā hullua vēD* 'kuhu teda hullu viia'.

5.3. Predikaadid, mille üheks komponendiks on modaalverb geneerses kasutuses, MV V + da: *piāB litšipā kattsoa* 'peab lähemalt vaatama', *ai ku ahas kanava, sāb mennā üli* 'ai kui kitsas kraav, saab üle minna'.

5.4. Tegevuspredikaadid, mis on seotud uskumustega, V_{sng3}: *kallmoiš tšūditab* 'surnuaial kummitab', *rigas pelehtēB* 'rehes kummitab'. Selle rühma predikaadid on vaid tinglikult tegevuspredikaadid, neid võiks vaadelda ka seisundipredikaatidena. Tegevusvarjund avaldub siis, kui lauses esineb ka grammatiline subjekt: *pokoinikka tšūditab* 'surnu kummitab', *pelehūs pelehtēB* 'vaim kummitab'.

Semantiliselt impersonaalsed tarindid

Sellistes tarindites puudub subjekt nii formaalselt kui ka sisuliselt.

1. Predikaadid, mis on seotud inimese füüsilise seisundiga, V_{sng3}: *nāpip sūād, tānāvā on ni paha* 'sees valutab, täna on nii halb'; *ni kevassi kivissi* 'nii kõvasti valutab'; *ni kevassi sattu, jot tulēt tulti silmissā* 'nii kõvasti oli, et tuld lõi silmist'; *kainaloalt tšihguB* 'kaenla alt sügeleb'.

2. Predikaadid, mis väljendavad meteoroloogilisi seisundeid, V_{sng3}: *tānan kahutaB* 'täna kahutab'; *jūrizeB* 'müristab', *porotab ūl vē* 'öösel külmub vesi'.

3. Predikaadid, mis väljendavad meteoroloogilisi protsesse, V_{sng3}: *pimeneb jo, ū tuēB* 'pimeneb juba, öö tuleb'; *egle selitti* 'eile läks selgeks'; *tās ūssi sirkeneB* 'öösel läheb jälle selgeks'.

Mõningaid meteoroloogilise sisuga verbe saab kasutada ka koos subjektiga. Näiteks mütoloogiliselt motiveeritud subjektikasutus:

jumala jürräB '(jumal) müristab'; või subjekt, mis ei lisa infot: *tai-vas pilvissūB* 'taevas läheb pilve'. Sellesse rühma kuulub hulk denominaalseid verbe, mis väljendavad omapärasel viisil nii subjekti kui ka predikaati, näiteks *jürizeB*, *pilvissūB*, *tilkaB*, *tuiskaB* jne. Seda laadi verbid on alati ühetähenduslikud ja tähistavad alati ainult konkreetseid loodusnähtusi. M. Airila juhib tähelepanu sellele, et verb *sataa* 'sajab' on mitmetähenduslik, sest temaga koos võivad esineda erinevad subjektid (Airila 1928: 10). Sama lugu on ka vadjä keeles: *vihmā*, *šlotta*, *lunta satab* 'vihma, lörtsi, lund sajab'. Kui loodusnähtuse kirjeldamiseks kasutatakse verbi, millel on ka teistsugune kasutus, siis esineb lauses ka subjekt: *pakkain*, *tūli kevissūB* 'pakane, tuul tugevneb'; *päivā sammub* 'päikesevarjutus [= päike kustub]'. Viimased predikaatverbid on vaegpöördelised.

Meteoroloogilise sisuga verbide ühepöördeline kasutus on tavaline ja argumentideta esinemine on ka eesti keeles tüüpiline (Rätsep 1978).

4. Predikaadid, mis väljendavad ambientset seisundit ja predikatsioon on suunatud kogu ümbritsevale tegelikkusele, cop N + nom: *on pakkain* 'on pakane'; *eli valgetikko* 'oli koit'; vop Adj: *varjuz on üvā* 'varjus on hea'; *tševāl viel on tšūlmā* 'kevad on veel külm'; cop Adv: *eglē eli pilvez* 'eile oli pilves'.

Ambientse seisundipredikaadiga lause semantiliselt struktuuris sisaldub potentsiaalne argument — antud seisundi hinnangu kandja: *vari* '(on) palav'; *tānān on ni vari* 'täna on nii palav'; *mil on vari* 'mul on palav'. Kõigil kolmel juhul on tegemist erinevate seisunditega. Verbaliseerimata subjektargumendile võib omistada isiku funktsiooni, kes hindab objektiivse tegelikkuse situatsiooni, teisel juhul on seda situatsiooni konkretiseeritud, kolmandal juhul on tegemist verbaliseeritud seisundi kandjaga.

Onomatopoeetilistest ja looduses toimuvaid protsesse ja seisundeid märkivatest verbidest võib osa esineda samuti subjektita, kuna subjekt on vahel ebamäärane. Sisuliselt on selle rühmaga seotud tarindid, kus subjektiks on indefiniitpronoomen: *mikālē dūmizeB* 'miski müriseb'. Sellistes tarindites on tavaline modaali esinemine: *(tāmā) kevvai lāūtšāB* 'see pritsib kõvasti'; *aivo kevassi vūmap peļēa* 'väga kõvasti lõõmab (põleda)'.

Seega võib lause impersonaalsus olla nii formaalne kui ka sisuline. Formaalne impersonaalsus on ülekaalus — lauses puudub grammatiline subjekt ja propositsioon on suunatud mõnele muule lauseliikmele. Selliste lausete tuuma on tavaliselt seisundi- või protsessipredikaat. Kui tegevuspredikaat esineb ilma subjektita, on tegemist siiski personaalse lausega st lause süvastruktuuris on varjul elus ja tavaliselt inimlik denotaat (5.1., 5.2., 5.3.).

Lühendid

Adj = adjektiiv; **ad** = adessiiv; **Adv** = adverb; **all** = allatiiv; **cop** = koopula; **Eksp** = eksperientser, psühholoogilise v. füsioloogilise seisundi v. protsessi kandja; **gen** = genitiiv; **Kaus** = kausaator, tahtmatu resultaatsündmuse põhjustaja; **kom** = komitatiiv, **MV** = modaalverb; **N** = substantiiv; **ngp** = nominatiiv, genitiiv v. partitiiv; **nom** = nominatiiv, **O** = objekt; **P** = predikaat; **part** = partitiiv; **Pats** = patsient, objekt, millele tegevus on suunatud v. mis on teatud seisundis v. protsessis; **S** = subjekt; **S_{sem}** = semantiline subjekt; **sng** = ainsus; **V** = verb; **V + da** = verb I infinitiivis; **V_{sng2}** = verb ainsuse 2. isikus; **V_{sng3}** = verb ainsuse 3. isikus.

Kirjandus

Airila, M. 1928. Yksipersonaisina käytetyt verbit // *SUST LXIII*, lk. 1–10; **Hakulinen, L.** 1979. Suomen kielen rakenne ja kehitys. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki; **Mihkla, K., Valmis, A.** 1979. Eesti keele süntaks kõrgkoolidele. Tallinn; **Peegel, J.** 1958. Ääremärkusi pöörete kasutamisest // *Keel ja Kirjandus* 1958, lk. 488–492; **Rätsep, H.** 1978. Eesti keele lihtlause tüübid. Tallinn.

Хейнике Хейнсоо
(Тарту)

БЕССУБЪЕКТНЫЕ КОНСТРУКЦИИ В ВОДСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Автор рассматривает бессубъектные конструкции в водском языке. Они делятся на формальные безличные и семантически безличные конструкции. Формальная безличность преобладает: в предложении отсутствует грамматический субъект и пропозиция нацелена на другой член предложения.

László Honti
(Groningen)

URALTES ERBE ODER LEHNGUT? (ZUR FRAGE NACH DEM DUAL IM OBUGRISCHEN)

Bei mehreren Mitgliedern der uralischen Sprachfamilie gibt es einige parallele Grundzahlwörter zur Bezeichnung derselben Mengen. Das eine wird in attributiver, das andere in nicht-attributiver Funktion gebraucht. Ein solches Paar von Lexemen hat das Ungarische auch: *két* '2', z.B. *két ház* 'zwei Häuser', *kettő* 'die Zwei'. Ersteres Zahlwort besteht aus dem bloßem Lexem für '2', das zweite bedarf einer Erklärung: das *ő* ist seit langem als Rudiment des ehemaligen finnisch-ugrischen **k*-Dualsuffixes betrachtet worden¹. Ung. *kettő* hat man also für eine genaue Entsprechung der nicht-attributiven Zahlwörter für '2' *kitəɣ* im Wogulischen und *kātkən* im Ostjakischen gehalten (das *n* im Ostjakischen ist sekundär).

Die Kategorien attributives Zahlwort und nicht-attributives Zahlwort sind außerhalb der ugrischen Sprachgruppe auch im Lappischen, Tscheremissischen und Samojedischen bekannt. Im folgenden möchte ich auf die Problematik der Bildweise der nicht-attributiven Formen der ugrischen und der samojedischen Sprachen eingehen, weil man es in der letzten Zeit unternommen hat, die bisher gültige Erklärung im Lichte ziemlich später obugrisch-samojedischer Kontakte in Zweifel zu ziehen bzw. das Erscheinen des Duals im Obugrischen dem Samojedischen zuzuschreiben und die obugrischen nicht-attributiven Bildungen für '2' als deutlich sekundäre Formen zu interpretieren.

Die erwähnte Doppelheit beschrenkt sich im Wogulischen und Ostjakischen nicht auf '2', sondern erfaßt auch '1' aus, vgl. wog. P *āk* '1' (attr.) ~ *ākəɣ* '1' (nicht-attr.), *kit* '2' (attr.) ~ *kitəɣ* '2' (nicht-attr.), ostj. Vj. *ěj* '1' (attr.) ~ *ějəl*, *ějət* '1' (nicht-attr.), *kāt* '2' (attr.) ~ *kātkən* '2' (nicht-attr.).

Den beiden Alternanzen für '2' zufolge wäre auch im Ungarischen zu erwarten, daß das Zahlwort '1' eine attributive und eine

¹ **k* > **ɣ* > **w*, welches dann mit dem stammauslautenden Vokal einem **eṽ*-Diphthong bildete und später zu langem *ő* wurde.

nicht-attributive Form hätte (vgl. Greenberg 1978:287). Greenberg betrachtet aber die Verhältnisse im Ungarischen als Ausnahme (eine ähnliche Lage ist wohl auch im Selkupischen gegeben, wo die Doppelheit bei '2' vorhanden ist, bei '1' aber nicht). Das Ungarische braucht jedoch nicht als Ausnahmefall eingestuft zu werden, da im Lexem *egy* '1' nämlich eine ähnliche Doppelheit vermutet werden kann: *egy* (attributiv gebrauchtes Zahlwort und unbestimmter Artikel) ~ *eggy* (nicht-attrib.; mit langem Konsonant nur in der Aussprache!)². Das Zahlwort '1' entwickelte sich zum Artikel in unbetonter Stellung, ansonsten, d. h. in nicht-attributiver Position und unter starker Betonung, wurde der Konsonant gedehnt (ähnlich Orbán 1932:27, 31), oder ein Bildungssuffix mit Konsonant verschmolz mit dem Stammkonsonanten des Zahlwortes zu einem langen Konsonanten (so Munkácsi 1901:221-222). Unter dem analogen Einfluß des *gyy* in '1' mag das geminierte *tt* aus lautgesetzlich kurzem *t* in '2' entstanden sein.³

Der Unterschied zwischen den attributiven und nicht-attributiven Zahlwörtern im Wogulischen besteht darin, daß die nicht-attributiven auf das Morphem auf *γ*, das Suffix des Duals, auslauten, welches sich ursprünglich nur dem Stamm des Zahlwortes '2' anschloß, wovon es analogisch auf '1' übertrat (Liimola 1963:19, vgl. noch 12-17, 126-128)⁴. Dasselbe kann mutatis mutandis vom nicht-attributiven '2' im Ostjakischen gesagt werden, dessen *kən* mit dem Dualsuffix der nicht-possessiven Deklination der Substantive *γən/γən̄*, *kən/kən̄*⁵ identisch ist.

Daß die nicht-attributiven Zahlwörter für '2' so gebildet sind wie geschildert, ist in der diesbezüglichen Fachliteratur seit langem bekannt (s. z. B. Hunfalvy 1852:148, 1864:271, Ravila 1941:7-8, Hajdú 1966:131, Majtinskaja 1979:171, Хелемский 1982:115 ff.)⁶.

² "Egy 'one' and *kettő* 'two' have two forms each for the nominative and indeterminate use. *Egy*, when used as a numeral and therefore accented, is pronounced (though not written) with lengthened final consonant ...; but when used as the indefinite article ..., it is not accented and is pronounced with a short consonant" (Hall 1938:43).

³ U **kāktā* '2' >> ung. *két*, U/FU **kt* > **tt* > ung. *t*.

⁴ Im südwozulischen Dialekt an der Tavda ist auch eine andere Lösung bekannt: T *ūk* '1' (attrib.) ~ *ūkī* '1' (nicht-attrib.), *kił* '2' (attrib.) ~ *kiłi*, (**kiłay* >) *kiław* '2' (nicht-attrib.), wo das *i* historisch gesehen das Possessivsuffix 3. Pers. Sing. ist. Ebenso ist das Element *əl* in ostj. Vj. *ěpl* '1' (nicht-attrib.) ein Possessivsuffix 3. Pers. Sing., während das *ət* in *ěpt* '1' (nicht-attrib.) ein Ableitungssuffix ist. Wahrscheinlich steckt ein Bildungssuffix in wog. So. *aka* '1' (nicht-attrib.), vgl. *ak* '1' (attrib.).

⁵ Eine falsche Aussage über das *n* in *kən* von ostj. *kātkən* '2' (nicht-attrib.) s. MSzFE II:361.

⁶ Kritik weiterer mißlungener Deutungsversuche s. Orbán 1936:34-37.

Helmiskij (Хелимский 1982:115) hat genaue samojedische Entsprechungen für das nicht-attributive '2' der ugrischen Sprachen angeführt: jurak. *šid'a* '2' (nicht-attr.) ~ *šid'aḡa* '2' (attr.), obwohl sie funktionell nicht so konsequent wie ihre ugrischen Äquivalente auseinandergehalten werden (115–116); selk. *šitte* ~ *šittāqi*, ich habe aber im Material nur eines Dialekts einen klaren Hinweis darauf gefunden, daß die eine Variante attributiv: *seḡe*, die andere nicht-attributiv: *seḡejak* gebraucht wird (s. Кузьмина-Кюннап 1986:159). Tereščenko (Терещенко 1979:152) erwähnt, daß das jurak. *šiti* '2' eine mit dem Dualsuffix erweiterte längere Variante hat, über die Verwendungsbereiche beider Formen sagt sie aber nichts (vgl. Хелимский 1982:116); mit einem ähnlichen Suffix erweiterte Formen sind auch im Kamassischen anzutreffen, z.B. *šide* 'zu zweien, zwei zusammen' (Donner-Joki 1944:137, s. noch Хелимский 1982:116). Im Kamassischen werden Kollektivzahlwörter aber deutlich mit einem *gə* gebildet, ein Element, das sich sogar Zahlwörtern höherer Werte anschließt, z.B. *nāḡuroḡ* 'zu dreien, drei zusammen', *šumnaḡo* 'zu fünf, fünf zusammen' (Donner-Joki 1944:137). Hajdū hat dieses kamassische Bildungssuffix historisch aus dem Lativsuffix **k* der uralischen Grundsprache hergeleitet. Helimskij (Хелимский 1982:116) hält dagegen diese Erklärung für sehr zweifelhaft und ist eher der Meinung, die Endung in Frage hätte sich aus dem Zahlwort '2' mit Dualsuffix per analogiam auf Namen höherer Werte ausgebreitet. Die Hypothese von Helimskij können ungarische Zahlwörter mit Possessivsuffixen der Personen in der Mehrzahl unterstützen, in denen das Possessivsuffix in der Lautgestalt *ōnk/ōnk* parallel zu den regelmäßigen *unk/ūnk* erscheinen kann: *kettő* 'die Zwei' : *kettőnk* 'wir zwei, zwei von uns' → *három* '3' : *hármőnk* ~ *hármunk* 'wir drei, drei von uns', *négy* '4' : *négyőnk* ~ *négyünk* 'wir vier, vier von uns' (vgl. Mészöly 1908:158). Das genannte Suffix dient jedoch im Kamassischen nicht zur Bildung nicht-attributiver Zahlwörter; deshalb halte ich die von Helimskij gegebene Erklärung, daß die angeführten kamassischen Formen ähnliche Bildungen darstellten wie wog. *kitəḡ*, ostj. *kātən* für nicht ganz befriedigend. Hajdús Auffassung würde ich nur in dem Falle abzulehnen wagen, wenn es nachgewiesen werden könnte, daß Kollektiva mit einem Suffix ursprünglich lativischer Funktion nicht gebildet werden können.

Nachstehend möchte ich eine dritte mögliche Erklärung vorstellen. Ich nehme an, daß in dem kamassischen Suffix zwei Suffixe zusammengefallen sind, das eine könnte ein Suffix von Sammelnamen gewesen sein, dessen unmittelbare Fortsetzung im Jurakischen als *ne* weiterlebt (vgl. Терещенко 1965:889), z.B. *šidane* 'вдвоем', *samlanə* 'впятером' (Терещенко 1966:384), das andere war möglicherweise das Dualsuffix des nicht-attributiven Zahlwortes '2', das

auch als Ausgangspunkt einer Bedeutungsentwicklung und Funktionsumwandlung "Substantivisierungssuffix → Sammelnamensuffix" dienen konnte, vgl. die Verhältnisse im Selkupischen: *sitti* '2' ~ *sittāq* 'вдвоем' (Прокофьева 1966: 404).

Unlängst hat Künnap (Künnap 1985: 59 und Künnap 1992: 58-60) die Probleme, die mit dem Dual im Uralischen verknüpft sind, untersucht und ist auch auf die morphologische Struktur des nicht-attributiven Zahlworts '2' im Ugrischen und im Samojedischen eingegangen. Er hat sich in dem Sinne geäußert, daß sich der grundsprachliche Dual auf **k* im *δ* des ung. *kettő* (und im *ó* des veralteten *monnó* 'beide') nicht postulieren ließe und ein solcher Erklärungsversuch nur eine reine Hypothese sei. Es handelt sich hier eher um eine areale Neuerung des Samojedischen und des Obugrischen, wie es Helimskij (Хелимский 1982: 115) angenommen hat, bzw. die obugrischen Sprachen hätten ihren Dual überhaupt aus dem benachbarten Samojedischen übernommen und so wäre das nicht-attributive Zahlwort '2' sowohl in Hinsicht seiner Bildungsart als auch der Kategorie selbst samojedischen Ursprungs. Künnap stützt sich dabei auf die Kommentare von Ariste (Аристе 1953: 299) zur russischen Ausgabe der Monographie von L. Hakulinen "Suomen kielen rakenne ja kehitys".

Ich kann Künnaps Hypothese aus folgenden Gründen nicht akzeptieren:

a) Die nicht-attributiven Zahlwörter '2' des Obugrischen und des Ungarischen entsprechen einander sowohl lautlich als auch funktionell einwandfrei.

b) Die Anmerkung Aristes, daß der Dual im Lappischen nur sehr beschränkt verwendet wird, kann nicht als Argument gegen die Existenz des Duals in der uralischen Grundsprache dienen, es gibt ja Dualsuffixe in mehreren uralischen Sprachen, die sich mühelos auf einen gemeinsamen Vorgänger zurückführen lassen, und gerade diese Tatsache legt es nahe, einen Dual auf **k* zu rekonstruieren.

c) Weiterhin halte ich den Versuch, ein Morphem an sich als Lehnwort erklären zu wollen, für unbegründet. Sprachen entlehnen nämlich keine gebundene Morpheme nicht, sondern nur in Lexemen (wenn entweder mehrere Lehnwörter dieselben Sequenzen enthalten, denen dann eine gewisse Funktion zugeschrieben werden kann, oder Ableitungen und ihre Grundwörter übernommen werden, die eine Analyse der Bestandteile ermöglichen), die dann dazu führen können, daß gewisse Sequenzen auch auf einheimische Lexeme als Suffixe übertragen werden (vgl. Itkonen 1966: 134, Benkö 1988: 83, 202).

d) "Einige grammatische Kategorien haben die Neigung, vereinfacht zu werden oder direkt zu schwinden, ohne daß man Fälle feststellen könnte, wo sie nach ihrem Schwund zurückgekehrt

oder in Sprachen aufgetreten wären, wo es sie früher nicht gegeben hat. Eine solche Kategorie ist beispielsweise der Dual" (Korhonen 1990:167).

Der Dual ist ein uraltes Erbe in denjenigen Sprachen, wo es ihn immer noch gibt, er ist aber in der Mehrheit der uralischen Sprachen verloren gegangen. Es ist demgegenüber außerordentlich schwierig, zu der Frage Stellung zu nehmen, ob die uralische Grundsprache über nicht-attributive Zahlwörter — wie die gegenwärtigen ugrischen Sprachen im Falle von '2' eines haben — verfügte. Angesichts der in dieser Hinsicht zweifelsohne bestehenden Übereinstimmung im Ugrischen und im Samojedischen halte ich sowohl eine konvergente Entwicklung in diesen Sprachgruppen wie auch ein Erbgut aus der Grundsprache für möglich, falls die als Beweismaterial herangezogenen samojedischen Beispiele tatsächlich auch als nicht-attributive Zahlwörter funktionieren oder mindestens einst als solche funktionierten.

Literatur

- Benkő, L. 1988, A történeti nyelvtudományi alapjai, Budapest; Donner, K. – Joki, A. J. 1944, Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik (= LSFU 8), Helsinki; Greenberg, J. H. 1978, Generalizations About Numeral Systems // Universals of Human Language 3. Word Structure, Stanford, California. S. 249–295; Hajdú, P. 1961, Lativus és infinitivus kapcsolata a szamojédban // In memoriam G. Mészöly, Szeged. S. 119–131; 1966, Bevezetés az uráli nyelvtudományba, Budapest; Hall, R. A. jr. 1938, An Analytical Grammar of the Hungarian Language // Supplement to Language, Journal of the Linguistic Society of America. Vol. 14, No. 2, Supplement, April–June, 1938. Language Monograph No. 18; Hunfalvy, P. 1852, Adalékok a' magyar nyelvtudományhoz // Magyar Akadémiai Értesítő 1852. S. 138–153; 1864, A' vogul föld és nép, Pest; Itkonen, E. (1966), Kieli ja sen tutkimus (= Universitas 4), Helsinki; Korhonen, M. 1990, Glottogenetik und Sprachgeschichte // CUFU VII 1 A. Sessiones plenares, Debrecen. S. 159–178; Künnap, A. 1985, Urali keelte kaksusest // Läänemere-soomlastest neenetsiteni, Tallinn. S. 56–59; 1992, Über die Lage der samojedischen Sprachen und der Samojedologie // Fenno-ugristica 18, Tartu. S. 52–61; Lüimola, M. 1963, Zur historisches Formenlehre des Wogulischen I. Flexion der Nomina (= MSFOu 127); Mészöly, G. 1908, Két és kettő // Magyar Nyelv 4. S. 157–159; MSzFE = A magyar szókészlet finnugor elemei. Etimológiai szótár II. H–M, Budapest 1971; Munkácsi, B. 1901, Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben, Budapest; Orbán, G. 1932, A finnugor nyelvek

számnevei, Pozsony; Ravila, P. 1941, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen // FUF 27. S. 1–136.

Аристэ П. 1953, Примечания // Хакулинен Л., Развитие и структура финского языка I, Москва. S. 290–306; Кузьмина А.И. – Кюннап А. 1986, Числительные в новосондровском говоре селькупского языка // Fenno-ugristica 13. S. 159–165; Майтинская К.Е. 1979, Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков, Москва; Прокофьева Е.Д. 1966, Селькупский язык // Языки народов СССР III, Москва–Ленинград. S. 396–415; Терещенко Н.М. 1965, Ненецко-русский словарь, Москва; 1966, Ненецкий язык // Языки народов СССР III, Москва–Ленинград. S. 376–395; 1979, Нганасанский язык, Ленинград; Хелимский Е.А. 1982, Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. (Лингвистическая и этнографическая интерпретация), Москва.

Ласло Хонти
(Гронинген)

ДРЕВНЕЕ НАСЛЕДИЕ ИЛИ ЗАИМСТВОВАНИЕ? (К ВОПРОСУ О ДВОЙСТВЕННОМ ЧИСЛЕ В ОБСКО-УГОРСКИХ ЯЗЫКАХ)

Резюме

Автор критически рассматривает утверждения, согласно которым а) γ -овый суффикс двойственного числа в обско-угорских языках не является древним прауральским наследием, а некоторого рода заимствованием из самодийских языков, и б) венгерское неаттрибутивное числительное *kettő* '2' не является исторически идентичным мансийскому (неаттрибутивному) числительному *kičəγ* '2' и в его конечном δ не следует искать следы древнего суффикса двойственного числа $*\gamma$.

Ольга Ерина
(Тарту)

ФУНКЦИИ ЭРЗЯНСКИХ ПОСТПОЗИТИВНЫХ ЧАСТИЦ *-kak, -gak, -jak*

В статье рассматриваются эрзянские постпозитивные, непосредственно примыкающие к слову, частицы, выполняющие несколько функций. Основная функция частиц — внесение в речь различных смысловых, модальных и эмоциональных оттенков. Функция эрзянских постпозитивных частиц *-kak, -gak, -jak* — усиление и выделение, поэтому их принято относить в разряд частиц со значением усиления и выделения (Майтинская 1982: 122, 125). Частицы *-kak, -gak, -jak* в значении 'и', 'тоже', 'также' активно употребляются в языке. Их активность обусловлена разнообразием функций, которые они выполняют.

Эрзянские постпозитивные усилительно-выделительные частицы *-kak, -gak, -jak* имеют генетическую связь с усилительной частицей *-kaan, -kāän* в финском языке (Paasonen 1909: 71; Ravila 1941: 8; Nakulinen 1979: 237; Аристэ 1953: 303; Серебренников 1967: 257; ОФУЯ 1975: 333). По предположению К. Е. Майтинской (1982: 126), словообразовательный местоименный суффикс *-ka/-kā* стал основой для энклитических частиц *-kak, -gak, -jak*. Они возникли в результате удвоения частиц *-ga/-ka* (Бубрих 1953: 54; Серебренников 1967: 257; Майтинская 1982: 145).

Частицы способствуют более полному отражению субъективного отношения человека к высказыванию. Они играют заметную роль в произведениях, особенно фольклорных. Поэтому для выявления функций эрзянских постпозитивных частиц были взяты фольклорные тексты Х. Паасонена.

В этой статье рассматриваются три функции, которые присущи эрзянским постпозитивным усилительно-выделительным частицам *-kak, -gak, -jak*.

А. Функция усиления и выделения.

Частицы *-kak, -gak, -jak* широко применяются для эмфатического выделения слов в предложении (Серебренников 1971: 190). Они обслуживают знаменательные части речи и примыкают к ним.

1. К существительным.

1.1. К существительным основного склонения.

1.1.1. В форме номинатива:

še a paro škiñesteñt' niske raz gak kadimiz (Paasonen 1977a:232) 'В то недоброе время бог Нишке даже нас оставил'; *vanat eřzatniñ šurist šede lama, di'te škañt' t'eft'kak arašt' tundiñ kořas* (Paasonen 1981:90) 'Смотришь, у эрзян зерна побольше и в это время дел даже нет по сравнению с весной'.

1.1.2. В форме аблатива:

šeks a oznan urva ľevksket
moñc' razdojak mon šupavan
moñe niskeđe mon eřmevan (Paasonen 1938:120) 'Поэтому не молюсь я, сношенька, сам я бога даже богаче, сам я Нишке богаче'.

1.1.3. В форме инессива:

už p'revñesejak, son a sajevì,
vaj k'eľñesejak, son a jovtavi (Paasonen 1977a:142) 'Уж и умом это не понять, ой и словам это не выразить'.

1.1.4. В форме элатива:

m'eže ton m'eřit' šeñ t'ejd'an
m'iñ ve valstotkak a ľišt'an (Paasonen 1977a:12) 'Что ты сказал, то и делаем. Мы не выходим за рамки не одного твоего слова даже'.

1.2.1. К существительным в номинативе указательного склонения:

viřeñt' čireva tujekšnešt'
siñ pokš viřeñt'kak jutakšniž (Paasonen 1977a:260) 'По краю леса пошли они, большой лес тоже прошли они';
but'i moñciñ sajsamak t'e roštašt'kak sajsinek
t'e veđñešt'kak sajsinek (Paasonen 1980:34) 'Если меня берешь ты, эту рощу тоже берем, эту воду тоже берем'.

1.3.1. К существительным, оформленным лично-притяжательными суффиксами:

vaj iñe pokšt'am moñe jovtniže
iñe babatgak moñe kortiže (Paasonen 1977a:28) 'Ой, это прадедущка мне рассказывал, прабабушка тоже мне говорила'.

2. К субстантивированным прилагательным:

čoravš kařej mořañt' potmaksos
bu rojgak čoravš mořañt' potmaksos (Paasonen 1938:406)
'Нырнул карий на дно морское, бурый тоже нырнул на дно морское'.

Участие усилительных частиц в составе аналитической конструкции сравнительной степени отмечено К.Е. Майтинской (1979:149). Эрзянские постпозитивные частицы *-kak*, *-gak*, *-jak* примыкают к местоимению в аблативе в составе аналитической конструкции сравнительной степени, когда есть необходимость усилить и выделить преобладание качества в другом предмете.

3. К местоимению в аблативе:

siret' siret' pokšt'ineñ

še de jak siret' babineñ (Paasonen 1939:435) 'Старые, старые мои деды, еще старше даже мои бабушки'.

Выполняя функцию усиления и выделения, постпозитивные эрзянские частицы примыкают к глаголам в разных наклонениях.

4.1. К глаголам в форме изъявительного наклонения:

vejke paz kirdit' ve pazne oznit'

sinč a oznit'kak pop lanks nadit' (Paasonen 1977a:68) 'Одного бога почитают, одному богу молятся. Сами не молятся даже, на бога надеются'.

Частицы *-kak*, *-gak*, *-jak* в функции усиления и выделения часто употребляются с глаголами в форме повелительного наклонения, чтобы усилить побуждение к действию.

4.2. К глаголам в форме повелительного наклонения:

kun colodojak koso kuko kukordi

tin sadojata sef-jomato tarkazon (Paasonen 1939:474). 'Послушайте же, где кукушка кукует. Вы придите же на то место, где я потерялась'.

4.3. К глаголам в форме условного наклонения:

lovnet' mine-cuna tejnēt, a eřdžatne a kulcinit' ejsest kulcinit' *dāřajak jala teke popneñ valc a čarkidit'* (Paasonen 1981:242) 'Читают, творят что-то непонятное, а эрзяне их не слушают, если даже будут их слушать, слов бога не поймут'.

5. Этим частицам также свойственно присоединение к деепричастиям в их основной функции:

snet'ne kortit' ist'aña

a jovtažgak jovtači

a kortažgak kortači (Paasonen 1977a:238) 'Те говорят так, что и сказать не высказать, и говорить не выговорить';

a keřažgak tin keřink

a sindežgak tin sindink (Paasonen 1939:229) 'И не срубив срубили, и не сломав сломали'.

Продуктивно используются в речи наречия с усилительно-выделительными частицами. Они примыкают к различным разрядам наречий.

6.1. К наречиям времени:

avaŕkšniŕme karmamsta iŕiŕiv gak kaŕče od kaŕt', aša prakstat, ... (Paasonen 1981:14) 'Перед оплакиванием наперед же обувает новые лапти, белые онучи, ...'.

6.2. К наречиям образа действия:

moŕ ŕt'akak piŕam ŕeŕeđi

vaj pokš paŕiŕeŕ čaŕiŕiž

moŕ ofto jamaš kaimiž (Paasonen 1977a:322 'У меня и так голова болит. Старшие мои сестры меня побили, меня в медвежью яму бросили'.

6.3. К наречиям места:

a iŕelejgak son moŕi

a uđalovgak kađoŕi (Paasonen 1977:242) 'И не вперед идет, и не назад остаётся'.

В. Словообразовательная функция.

Эрзянские постпозитивные частицы *-kak*, *-gak*, *-jak* участвуют в образовании неопределенных и отрицательных местоимений (Майтинская 1964:44–45; Серебренников 1967:106). Примыкая к вопросительным местоимениям, они образуют неопределенные и отрицательные (при глаголе с отрицанием) местоимения.

1. Образование местоимений.

1.1. Неопределенных местоимений:

pojeđeŕŕt' samuda iŕiŕe žeŕežeŕŕt' t'aŕaš kođama jak rođŕa marta kiŕđiŕt' alaša (Paasonen 1981:36) 'Перед свадебным поездом отец жениха с кем-нибудь из родни запрягают лошадь'; *psaka alašasa eŕđžat a uskšit', meŕet': 'psakaš karmē alašaŕŕt' marta moŕeme valc dŕ valc i koŕastkak ejstest kule'* (Paasonen 1981:164) 'Кошку на лошади эрзяне не возят, говорит: Кошка будет идти с лошадью 'валц ды валц' и кто-то из них помрет'.

1.2. Отрицательных местоимений:

aže kiŕjaž iŕa aŕče mežejak

sajeŕ polat čide mejŕe keŕeŕi (Paasonen 1977a:220) 'Иди, Кияж, не думай ни о чем. Твоя жена через день будет готова'.

už koso ŕelme kiŕŕgak a ŕei

vaj piŕiŕeŕjak kiŕŕgak a maŕi (Paasonen 1977a:32) 'Уж где глаз никого не видит, ой ухо никого не слышит'.

Постпозитивные частицы образуют разряды неопределенных и отрицательных (при глаголе с отрицанием) наречий, примыкая к местоименным наречиям.

2. Образование наречий.

2.1. Неопределенных наречий:

žaŕo jak škaŕ julaž 'paŕct'e lađamuda' mejŕe moŕet' vjeŕca bazaruv (Paasonen 1981:170) 'Сколько-нибудь времени спустя после 'хорошего сватовства' вместе идут на базар'; *maŕiŕi*

dāraj erdža šežgan čikirdumada, mēre: 'ja, t'e kosta jak koda-majak kuľa si' (Paasonen 1981:170) 'Если услышит эрзянин трещание сороки, скажет: 'А-а, это откуда-нибудь какая-то весть будет'.

2.2. Отрицательных наречий:

erdža žarda jak čapkandza stolankš a puce, pefe pveda mašte di valiza k'epeteme a karme (Paasonen 1981:176) 'Эрзянин никогда свою шапку на стол не кладет. Бойтся стать глупее и потерять свой авторитет'; *mon a moľan, oľoša ľelakaj, t'eľ koľijak aš'teme* (Paasonen 1977a:296) 'Я не пойду, Олеша-даденька, к тебе никогда сидеть'.

С. Соединительная функция.

Вопрос об употреблении постпозитивных частиц *-kak, -gak, -jak* в функции сочинительных союзов довольно спорный. И. С. Бузаков считает частицы "формальным средством связи компонентов" (Бузаков 1973:28-29). К. Е. Майтинская придерживается мнения об условности разграничения союзов и частиц, т.к. "... союзные частицы, преобразовавшиеся из энклитических частиц, обычно продолжают употребляться в постпозитивном положении, тем более что они нередко сохраняют и выделительное значение частицы" (Майтинская 1982:90).

Примыкая к однородным компонентам в предложении, частицы *-kak, -gak, -jak* выполняют соединительную функцию и сохраняют выделительное значение частиц.

1. Соединяют однородные компоненты в предложении:

od žorajak moľc sokamo

aňd'amojak ľis izamo (Paasonen 1977a:164) 'И молодой парень пошел пахать, и Аньдя вышел боронить'; *son š'lamonžojak, suďramonžojak jovt'nesi* (Paasonen 1977a:352) 'Он расскажет как мылся и расчесывался'.

Однородные компоненты не все могут содержать частицу. Если первый компонент не имеет его, а последующий имеет, то в этом случае соединение происходит за счет выделения частицей значения последующего компонента. Происходит как бы добавление за счет усиления и выделения.

2. Соединение за счет функции выделения:

uš čin'ojtamo ton nej a sodat

veň udumajak toň ejse aras' (Paasonen 1977a:136) 'Уж дневного отдыха ты теперь не знаешь, и ночного сна у тебя нет';

už d'iriň t'eľam aľa p'rasongzo avar'di

d'iriň avamgak veřga vajgeľce son lajši (Paasonen 1977a:218) 'Уж родной отец в преклонном возрасте плачет, и родная мать громким голосом причитает'.

Частицы *-kak, -gak, -jak*, как показывает анализ эрзянских фольклорных текстов Х. Паасонена, в своём постпозитивном упо-

треблении присоединяются к разным частям речи. Выполняя функцию усиления и выделения значения слов, они делают речь более эмоциональной. Особенно продуктивны падежные формы существительных с этими частицами в аблативе, инессиве, элативе; глаголы в форме повелительного наклонения, наречия места, времени, образа действия.

Эти частицы выполняют также словообразовательную функцию. Они участвуют в образовании неопределенных и отрицательных местоимений и наречий. Очень своеобразна и интересна их функция соединения.

Л и т е р а т у р а

Аристэ П. 1953, (Примечания) // Хакулинен Л. 1953, Развитие и структура финского языка, Москва; Бубрих Д. В. 1953, Историческая грамматика эрзянского языка, Саранск; Бузаков И. С. 1973, Сложные предложения в мордовских языках, Саранск; Майтинская К. Е. 1964, Местоимения в мордовских и марийском языках, Москва; 1979, Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков, Москва; 1982, Служебные слова в финно-угорских языках, Москва; ОФУЯ = Основы финно-угорского языкознания. (Прибалтийско-финские, саамские и мордовские языки), Москва, 1975; Серебренников Б. А. 1967, Историческая морфология мордовских языков, Москва; 1971, Об одном тюркизме в финно-угорских языках Волго-Камья // СФУ VII. С. 187-192.

Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki; Paasonen, H. 1909, Mordwinische Chrestomatie mit Glossar und grammatikalischem Abriss, Helsingfors; 1938-1977a, 1977-1981, Mordwinische Volksdichtung // JSFOu 77, 81, 84, 161, 162, 176, 178. Helsinki; Ravila, P. 1941, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den Uralischen Sprachen // FUF XXVII. Helsinki.

ON THE FUNCTIONS OF THE ERSIAN PARTICLES
-kak, -gak, -jak

Summary

The postpositional enclitic particles *-kak, -gak, -jak*, joining different parts of speech, serve as intensifiers: *še a paro škiñesteñt' niške paz gak kadimiz* 'In that bad time even the Nishke god abandoned us'. Besides, in word-building they are used to form negative and indefinite pronouns and adverbs: *žarajak škañ jutaž 'parct'e lad'amuda' mejl'e molet' vejca bazaruv* 'Some time after 'the successful engagement' they would go to the market together'. Within a sentence they function as connectors: *son šlamonzjak, sudramonzjak jovtñesi* 'He would tell both about washing and combing'.

Людмила Карпова
(Тарту)

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ФУНКЦИИ И СТЕПЕНИ СРАВНЕНИЯ ИМЕН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В СРЕДНЕЧЕПЕЦКИХ ГОВОРАХ УДМУРТСКОГО ЯЗЫКА

Основное внимание в данной статье автор сосредотачивает на синтаксических функциях и средствах выражения степеней сравнения имен прилагательных в среднечепецких говорах удмуртского языка. Среднечепецкие говоры распространены на северной части Удмуртии по среднему течению реки Чепцы и в административном отношении включают в себя говоры удмуртов, проживающих в Глазовском, Юкаменском, Базезинском и частично в Красногорском районах.

Статья написана на основе диалектных материалов, собранных автором во время научных командировок к северным удмуртам в 1987–1991 гг. Также использованы фольклорно-диалектологические материалы из работ финского ученого Ю. Вихманна (Wichmann 1893: 89–115, 131–166, 193; 1901: 8–9, 43–51, 119–161).

Вопрос о прилагательных в финно-угорских языках является спорным. Это связано прежде всего с тем, что в морфологическом отношении имена прилагательные полностью не обособились от предметных слов. Категориальная принадлежность отдельных прилагательных иногда определяется только по семантическому признаку и синтаксической функции. По мнению К.Е. Майтинской, вопрос о дифференциации прилагательного как самостоятельной части речи от других частей речи в каждом финно-угорском языке должен решаться особо, с учетом морфологических, семантических и синтаксических особенностей, являющихся результатом процесса самостоятельного развития этих языков (Майтинская 1955: 147–148).

В удмуртском литературном языке выделяют отдельную категорию имени прилагательного как части речи, поскольку боль-

шинство прилагательных имеет семантические и синтаксические особенности, иногда и морфологические показатели, например, словообразовательные суффиксы, свойственные только для данного разряда слов (ГСУЯ 1962:127-147).

Имя прилагательное в среднечепецких говорах выступает в роли определения, простого именного сказуемого и именной части составного сказуемого. В функции именного сказуемого оно может согласоваться в форме множественного числа с подлежащим, выраженным существительным во множественном числе, например: *korkamilen košakjosiz zekeš, soin žog šunit koške* 'Окна в доме большие, поэтому быстро тепло уходит'.

В качестве определения прилагательное обычно предшествует определяемому слову и в этом случае, как и в удмуртском литературном языке, не согласуется с определяемым словом ни в числе, ни в падеже, а примыкает к слову. Примеры: *žec urožaj med luoz šusa, akajaška karilizi miŕam: veš gurtin bides lude potili-zi* 'Чтоб хороший урожай был, акаяшку устраивали наши: всей деревней на целое поле выходили'; *sobere urod ulon val uk: ŭaŋ mužikjosti vojnaje bašti-zi* 'Потом трудная же жизнь была: всех мужчин на войну забрали'. При определенных условиях прилагательное в среднечепецких говорах может находиться и за определяемым словом. В этом случае оно согласуется с определяемым существительным в падеже, числе, принимает притяжательный суффикс: *valerik, čežjosti pičiosse ažžisa, kuregez no vue pirtini turske* 'Валера, увидев утят маленьких, и курицу старается в воду загнать'; *mi ulčati mađisa vetilim, mađez udmortse no ž uče no mađiskom val* 'Мы по улице ходили, песни распевая, песни удмуртские и русские пели'. Постпозитивное прилагательное не ограничивает объем понятия определяемого слова, как это обычно выполняет препозитивное прилагательное, а лишь добавляет признак к тому, что обозначается определяемым словом. Нужно отметить, что прилагательное в постпозиции, в функции определения, является не характерным для удмуртского литературного языка. В описываемых говорах данный тип позиции прилагательного довольно редкий и встречается в эмоциональной устной речи.

Степени сравнения имен прилагательных. В среднечепецких говорах, как и в удмуртском литературном языке и современных финно-угорских языках, 3 степени сравнения имен прилагательных: положительная (позитив), сравнительная (компаратив) и превосходная (суперлатив). Поскольку форма положительной степени не имеет специального показателя, мы ее отдельно не рассматриваем.

Сравнительная степень. Как известно, в финно-угорских

языках сравнительная степень прилагательных образуется как морфологическими, так и синтаксическими способами. Считается, что в финно-угорском языке-основе употреблялся бессуффиксальный способ сравнения (ОФУЯ 1974: 279): слово, обозначающее основу сравнения, в форме аблатива плюс прилагательное в форме позитива. Присоединение специального суффикса компаратива к прилагательному исследователи относят к более позднему явлению. В изучаемых говорах компаратив выражается морфологическими и синтаксическими способами. Предметом нашего исследования являются только морфологические образования сравнительной степени. Синтаксические способы в исследуемых говорах ничем не отличаются от литературного языка, поэтому на их рассмотрении мы не останавливаемся.

Морфологически сравнительная степень в среднечепецких говорах образуется присоединением к основе прилагательного суффиксов *-ges* или *-gem*: *mi zekse pimes bordamî vožim, poš pečizeges pinalmes vospitať em ka-re, baba dorin so uliliz* 'Мы старшего сына сами воспитывали, а помладше ребенка не воспитывали, у свекрови он жил'; *ko-ľkiž ve-ra no, ŭallana ka-lik žečgem kaľalales* 'Как ни говори, но старшее поколение народа лучше современного'. Согласно Т.И. Тепляшиной (1964: 138), прилагательные с суффиксом *-ges* имеют более отвлеченные, абстрактные значения, а с суффиксом *-gem* выражают более конкретные качества или признаки предметов. В настоящее время в рассматриваемых говорах не ощущаются семантические различия суффиксов *-ges* и *-gem*. Более широкое распространение имеет суффикс *-ges*. Однако, в дебинском говоре в речи старшего поколения довольно часто можно заметить употребление суффикса *-gem*, например: *koľa birate zeggem minešim* 'Брат Коля старше меня'.

Простая форма сравнительной степени в говорах употребляется и в том случае, когда отсутствует какое-либо сравнение или это сравнение только подразумевается. В этом случае имя прилагательное с суффиксом *-ges* или *-gem* указывает на частичное преобладание соответствующим качеством или на неполноту качества. Примеры: *pečigeges gine šur biže drevňa doritimi* 'Небольшая речка течет около деревни'; *jegit dirja šuldirges kūara no val* 'В молодости и голос звонче был'.

Употребление суффиксов *-ges*, *-gem* вне сравнения встречается и в северо-западных диалектах (Тепляшина 1964: 139). Подобную функцию суффиксов компаратива А. Раун отмечает также в марийском, пермских и обско-угорских языках. По его наблюдениям, в этих языках признаки сравнительной степени помимо значения сравнения могут выражать уменьшитель-

ные, ограничительные, эмоционально-подчеркивающие и усиленные значения (Raun 1971:117–118).

Суффиксы компаратива *-ges*, *-gem* по составу считаются сложными образованиями. Элемент *g*, по мнению большинства исследователей (Budenz 1884:286; Uotila 1933:139), является уменьшительным суффиксом. Компонент *s* отдельными лингвистами определяется как поссесивный суффикс, а элемент *m* в суффиксе *-gem* — как суффикс отглагольных прилагательных (Емельянов 1927:115).

Своеобразным в среднечепецких говорах является употребление некоторых конструкций компаратива.

1. Удмуртское прилагательное в положительной степени плюс суффиксы *-gesgem*. Совместное употребление этих суффиксов нами зафиксировано в отдельных подговорах балезинского говора в речи пожилого населения. В основном этот способ выражения компаратива имеет значение усиления степени наличия качества предметов и явлений. Пример: *taiz paležed, olo, gordgesgem šuleš po* 'Эта рябина, пожалуй, даже краснее малины'. Данная особенность образования сравнительной степени отмечается и в средневосточных говорах (Бушмакин 1969:63).

2. Присоединение суффиксов сравнения *-ges*, *-gem* к заимствованным из русского языка прилагательным в положительной степени: *tineštíd dobrojges adami uliččozam mon ej na putita* 'Добрее тебя человека в своей жизни я еще не встречала'; *asku tunneleš in'eresnojges kino luoz* 'По сравнению с сегодняшним завтра поинтересней будет фильм'.

3. Присоединение суффиксов *-ges*, *-gem* к заимствованным русским прилагательным в сравнительной степени: *ka! ulon ual'loleš luččegem luiz ni kađ, a kalikež lek* 'Сейчас вроде бы жизнь стала получше прежней, а люди злые'; *mon aslam šariš bo!šeges kolkozleš uže bideštini tirši vojna viliti: čaččaje isto ke, miniško, girini koso ke, giriško* 'Я побольше, чем свою, колхозную работу старалась выполнять во время войны: если в лес посылают, иду, если попросят пахать, пашу'.

Наличие двух последних специфических форм компаратива объясняется влиянием русского языка, поскольку носители среднечепецких говоров издавна имеют непосредственные контакты с окружающим русским населением. Подобные формы встречаются также в прикильмезских говорах (Загуляева 1980:106).

Превосходная степень. В среднечепецких говорах, как и в литературном языке, нет специальных суффиксов превосходной степени. Суперлатив обычно выражается синтаксическими способами. В отличие от компаратива в описываемых говорах он указывает на сравнение по качеству однородных предметов и

обозначает высшую меру качества предмета чаще всего без сопоставления с другими предметами. Эта особенность суперлатива отмечается и в языке бесермян (Тепляшина 1970:180).

Самый распространенный способ выражения превосходства качества или признака предмета — присоединение к положительной форме прилагательного специфических усилительных частиц и наречий *jun*, *lekos*, *dotovo*, *jun lek*.

1. *jun* 'очень, слишком, букв. сильный, сильно': *nijosiz pe jun l'seбереś Wichmann 1901:122* 'Дочки у него, дескать, очень красивые'; *jun šekit, gidike, ulone minam val, peči ditišen ik kiči ogñam* 'Слишком тяжелая жизнь, доченька, у меня была, с малых лет осталась одна'. Этимологию данного слова Б.А. Серебрянников связывает с коми-зырянским наречием *jona* 'сильно' (от *jon* 'сильный') (Серебрянников 1963:164).

2. *lekos* 'очень, исключительно, слишком': *lekos kuž sūres mīlemestī kuražaitiz* 'Очень длинная дорога нас утомила'; *lekos zek čačča aslam palan šed'o* 'Слишком большие леса в наших краях встречаются'. Это наречие в описываемых говорах чаще всего выступает с именами прилагательными, обозначающими объемно-пространственные признаки, свойства темперамента, вкусовые признаки и качества и образовано от слова *lek* 'сердитый, сердито' с суффиксом *-os* (Бушмакин 1971:250).

3. *dotovo* 'чрезмерно, слишком, очень': *dotovo zol kūara kiliskiz bakča šeriš no, mon otsi dibir koški* 'Очень громкий голос раздался за огородом, и я туда побежал'; *dotovo čirs šukaš mineštīm nilonme ik kešiz* 'Слишком кислый квас мое горло даже продрал'. Данное наречие чаще употребляется с прилагательными, которые несут в себе признаки, определяющие вкусовые качества предметов, характеры людей и животных. По происхождению оно русское слово и образовано от указательного местоимения тот в родительном падеже с предлогом до.

4. *jun lek* 'очень, слишком, чрезмерно': *jun lek žeč šuan orččiz tižnal, šukres lek mađo vīlem so pallos* 'Очень хорошая свадьба была недавно, очень здорово, оказывается, поют люди с той стороны'; *so jun lek peš gužeme mušjos tros česi ez šet'te* 'В то очень жаркое лето пчелы много меда не собрали'. В данном случае превосходная степень выражается с помощью двух усилительных слов *jun* и *lek*, которые совместно приносят добавочное усиление степени высшего качества.

В образовании суперлатива в исследуемых говорах участвуют также усилительные слова *tuž* 'очень', *sa-moj* 'самый', *šek*

‘всех, самый’, широко распространенные в других удмуртских диалектах. Примеры: *sokw kalik it'si val i ko-t'kudzlen kesegjosiz tuž zekeš val* (Wichmann 1901:142) ‘Тогда людей мало было и у каждого участки очень большие были’; *sa-toj čeber plaŧtame dišalo no ešjosne poŧo* ‘Самое красивое платье надено и пойду к подружкам’; *šek šekit ulonez vojna vakite aži mon* ‘Самую тяжелую жизнь во время войны я повидала’. Преобразование русского заимствования *всех* в частицу-компонент аналитической формы превосходной степени наблюдается также в марийском, мордовском, коми-пермяцком и коми-зырянском языках (Майтинская 1979:156–158). Слово *sa-toj* русского происхождения. В языке-источнике оно также является одним из средств выражения превосходной степени. Этимология слова *tuž* остается не ясной (Серебренников 1963:164).

Превосходная степень в среднечепецких говорах может выражаться специфическими конструкциями, состоящими из изобразительных слов и прилагательных в положительной степени, типа *čip teđi* ‘белый-белый’, *ŧom rejmit* ‘очень темный’ и другие. Примеры: *žus uliš čip teđi pišaj pot ved, mon mestajam ik pograj* ‘Из-под лавки белый-белый кот выбежал, я сразу и упала от испуга’; *tue miŧam iči ej val sadin emežez, oktiša no em vue, trosez čič-gord emež kūaškasa biriz* ‘В этом году у нас немало было в саду малины, но собрать не успели, много красной-красной малины осыпалось’. Подобные сочетания в говорах ограничены, так как изобразительные слова употребляются лишь с определенным прилагательным, обозначающим конкретный цветовой признак. Данный способ образования суперлатива также отмечен в языке бесермян (Тепляшина 1970:180), средневосточных говорах (Бушмакин 1971:253).

Иногда функцию компаратива и суперлатива в исследуемых говорах может выполнять прилагательное в положительной степени. Примеры: *ačimes čaklalom, kin talin sež* ‘Мы подумаем, кто из нас смелее’; *e, teŧi, teŧi! to-n-a meda dwńnein ko-t'males zek?* — *mo-n-ke zek luišal, gureže no ei pikiškisal!* (Wichmann 1893:102) ‘О, ветер, ветер! Ты ли на свете больше всех? — Если бы я самым большим был, с горой не сталкивался бы!’. Употребление позитива в значении сравнительной или превосходной степени, как и в приведенных выше примерах, чаще всего выявляется только из контекста. Подобную функцию позитива прилагательных А. Раун отмечает в финском, марийском, коми, мансийском и других финно-угорских языках (Raun 1973:323–326).

Краткие выводы:

1. Имя прилагательное в среднечепецких говорах функционирует в роли определения, простого именного сказуемого и именной части составного сказуемого. В отличие от удмуртского литературного языка в этих говорах в качестве определения может выступать и постпозитивное прилагательное.

2. Своеобразным в образовании компаратива является совместное употребление суффикса сравнения *gesget*: *gordgesget palež* 'более красная рябина'. Иногда удмуртские суффиксы сравнения *-ges* и *-get* могут присоединяться к заимствованным русским прилагательным в положительной или сравнительной степени: *in'teresnojges kino* 'более интересный фильм'.

3. Превосходная степень чаще всего выражается синтаксически с помощью специфических усилительных слов типа *lekos, jun lek, dotovo*: *lekos kuž šures* 'слишком длинная дорога'. Встречаются также своеобразные конструкции, состоящие из изобразительных слов и прилагательных в позитиве, например: *čip teđi pišaj* 'белый-белый кот'.

4. В некоторых случаях позитив прилагательного может выступать в значении компаратива и суперлатива.

Л и т е р а т у р а

Бушмакин С.К. 1969, Морфологические особенности средневосточных говоров удмуртского языка // VII 59-69; 1971, Фонетические и морфологические особенности средневосточных говоров удмуртского языка. Дисс. канд. филол. наук, Ижевск-Москва; ГСУЯ 1962 = Грамматика современного удмуртского языка, Ижевск; Емельянов А.И. 1927, Грамматика вотяцкого языка, Ленинград; Загуляева Б.Ш. 1980, Морфологические особенности прикильмезских говоров // *Fenno-ugristica*. Труды по финно-угроведению. Вып. 6, 103-109; Майтинская К.Е. 1955, Венгерский язык I. Введение. Фонетика. Морфология, Москва; 1979, Историко-сопоставительная морфология финно-угорских языков, Москва; ОФУЯ 1974 — Основы финно-угорского языкознания. Вопросы происхождения и развития финно-угорских языков, Москва, 214-284; Серебренников Б.А. 1963, Историческая морфология пермских языков, Москва; Тепляшина Т.И. 1964, О суффиксах сравнительной степени в северо-западных удмуртских диалектах // Вопросы финно-угорского языкознания. Грамматика и лексикология, Москва-Ленинград, 136-145; 1970, Язык бесермян, Москва.

Budenz, J. 1884, *Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana*, Bu-

dapest; Raun, A. 1971, On semantic components in Fenno-Ugric comparison // Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics, Bloomington, 99-128; 1973, Concerning the Use of Positive in the Function of a Comparative or Superlative in Finno-Ugric // JSFOu 72, Helsinki, 323-326; Uotila, T.E. 1933, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen // MSFOu LXV, Helsinki; Wichmann, Y. 1893, Wotjakische Sprachproben I. Lieder, Gebete und Zaubereprüche // JSFOu XI, Helsingfors; 1901, Wotjakische Sprachproben II. Sprichwörter, Rätsel, Märchen, Sagen und Erzählungen // JSFOu XIX, Helsingfors.

Ljudmila Karpova
(Tartu)

THE SYNTACTIC FUNCTIONS AND DEGREES OF COMPARISON OF ADJECTIVES IN THE UDMURT DIALECTS OF MIDDLE CHEPETS

Summary

Adjectives in the dialects under consideration function as an attribute, simple nominal predicate and predicative. Unlike the literary language, in these dialects an attribute may be expressed by a postpositional adjective, e.g. *vaľerik, čežjostî pičiosse ažžisa, kuregez no vue pirtîni turske* 'Valera, having seen the little ducklings, tries to drive the hen into the water, too'.

In the formation of the comparative degree there is a specific way of joining the two suffixes of comparison *-ges* and *-gem* in the word: *gordgesgem palež* 'a more red rowan'. Sometimes the suffixes *-ges* and *-gem* may be added to Russian adjectives in the positive or comparative degree: *in'teresnojges kino* 'a more interesting film'.

The superlative degree is formed syntactically, with the help of the intensifying words *ľekos, jun ľek, dotovo*: *ľekos kuž šures* 'a too long road', *jun ľek žee šuan* 'a very good wedding party', *dotovo zol kũara* 'a too long voice'. There may also be constructions, consisting of descriptive words followed by adjectives in the positive degree: *čip teđi pišaj* 'an over-white cat'.

Margit Kuusk
(Tartu)

IMPERFEKTI VATJAN KIELESSÄ

Imperfektin tunnuksena on vatjassa *-i* (itävatjassa myös *-jē/-jē*) ja *-si*. Persoonapäätteet ovat samat jotka preesensissäkin, paitsi yksikön kolmannen persoonan päätte (GVL 66):

sg1p	-n	pl1p	-mma/-mmä,	J	-mme/-mme,	vtjI	-mmaG/-mmäG
sg2p	-D	pl2p	-tta/-ttä,	J	-tte/-tte,	vtjI	-ttaG/-ttäG
sg3p	-	pl3p	-vaD/-vāD				

Imperfektistä sg3p:n päätte puuttuu, esim. *jutteli* 'sanoi', *johsi* 'juoksi', *vassazi* ~ *vassaz* 'vastasi'. Yksikön ensimmäisen persoonan päätte *-n* on itävatjasta hävinnyt, vokaalivartalo on pidentynyt, se on tapahtunut sekä preesensissä että imperfektissä: *miā annā* 'annan', *johsi* 'juoksin'.

Imperfektissä muuttuu verbin vartalo. Seuraavassa tarkastelen eri verbityyppien vartalomuutoksia ja keskityn tarkemmin joihinkin kiinnostaviin yksityiskohtiin.

1. Yksitavuiset verbit, joiden vartalo päättyy pitkään vokaaliin.

Tässä ryhmässä tapahtuu samanlainen muutos kuin muissakin lähisukukielissä: pitkä vokaali lyhenee ja syntyy diftongi (GVL 69), esim. *sei* 'söi' (prees. *sōB* 'syö'), *lein* 'löin' (*lōn* 'lyön'), *veid* 'veit' (*vēD* 'viet'), *saimma* 'saimme' (*sāmma* 'saamme'), *jäittä* 'jäitte' (*jättā* 'jäätte'), *leivad* 'loivat' (*lōvad* 'luovat'). Samassa esiintyy tietyistä verbeistä *si*-tunnuksellisia muotoja: Ma *vizi* 'vein', mutta Ma *veivāD* 'veivät'; Ma *mūzi* 'myin', *mūzivāD* 'myivät', I *mūzi* 'myi', mutta L, Lu, Ra *mōiD* 'myit', J *mōi* 'myi'. *si*-tunnus liittyy myös yksitavuisiin vartaloihin, jotka päättyvät diftongiin: Ma *veizi* 'voin', *veisivāD* 'voivat', M *veisi* 'voi'. Ehkä tässä on ollut esikuvana viron kieli, koska virossakin esiintyy *si*-tunnus juuri samoilla verbeillä.

2. *e-*, *ē-*, *a-* ja *ā*-vartaloiset verbit.

a) Vokaalit *e*, *ē*, *a* ja *ā* tavallisesti häviävät imperfektissä (GVL 69): *tetšivāD* 'tekivät' (prees. *tetševāD* 'tekevät'), *itši* 'itkin' (*idgē* 'itken'), *alki* 'alkoi' (*algaB* 'alkaa'), *jātin* 'jätin' (*jātān* 'jätän'), *anniD* 'annoit' (*annaD* 'annat'), *mahsi* 'maksoi' (*mahzaB* 'maksaa').

Eri murteissa saattaa olla verbejä, joiden imperfektissä esiintyy pitkä *-i* (GVL 70): M *murti* 'mursi' (prees. *murraB* 'murtaa'), L *lenti* 'lensi', *köli* 'kuoli', *pakenivaD* 'pakenivat'. Tavallisesti ilmenee pitkä *i* silloin, kun verbin preesensissäkin on pitkä vokaali, esim. *rāgahti* 'huudahti' (prees. *rāgahtāB* 'huudahtaa'), *nagrahti* 'hymyili' (*nagrahtāB* 'hymyilee'), *tšūditti* 'kummitteli' (*tšūdittāB* 'kummittelee'). Pitkä *-i* on supistuksen tulos: *laulahti* (< **laulahtihen*) 'laulahti'. Analogisesti on pitkä vokaali siirtynyt muidenkin persoonien muotoihin: *laulahtin*, *nagrahtimma* (Kettunen 1915:80, 81).

b) *a*-vartaloisten verbien kohdalla saattaa olla muitakin vaihtoehtoja. P. Aristen mukaan (GVL 70) vatjan murteissa esiintyy kaksitavuisten *a*-vartaloisten verbien imperfektissä *e*, jos sanan ensimmäisessä tavussa on *a*: *ajevaD* 'ajoivat' (prees. *ajavaD* 'ajavat'), *kannemma* 'kannoimme' (*kannamma* 'kannamme'), *alke* 'alkoi' (*algaB* 'alkaa'). (Edellä oli esimerkkejä samojen verbien *i*-tunnuksellisesta imperfektistä: *alki*, *annid*, *mahsi*.) L. Kettusen mukaan tässä on tapahtunut muutos *oi* > *ei* > *e*, niissä verbeissä vastaa suomen *o*-sonanttia säännöllisesti *e* (samoin *o*-vartalolisissa verbeissä), esim. *nagren* 'nauroin', *ante* 'antoi' (Kettunen 1915:153). Murteittain on *e*:n sijasta havaittu myös *o*:ta, esim. Ku *tappo* 'tappoi', *seiso* 'seisoi'; Lu *mahso* 'maksoi'; Ra *lau-lo* 'lauloi'. Sen lisäksi olen löytänyt eri murteista esimerkkejä *e*:n esiintymisestä silloinkin, kun ensitavusta *a* puuttuu: *murte* 'mursi', *furkke* 'puhalsi', *irne* 'hirnui'.

Vatjassa saattaa esiintyä rinnakkain sekä *e*-llinen että *i*-llinen imperfekti (samassa kylässäkin): *jahsen* ~ *jahsin* 'jaksoin', *ajen* ~ *ajin* 'ajoin', *ante* ~ *anti* 'antoi', *nagren* ~ *nagrin* 'nauroin', *kante* ~ *kanti* 'kantoi'.

Jögöperän murteessa on merkitty myös diftongi: *ahōin* 'ahdoin riittää', *ajōin* 'ajoin'. Molemmat esimerkit ovat D. Tsvetkovin (VKS 77, 86). On mielenkiintoista, että A. Ahlqvistkin mainitsee kaksitavuisista verbeistä, joiden ensitavussa on *a*, ainoana sellaisen muodon: *alkōiwat* 'alkoivat'. Muuten hänen kieliopissaan vartalovokaalit *a* ja *ä* häviävät: *wōtin* 'otin', *nītin* 'leikkasin viljaa' (WG 60). Eri ryhmän muodostavat A. Ahlqvistilla *a*-vartalaiset verbit, joiden ensimmäisessä tavussa on *u*, esim. *irnui* (inf. *irnā*), *tilkkui* (tilkkä) (WG 9).

c) Olen löytänyt runsaasti esimerkkejä siitä, että *a*-, *ä*- ja *e*-vartaloihin liittyy imperfektissä analogisesti tunnus *-si*: Ma *imezi* 'imin', *imezivāD* 'imivät' (inf. *immeāG* 'imeä'); M, P *ajazin* 'ajoin', Ma *nagrazimma* 'nauroimme'; Li *elāhtāzi* 'soi', J *irnahtāzi* 'hirnahti'. Suurin osa niistä verbeistä on merkitykseltään samankaltaisia, ns. momentaaneja; niiden vartalossa on pitkä vokaali.

3. *o*-vartalaiset verbit.

Tässä ryhmässä on imperfektin yksikön kolmannen persoonan

muodon lopussa *e* (GVL 70): *sitē* 'sitoi' (prees. *sioB* 'sitoo'), *seise* 'seisoi' (*seizoB* 'seisoo'), *rikke* 'rikkoi' (*rikoB* 'rikkoo'), *tahte* 'tahtoi' (*tahoB* 'tahtoo'). Muissa persoonissa esiintyy tunnus *-si*: *seisozin* 'seisoin', *seisoziD*, *seisozimma*, *seisozitta*, *seisozivad*. Se ei ole kuitenkaan säännönmukaista, sillä esimerkkejä on riittävästi myös muiden persoonien *e*-tunnuksesta: *Ma siglēD* 'seuloit', *tahtēvad* 'tahtoivat', *tahhē* 'tahdoin', *taggē* 'taoin', *taged* 'taoit', *takevad* 'taikoivat', *tallevad* 'talloivat'; *M ulvevad* 'ulvoivat'; (VKÄ 153) *riken* 'rikoin', *tahtēvad* 'tahtoivat', *siēn* 'sidoin', *uhemma* 'huuhdoimme'. Samassa esiintyy yksittäisiä yksikön 3. persoonan muotoja, joissa on *si*-tunnus, esim. *M uppozi* 'hukkui', *Li kaccoz* 'katsoi', *Lu Li hajōzi* 'hajosi', *J happōzi* 'hapantui'. A. Ahlqvistin kieliopissa on *si*-tunnus mainittu tässä ainoana mahdollisuutena, hänen mukaansa *o*-vartaloiset verbit kuuluvat yhteen *u*- ja *ū*-vartaloisten kanssa, tyyppisana taipuu näin: *ihosin*, *ihosit*, *ihosi*, *ihosimma*, *ihositta*, *ihosiwat* (WG 58).

4. *u*-, *ū*- ja *i*-vartaloiset verbit.

Eräs omaperäinen ilmiö on se, että imperfektin yksikön 3. persoonassa on tässä tyyppissä pelkästään vartalo (GVL 70): *kuttsu* 'kutsui', *sūttu* 'suuttui', *sūntū* 'syntyi', *ehiti* 'koristi', *etsi* 'etsi', *kāli* 'nuoli'. Muissa persoonissa on *si*-tunnus yleistetty supistumaverbeistä. (Murteittain kuuluvat tähän tyyppiin myös *o*-vartaloiset verbit, esim. *Ma auto* 'hautoi', *setko* 'sotki'; *Lu niglo* 'pisti', *usko* 'uskoi', *kacco* 'katsoi', *rikko* 'rikkoi'; *Lu K tahto* 'tahtoi'; *Lu Li haiso* 'haisi'.) Sama ilmiö on myös inkeroismurteissa ja suomen murteissa (Laanest 1986:131). *si*-tunnuksen esiintyminen 1. ja 2. persoonassa on vatjassa säännönmukaista: *kuttsuzin* 'kutsuin', *sūttuzimma* 'suutuimme', *sūntūzittā* 'synnyitte', *ehtizivād* 'koristivat', *seizattuzin* 'pysähdyin'. L. Kettusen selitys tälle ilmiölle on, että tapahtui muutos *ui*, *ūi* > *u*, *ū*. Kun muissa persoonissa (paitsi yksikön 3. persoona) imperfekti ja preesens sattuiivat yhteen, turvauduttiin muotoihin *issuzin*, *issuzimma*, *issuziD*, *issuzitta*, *issuzivad*, esikuvana lähinnä supistumaverbien tyyppi (*vasata*:) *vassazin* (jossa jo kantasuomessa *t* > *s* *i*:n edellä). Samoin *i*-vartaloisissa verbeissä, esim. (*risin* 'teen ristimerkin') *rissizin* (VKÄ 60).

Kuitenkaan A. Ahlqvistin kielioppi ei tunne yksikön kolmannen persoonan tunnukseton muotoa, tyyppisanan muoto imperfektissä on *ujusi* 'ui' (WG 58).

Sg3p:n kohdalla esiintyy melkein kaikkialla vatjassa rinnakkaismuotoja: *hūtū* ~ *hūtūzi* ~ *hūtūz* 'hyytyi', *hāmmeltū* ~ *hāmmeltūzi* 'samentui', *murtu* ~ *murtuz* 'murtui', *tšihu* ~ *tšihuz* 'kiehui'.

Muitakin vartalomuutoksia on tallennettu, tosin harvinaisia, esim. *Lu kuttse* 'kutsui', *J hallōtin* (~ *hallottuzin*) 'huurtui'.

5. Supistumaverbit.

Supistumaverbeissä on imperfektissä säännönmukainen tunnus

-si (GVL 71): *viskazin* 'heitin', *viskazi* ~ *viskaz* 'heitti', *avaz* ~ *avazi* 'avasi', *teukkazimma* 'lykkäsimme', *vassazitta* 'vastasitte', *suvazi* ~ *suvaz* 'rakasti'. Kuitenkin yksikön kolmannessa persoonassa saattaa harvoin esiintyä *si*-tunnukseton muoto, silloin vartalovokaali *a* on muuttunut *e*:ksi: *viske* 'viskasi', *talle* 'tallasi', *teukke* 'työnsi'.

6. Itävatjassa aika yleisesti käytetty imperfektin tunnus on *-jē/-jē*, se esiintyy useilla semanttisesti samansukuisilla, yleisimmin intransitiiviverbeillä. Vartalovokaalilla ei ole siinä tapauksessa mitään merkitystä (Laakso 1990:81). Esimerkkejä: *laskejē* 'laskeutui', *korjajē* 'keräytyi', *korjajēvad* 'keräytyivät', *kattējē* 'pukeutui', *pessejē* 'peseytyi', *appajē* 'happani', *ehsejēttaG* 'oksensitte', *uppojē* 'hukkui', *hävijē* 'hävisi', *lämpijē* 'lämpisi', *surejē* 'kuoli', *kantejē* 'vasikoi', *lehkejē* 'halkesi'.

L. Posti on pitänyt tätä *jē*-ainesta jäänteinä imperfektin *i*:stä sekä kantasuomalaisen refleksiiviverbien **sen* > **hen* tunnuksesta (*murtujē* > **murtuihen*) (Posti 1961:363).

J. Laakson mukaan (Laakso 1990:81) se on kuitenkin nuorempi analogiakehittymä, ei vanha jäännö. Imperfektin *jē*-aineksen nuoruuteen viittaa hänen mukaansa esim. *j*:n edellä säilyvä vokaali *a*: aito vanha *j*-aines olisi aiheuttanut *a*-vartaloisten verbiin vartalovokaalissa samat muutokset kuin esim. muiden imperfektin muotojen *i*:n edellä (vrt. *aje*, *ante* >> **aja+j*, **anta+j*). Tyypin nuoruuden puolesta puhuu sen suppea-alaisuuden ohella sekin, että muut *jē*-imperfektin persoonamuodot on selvästikin muodostettu 3. persoonan mukaan. Itävatjan teksteissä esiintyvät rinnakkain *sg3p:n* muodot *tarttujē* ja *pl3p:n jē*-ainekseton muoto *tarttuzivad*. J. Laakso väittää, että *jē*-aines on funktionaalisesti redundantti, ei siis toimi refleksiivijohtimena tai -tunnuksena.

jē-tunnus saattaa olla levinnyt itävatjassa transitiiviverbeihin: Ma *tšūsujē* 'kysyin', *tšūsujēvad* 'kysyivät'.

Imperfektin muodostus vatjassa ei poikkea pääpiirteissään muista itämerensuomalaisista kielistä. Ainoana erikoisuutena tulee itävatjan *jē/-jē*-tunnus. Seuraavasta taulukosta näkyy imperfektin muodostus vatjan kielessä. Epäsäännölliset ja harvoin esiintyvät muodot on esitetty sulkeissa.

Vartalon tavujen luku		i-tunnus		si-tunnus
Vartalo- vokaali		Imperfektin vartalo	Esimerkkejä	Esimerkkejä
1 tavu	Pitkä vokaali	Diftongi	<i>sei</i> 'söi'	(<i>mūzivāD</i> 'myi- vät')
	Diftongi	—	—	<i>veisi</i> 'voi'
<i>e, ē, a, ā</i>		<i>i</i>	<i>tetšivāD</i> 'tekivät' <i>itsi</i> 'itkin', <i>essi</i> 'osti' <i>elivāD</i> 'elivät'	(<i>imezi</i> 'imin' <i>ajazin</i> 'ajoin')
pitkä <i>ē, ē, ā, ā</i>		<i>i</i>	<i>pakenivāD</i> 'pake- nivat' <i>kāli</i> 'kuoli' <i>lenti</i> 'lensi'	(<i>elāhtāzi</i> 'soi')
2 tavua	<i>a</i> (ensita- vussa <i>a</i>)	<i>e</i> (<i>o</i>) <i>i</i>	<i>alke</i> 'alkoi' <i>mahso</i> 'maksoi' <i>alki</i> 'alkoi'	(<i>ajazin</i> 'ajoin')
<i>o</i>	Sg3p	<i>e</i> Tunnus puuttuu	<i>sitē</i> 'sitoi' <i>auto</i> 'hautoi'	(<i>uppozi</i> 'hukkui')
	Muissa pers.	(<i>e</i>)	(<i>takevāD</i> 'takoi- vat')	<i>seisozin</i> 'seisoin' <i>seisozit</i> etc.
<i>u, ū, i</i>	Sg3p	Tunnus puuttuu	<i>kuttsu</i> 'kutsui' <i>süntü</i> 'syntyi' <i>kāli</i> 'nuoli'	(<i>tšihuz</i> 'kiehui')
	Muissa persoonissa	—	—	<i>kuttsuzin</i> 'kut- sui' <i>süntüzin</i> 'syn- nyin' <i>ehtizin</i> 'koristin'
Supistuma- verbit		—	—	<i>avazi</i> 'avasi' <i>vassazitta</i> 'vasta- sitte'

Kylien ja murrelyhenteitä

I = Itsäpäivä, J = Jõgõperä, L = Lempola, Li = Liivtsülä, M = Mati, Ma = Mahu, Ku = Kukkuzi, P = Pummala, Ra = Rajo, vtjl = itävatjan murre.

Kylien nimiä on käytetty silloin, kuin ilmiö ei ole levinnyt koko vatjan alueella.

Kirjallisuutta

GVL = Ariste, P., A Grammar of the Votic Language, Bloomington — The Hague, 1968; Kettunen, L. 1960, Suomen lähisuku-kielten luonteenomaiset piirteet (= SUST 119), Helsinki; Laakso, J. 1990, Translatiivinen verbinjohdin NE itämeren-suomalaisissa kie-lissä (= SUST 204), Helsinki; Laanest, A. 1986, Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia, Tallinn; Posti, L. 1961, Itämerensuomalai-sen verbitaivutuksen kysymyksiä // Virittäjä. S. 351–365; VKS = Vadja keele sõnaraamat. Toimetanud Elna Adler ja Merle Leppik, Tallinn 1990; VKÄ = Kettunen, L. Vatjan kielen äännehistoria, Hel-sinki 1915; WG = Ahlqvist, A. Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning (= Acta Societatis Scientiarum Fennicae V₁), Helsingforsiae 1856.

Margit Kuusk
(Tartu)

THE IMPERFECT IN THE VOTIC LANGUAGE

Summary

This article deals with the Votic verbs in the imperfect. The imperfect markers in Votic are *-i* and *-si*. In the imperfect the verb has a different stem, which can be obtained in the several ways (the table at the end of the article).

Eastern Votic dialect has *-jē/-jē* as the marker for the imperfect of the intransitive verbs, f. e. *uppojē* 'was drowned', *leppujē* 'ended', *appajē* 'turned sour'.

Margit Kuusk
(Tartu)

VADJA KEELE VERBISÜSTEEMI SENISEST UURIMISEST

Esimesed teated vadja keele kohta on pärit 18. sajandi lõpust ja sealt alates on seda kogutud ja talletatud suure põhjalikkusega. Tänapäevaks on ilmunud mitmed vadja keele sõnastikud ja sõnaraamatud: "Vatjan kielen Kukkosin murteen sanakirja" (Posti 1980), "Vatjan kielen Mahun murteen sanasto" (Kettunen 1986), "Vatjan käänteissanasto" (Laakso 1989), ulatuslikust "Vadja keele sõnaraamatust" on ilmunud 1. osa (1990). Vadja keele tekste on avaldanud mitmed uurijad, esimeste hulgas A. Ahlqvist (1856), O. A. F. Mustonen (1883). V. Alava (1908), V. Salminen (1928), L. Kettunen (1932), hilisematest uurijatest tuleks kindlasti nimetada mitmeid teksikogusid avaldanud P. Aristet ja E. Adlerit (1968).

Esimene ülevaade vadja keelest ja ühtlasi selle verbisüsteemist ilmus 1856. aastal. A. Ahlqvisti teoses "Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning" on grammatikale lisaks ka vadja keelenäited ja sõnaloend. See on kirjeldav ja paiguti võrdlev uurimus, mis sisaldab hulgaliselt huvipakkuvaid näiteid vadja keelele omastest joontest, mida tänapäeva keelekasutuses enam ei kohta. A. Ahlqvisti ainekogus on kogutud ühest murrakust, Kattilast ja selle ümbrusest. Vadja keele verbisüsteemi kirjeldamist alustab A. Ahlqvist üldise ülevaatega ja jagab verbid seejärel 5 klassi. Verbitüveks peab ta eitava kõneviisi oleviku vormi: (*en*), *sō*, *tule*. Aegadest eristab A. Ahlqvist olevikku (præsentativ), mis on ilma tunnuseta, ja lihtminevikku (præteritiv), mille tunnus on *-si* ja mõnedel verbidel ka *-i*, näit. *puhusin*, *sain* (WG:51). Kõneviisidest on vadja keele esimeses grammatikas välja toodud potentsiaal (indefinitiv), mille tunnus on *-ne* (*wōttanen* 'jag torde taga'), konditsionaal tunnusega *-isi*, ka *-isési* (*kantaisin* 'jag skulle bära', *jōisésin* 'jag skulle dricka'), imperatiiv, milles verbitüvele liitub *-ka*, ainsuse ja mitmuse 3. pöördes *-ko*, ainsuse 2. pöörde vormiks on paljas tüvi. Infinitiviivormi (A. Ahlqvistil tähistab seda substantiv) leiab ta vadja keeles neli. Need on järgmiste tunnustega: 1) *-ta* (*-tā*) *sūwwā* 'äta'; 2) *-te*, inessiivis *sūwwēzā* 'under ätandet'; 3) *-ma* (*-mā*), inessiivis

sōmāzā 'i äta' ja 4) *-miné* (*-misé*'), partitiivis (A. Ahlqvistil infinitiv) *sōmissā* 'att äta' (WG:53).

Aktiivi partitsiibi (A. Ahlqvistil adjektiv) tunnuseks on olevikus (præsens) *-wa* (*wōttawa* 'tagande') ja minevikus (perfectum) *-nu* (*wōttanu* 'som tagit').

Pöördelõpud esitab A. Ahlqvist järgmiselt: sg. 1. *-n*, 2. *-i*, 3. *-b* ja pl. 1. *-mma* (*-mmā*), 2. *-tta* (*-ttā*), 3. *-wat* (*-wāt*). Lisaks märgib ta, et imperfekti ja konditsionaali ainsuse 3. pöörde on lõputa. Infinitiividele ja partisiipidele võib vadja keeles lisanduda ka possessiivsufiks, näit. *sūwāhseni* 'fōr mig att äta' (WG:54).

Passiivi peab Ahlqvist pigem impersonaalsiks, väites, et see erineb indogermaani keelte passiivist. Tunnuseks on vadja keeles *-ta* (*-tā*), olevikus *-s* (vastab eesti keele *kse*-tunnusele), mineviku kesksona tunnus on *-tu*, *-tū* (*-ttu*, *-ttū*) (WG:54, 55).

Tüevokaalide järgi jagab A. Ahlqvist vadja keele verbid viide pöördkonda ehk klassi ja esitab tüüpsõnade muutevormid jaatavas kõnes. Esimesse klassi kuuluvad ühesilbilise tüvega verbid, tüüpsõnaks on *jōn* 'jag dricker'. Imperfektis on siin tunnus *-i*, kusjuures tekib diftong, *o* ja *ō* muutuvad ühtlasi *ō*-ks: *jōin*. Potentsiaali ja konditsionaali tunnus on kahekordne: *jōnenen*, *jōisēsin*. Teise rühma moodustavad *i*-, *o*- *u*- ja *ū*-tüvelised verbid, tüüpsõnad on *kōrin* 'jag skalar', *ihon* 'jag hvässer', *ujun* 'jag simmar', *āūlūn* 'jag blänker'. Kõneviiside ja aegade tunnused liituvad tüvele. Kolmandasse klassi kuuluvad verbid, mille tüevokaaliks on *a* või *ā*, tüüpsõnadeks on *algan* 'jag begynner', *wōtan* 'jag tager', *nītān* 'jag skär'. Imperfekti tunnus *-i* esineb *ā*-tüvelistel ja *a*-tüvelistest kolme- või enamasilbilistel ning nendel kahesilbilistel verbidel, mille esimeses silbis on *o*, *ō* või *u*: *nītīn*, *wōtīn*; kui verbi esimeses silbis on *a*-tüvelisel verbil *i*, siis muutub *a* *u*-ks: *irnui* (*irnā*); ülejäänud kahesilbilistes *a*-tüvelistes verbides muutub *a* *ō*-ks: *algōin*. Passiivis muutub tüevokaal tunnuse ees *e*-ks: *wōtetti*. Neljanda klassi moodustavad *e*-tüvelised verbid, tüüpsõnadeks on *nūllen* 'jag flår', *suren* 'jag dör', *juttelen* 'jag berättar'. Imperfektis muutub *e* *i*-ks: *surin*. Tüüpsõna *juttelen* puhul on esitatud ka paralleelvormid: *juttelen* ~ *juttēn*, kondits. *jutteleisin* ~ *jutteisin*, inf. *jutella* ~ *juella*, pass. *jutellas* ~ *juellas*. Neljandasse klassi kuulub erandsõnana verb *ōlen*, mille kogu muuteparadigma A. Ahlqvist ka ära toob (WG:65). Viiendas klassis on pika tüevokaaliga verbid, tüüpsõnad on *suwān* 'jag älskar' ja *uppōn* 'jag drunkar'. Imperfekti tunnuseks on selles tüübis *-si*: *suwasin*.

Eitava kõneviisi kohta märgib A. Ahlqvist, et vadja keeles muutub eitussõna, mitte põhiverb: *en*, *et*, *eb*, *emmā*, *ettā*, *ewāt*. A. Ahlqvist vaatleb veel verbide tuletamist nii noomenitest kui ka verbidest (WG:86–88).

A. Ahlqvisti grammatika on oma aja kohta tähelepanuväärne

töö ja annab meile vadja verbisüsteemist küllaltki ülevaatliku pildi, tõsi küll, grammatika foneetilisest külge on L. Kettunen veidi ebausaldatavaks pidanud (Kettunen 1915:9).

Eelmise sajandi lõpust leiame veel teisigi keelemehi, kes on vadja keelega tegelnud, nimetagem neist F. J. Wiedemanni, kes oma töös "Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland" (1871) on uurinud kreevinite keelt ja tõestanud nende ühtekuuluvuse vadjalastega. E. N. Setälä materjalid, mis ta kogus kahelt reisilt vadjalaste juurde (1889 ja 1909), avaldasid L. Posti ja S. Suhonen. Peale muinasjuttude ja mõistatusete sisaldab see ka mitmete verbide muutevorme, mille hulgast erilist huvi pakuvad idavadja näited (Itšpäivä külast) (Setälä 1964:38–49).

Tõsisemalt tegeleb vadja keelega läänemeresoome keeleteaduse suurkuju L. Kettunen. 1915. aastal ilmub temalt mitmete uurimisreiside tulemusena "Vatjan kielen äännehistoria" (teine, täiendatud trükk 1930. aastal) L. Kettuse töö põhineb vadja läänepoolsematest küladest kogutud materjalil (pearõhk Kattila murrakul). Idamurdest toob ta lisanäiteid, kui ilmnevad suuremad erinevused kahe murderühma vahel. Kuigi meil on tegemist häälikulooga, pakub see teos ainekku ka verbisüsteemi kohta. L. Kettunen seletab tunnuste ja lõppude kujunemist ning levikut erinevatel vadja murdealadel, viitab laenudele ja analoogianähtustele, esitab erinevate häälikukujudega verbivorme. Näiteks seletab ta *s*-tüveliste verbide I infinitiivis ja passiivi preesensis toimunud muutust *st* > *ss*: (kinnises silbis) *s*, näit. *pesä* 'pestä', *pesässä* ~ *pesäs* (< **pestäksen*) 'pestään'. Idavadja murdes ja ka kõige läänepoolsemates külates esineb I infinitiivis ja passiivi preesensis vastu ootust *ss*, näit. vdjI *pessäG*, J *neissa*. Sama tüüpi on L. Kettuse meelest veel refleksiiv- ja osalt ka intransitiivverbide vastavad vormid: vdjI *peittäüssäG* 'peittäytyä', kus ta arvab tegemist olevat isuri keele mõjuga. Nende verbide imperfektis on kogu vadja keelealal *st*, näit. *pesti* 'pestiin'; seda seletab L. Kettunen analoogiaga, *-ti* on kõigis muus verbi tüüpides passiivi imperfekti tunnus (Kettunen 1915:27–28).

L. Kettunen esitab oma häälikuloos ka idavadja murdele iseloomulikke jooni, mis A. Ahlqvisti grammatikas puudusid, näit. sõnalõpulise **k* säilimine idamurdes *G*-na: I infinitiivis *mennäG* 'mennä'; imperatiivi ainsuse 2. isikus *annaG* 'anna', *eläG_annaG* 'älä anna'; oleviku eitavates vormides *en annaG* 'en anna'; oleviku 1. ja 2. isiku mitmusevormides *sämmaG* 'saamme', *esattlaG* 'ostatte'. Idavadjas esineb *-G* ka juhtudel, kus see pole algupärane, näit. aktiivi II partitsiibis *en sännuG* 'en saanut', *en peittäännuG* 'en peittänyt' (Kettunen 1915:43–45). Aktiivi II partitsiibis on algselt esinenud *-t*, mida vadja keeles enam ei kohta, näit. *en nähnü* 'en nähnyt'. Idavadjas on need vormid aga *G*-lõpulised, mis viitab sellele, et ehk on läänevad-

jaski toimunud *t* segunemine *k*-ga, mis seejärel kadus. L. Kettunen esitab ka partitsiipide mitmuse vorme nagu *evāD nāhnūd* 'eivät nähneet', kus *-D* on mitmuse tunnuseks ega kuulu partitsiibi tunnusesse (Kettunen 1915: 47).

L. Kettunen käsitleb teatud tüüpi *e*-tüvelistes verbides *l*-i kadu kahe *e* või *ē* vahelt: *-ele*, *-ēle* > *e*, *ē*, näit. *pettēn* (< *pettelen*) 'valehtelen', *süttēmā* 'sytyttelemään'. Neid vorme esitas oma grammatikas ka juba A. Ahlqvist. L. Kettunen märgib, et *l*-i kadu selles positsioonis on reeglipärane. *l* on säilinud vaid rõhutu silbi järel, kui eelmine silp on olnud lühike: *tšāvelemmä* 'kävelemään', *puręęvad* 'pureskelevat toisiaan'. Kreevinitel on *l* säilinud, näit. *aivassalab* (= *aivassēB*), nii et see muutus on vadja keeles aset leidnud alles kreevinite eraldumise järel (Kettunen 1915: 102–103).

Oma töös "Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet" (1960) esitab L. Kettunen ülevaate vadja keelest, selle murretest ja iseloomulikest joontest. Verbikäsitlusele see uut ei lisa.

Vadja keelele on suurt tähelepanu pööranud Paul Ariste. 1948. aastal ilmus temalt "Vadja keele grammatika", selle teine ja täiendatud ingliskeelne variant "A grammar of the Votic language" ilmus 1968. aastal. P. Ariste on nagu A. Ahlqvistki lähtunud läänevadja murdest, nimelt Kattila ning selle lähema ümbruse murrakust. Arvesse on võetud muidki murdeid ja murrakuid, sealhulgas ka D. Tsvetkovi käsikirjalise grammatika "Эсимейн ваддя чээлэ грамаатикк. Первая грамматика водьского языка" (1922) materjale. Viimast pole nende ridade kirjutajal õnnestunud kätte saada. Käsitlusest on P. Ariste kõrvale jätnud Kukkuzi küla murraku, sest see on sedavõrd isuristunud, et ei kajasta enam otseselt vadja keele ilmet. Kõrvale on jäetud ka kreevinite murre. P. Ariste grammatikast leiamegi seni kõige põhjalikuma käsitluse vadja verbist, pea igas küsimuses annab ta lisa A. Ahlqvisti grammatikale. Pöördelõppude puhul märgib P. Ariste, et ainsuse 1. pöörde lõpp *-n* on idavadjas kadunud ja tüvevokaal pikenenud (*miā annā* 'annan'). Kui pikenenud vokaali ees on olnud üksikkonsonant, on see võinud gemineeruda (*tuļļē* 'tulen'). Mitmuse 1. pöörde tunnuseks on *-mma*, *-mmā*, kuid Jõgõperä murrakus võib see olla ka *-mme*, *-mme*, idavadjas *-mmaG*, *-mmāG*. Mitmuse teise pöörde tunnuseks on *-tta*, *-ttā*; J *-tte*, *-tte* või vdjI *-ttaG*, *-ttāG* (VKG : 73–74).

Peale oleviku ja lihtmineviku (mis leiduvad ka A. Ahlqvistil) eristab P. Ariste vadja keeles veel täisminevikku, enneminevikku, lihttulevikku ja täistulevikku, mis kõik on liitajad ja moodustatakse abipöörd sõnade abil. Lihtmineviku puhul ei ole P. Ariste nõus A. Ahlqvisti poolt pakutud kahesilbiliste *a*-tüveliste verbide käsitlusega. Juhul kui esimeses silbis on *a*, moodustub mineviku tunnuse *i* liitumisel tüvevokaalile *ē*, näit. *ajēvad* 'ajasid'. *ē* esineb ka *o*-tüveliste verbide minevikuvormides: *sitē* 'sidus'. *u*-, *u*- ja *i*-tüveliste

verbide imperfekti ainsuse kolmandas pöördes puudub tunnus: *kutt-su* 'kutsus', *süntü* 'sündis', *ehi* 'ehtis' (VKG: 77–78). Vaevalt on siin tegu keele kiire muutumisega (A. Ahlqvisti grammatikas on mineviku tüves neil juhtudel diftong), pigem tuleb arvestada soome keele mõjuga A. Ahlqvistil oma grammatika koostamisel. Täisminevik moodustatakse vadja keeles abipöördsõna *ella* 'olla' oleviku ja pöördsõna mineviku kesksõna abil: *ellen*, *elēd*, *on antannu* 'olen, oled, on andnud' ja *elēmma*, *elētta*, *omaD antannūd* 'oleme, olete, on andnud'. Enneminevik moodustatakse vastavalt *ella* lihtmineviku ja pöördsõna mineviku kesksõna abil: *elin*, *eliD*, *eli antannu* 'olin, olid, on andnud' ja *elimma*, *elitta*, *elivaD antannūd* 'olime, olite, olid andnud'. Nagu teisteski läänemeresoome keeltes, nii võib vadja keeleski olevik esineda lihttuleviku ülesannetes. Eriline tulevikuvorm on üksnes abipöördsõnast *lidāā*, näit. *i siñ lēvad nahzeD* 'sinulgi on (tulevikus) lapsed'. Vadja keeles esineb ka täistulevik, mis moodustatakse abipöördsõna *lidāā* ja mineviku kesksõna abil: *kui miā lēn tšūsunnū*, *sis siā anna* 'kui ma olen küsinud, siis sa anna' (VKG: 79). Kõneviise on vadja keeles neli, need on nimetatud ka A. Ahlqvisti grammatikas. Tingiva kõneviisi tunnuseid on P. Ariste leidnud mурdeti erinevaid: *-isi-* : *-izi-* (vastavalt astmevahelduse nõuetele), näit. *jättäizin* 'jätaksin'; *-issi-* : *-izi-*, näit. L *ēpeissi* ~ *ēpeis* 'oleks', *ēpeizin* 'oleksin'; *-issi-* : *-isi-*, näit. vdjl *antais-si* 'annaks', *antaisimma* 'annaksime'. Mõnes murrakus on ainsuse kolmandas pöördes *-isi-*, näit. *antaisi* 'annaks' (VKG: 80). Käs-kiva kõneviisi puhul mainib P. Ariste vene keele eeskujul tekkinud vorme *na sōB* (paralleelne vormiga *sōkō*) 'söögu' ja *na antavaD* 'andku', ning peab neid keelekasutuses harilikumaks. Potentsiaali kohta märgib ta, et kindlasti on see kõneviis olnud kunagi rahvapärane. Seda osutavad veel rahvalauludes esinevad vormid, kuid elavas vadja keeles potentsiaali enam ei kohta (VKG: 82).

Umbisikulise tegumoe vormid on mурdeti väga erinevad, oleviku tunnusteks võivad olla *-ssē*, *-ssē* (Po *pesässē* 'pestakse', *pannassē* 'pannakse'); *-sē*, *-sē* (vdjl *tšüntāsē* 'küntakse', *laulāsē* 'lauldakse'); *-ssa*, *-ssā*, *-s* (K *ripussāssa* 'riputatakse', *sūvvāssā* 'süüakse', *lāmittās* 'köetakse'); *-z*, *-ze*, *-ze* (M *juvvaz* 'juuakse', *lūvvāze* 'lüüakse', *pannazē* 'pannakse'). Jõgõperä murrakus on teisetüübiline umbisikulise tegumoe tunnus, näit. *sūvvā* 'süüakse', *tulla* 'tullakse', *tšūzūtā* 'küsitakse', *idgetā* 'nutetakse'. Tunnuseks on siin pikk vokaal I infinitiivi lühikese vokaali asemel ja isuri-, resp. soomepärase *-ta*, *-tā*, mis liitub vokaaltüvele ja mille ees tüvevokaal *a* muutub *e*-ks ja *ā* *e*-ks. Umbisikulise tegumoe mineviku tunnuseks on *-ti* ja *-tti*, näit. *tuntti* 'tuldi', *annetti* 'anti'. *-ti* esineb pearõhulise pika vokaali, diftongi või konsonandi järel, muul juhul on *-tti* (VKG: 82–83).

Infinitiive on vadja keeles kaks. I infinitiivi tunnuseks on läänevadja murdes *-a*, *-ā*, *-ā*, *-ā*, *-ta*, *-tā*, näit. *juuva* 'juua', *sūvvā* 'süüa',

ankā 'alata', *jāttā* 'jätta', *suvata* 'armastada', *ūpātā* 'hüpata'. Ida-
vadja murdes esineb tunnuse lõpus veel sulghäälik -G, näit. *pannaG*
'panna'. Teise infinitiivi tunnus on -*mā(sē)*, -*mā̃(sē)*: *vāttamā* 'vaa-
tama', *tšūsūmā* 'küsimä' (VKG: 85–86).

Partitsiipe on vadja keeles kaks. Oleviku kesksõna tunnus isikulises tegumoes on -*va*, -*vā*, näit. *tšihuva* 'keev', *tšūsūvā* 'küsi' ja umbisikulises tegumoes -*tava*, -*tāvā*, -*ttava*, -*ttāvā*, näit. *kūptava* 'kuulekas', *sōtāvā* 'söödav', *suvattava* 'armastatav', *tšüzūtāvā* 'küsitav'. Mineviku kesksõna tunnus isikulises tegumoes on -*nnu*, -*nnū*, idavadja murdes -*nnuG*, -*nnūG*, näit. *arvannu* 'arvanud', *sōnnū* 'söönud', vdjI *sānnuG* 'saanud', *peittānnūG* 'peitnud'. Ühesilbilistes konsonandiga lõppevais sõnades võib tunnuse konsonant olla assimileerunud tüve konsonandiga: *juonnu* 'öelnud', *pāssū* ~ *pāznū* 'pääsenud'. Umbisikulises tegumoes on mineviku kesksõna tunnus -*tu*, -*tū*, -*ttu*, -*ttū* ja idavadjas lisandub -G: *sātu* 'saadud', *sōtū* 'söödud', *ešetū* 'ostetud', *tšēlettū* 'keelatud', vdjI *sātuG* 'saadud', *tapettuG* 'tapetud' (VKG: 86–87).

Lisaks teonimele (tunnuseks -*min* ~ -*mine* ~ -*mine* ja -*mīn* ~ -*mīne* ~ -*mīne*) eristab P. Ariste ka tegijanime, tunnusega -*ja*, -*jā*, Jõgõperä murrakus lausefoneetiliselt ka -*je*, -*je*: *veittaja* 'võitja', *tšūsūjā* 'küsija', J *lauņoje* 'laulja', *tšūsūje* 'küsija'. Kõikides vadja murrakutes, eriti üldiselt aga Jõgõperäl, esineb tegijanimi ka atributiivselt oleviku kesksõna asemel, näit. *autoje kana* 'hauduv, hauduja kana' (VKG: 88).

Erinevalt A. Ahlqvistist jaotab P. Ariste vadja keele verbid ühe- ja kahetüvelisteks, pöördkondi on 10 (vastavalt 7 ja 3). Liigitus on palju täpsem ja põhjalikum kui A. Ahlqvistil. Kui viimane arvestab peamiselt tüvevokaali, siis P. Aristel kuuluvad näiteks *a*-tüvelised verbid III (koos *o*-tüvelistega), IV (koos *e*-, *ē*- ja *ā*-tüvelistega) ja VI pöördkonda, seda vastavalt tüve silpide arvule ja esimese silbi vokaalile. Lisaks arvestab P. Ariste verbide pöördkondadesse jaotamisel tüvevokaali pikkust. Nii kuuluvad V pöördkonda need *u*- ja *ū*-tüvelised verbid, mille isikulise tegumoe olevikus on pikk vokaal, näit. *murtū-n* 'murdun', *vīpū-n* 'viibin' ja VI pöördkonda *a*- ja *ā*-tüvelised, mille mõnedes vormides esineb samuti pikk vokaal, nagu *kummartā-n* 'kummardan', *lentā-n* 'lendan'. Need on peamiselt refleksiivsuse või momentaansuse varjundiga sõnad. Eraldi pöördkonna (VII) moodustavad refleksiivverbid: *laskēun* 'laskun', *avēun* 'avaneb'. Kahetüveliste verbide hulka kuuluvad sellised verbid, mille vokaaltüve lõpus on -*e* või *ē* (VIII), näit. *peze-n* 'pesen', *pane-n* 'panen'; kontraheerunud verbid (IX), nagu *lepā-n* 'leban', *vassā-n* 'vastan' ja *ne*-, *ne*-tuletuslikud verbid, nagu *pime-ne-B* 'pimeneb' *appa-ne-B* 'hapneb' (VKG: 104–107).

Vadja keele verbivormistiku omapärale on P. Ariste pühendanud veel mitmeid oma kirjutisi. Artiklis "Zur dritten Person Plural

und zum Impersonal im Wotischen" käsitleb ta huvitavat nähtust vадja keeles, nimelt passiivi kasutamist mitmuse kolmanda isiku asemel: *nāmā tullasē ~ tullāsē ~ tullaś ~ tullaz ~ tullā* esineb tähenduses 'nemad tulevad' ja *nāmā tultī* tähenduses 'nemad tulid'. P. Ariste väidab, et selline keelekasutus on levinud hilisematel aegadel ja on keelejuhtidel erinev. A. Ahlqvist seda küsimust ei käsitle, kuigi tema grammatika keelenäidetes on mõned sedalaadi juhud olemas. P. Ariste käsitleb antud nähtuse esinemist vanemates vадja tekstides ja kirjeldab selle levikut eri murdealadel. Ta jõuab järeldusele, et siin on tegemist vene keele mõjuga: vormid (*oni*) *govorjat*, (*oni*) *govorili* on vene keeles mitmuse kolmanda pöörde vormid, samas langevad nad kokku impersonaaliga *govorjat* 'räägitakse', *govorili* 'räägiti'. Üldisest suundumusest kasutada impersonaali erineb idavадja murre, kus tarvitatakse järjekindlalt ainult mitmuse kolmanda pöörde vorme. Läänemurdes on impersonaali esinemine üldine, kuigi kasutatakse ka mõlemaid mooduseid kõrvuti. Sama nähtust võime kohata ka karjala, vepsa ja isuri murretes (Ariste 1981: 1–9).

Artiklis "Das Partizipium Perfekti des Aktivs im Wotischen" käsitleb P. Ariste vадja keele *nud*-partitsiipi, mis on mурdeti küllaltki varieeruv. Idamurdes esineb ainsuses *-(n)nuG*, *-(n)nūG* ja mitmuses *-(n)nūD*, *-(n)nūd*, mis annab põhjust rekonstruktsioonideks **-nuk*, **-nūk* : **-nuγen*, **-nūγen*, mitmuses **-nuγet*, **-nūγet*. Läänemurdes on nii ainsuses kui ka mitmuses *-(n)nu*, *-(n)nū*, isuripärane tunnus *-nD* esineb vaid mõningates murrakutes (näit. Vaipooles). Kukkuzi murdes on partitsiibi tunnuseks ainsuses *-(n)nuD*, *-(n)nūd*, *-nD*, *-D* ja mitmuses *-(n)nēD*, kreevini murdes *-nd* ja *-nl*. Kaks viimast murret annavad rekonstruktsiooni **-nut*, **-nūt* (Ariste 1976: 1–20).

P. Ariste on vадja keeles leidnud jälgi ka isikulisest passiivist (Ariste 1983: 165–166). Ühelt keelejuhilt on ta üles kirjutanud vormid *miā mātātin einoi allā* 'ich wurde unter dem Heu begraben', *mātātimā* 'wir wurden begraben', *miā temmatin* 'ich wurde gezogen'. Isikuline passiiv on nähtus, mida on registreeritud ka soome vanast kirjakeelest ja lõunaeesti murdealalt. P. Ariste on kindel, et tema keelejuht ei ole neid vorme fantaseerinud, vaid et ta on neid kindlasti oma nooruses kuulnud.

Vадja verb leiab kajastamist ka mitmete teiste uurijate läänemeresoome keelte üldküsimusi puudutavates töödes. L. Posti käsitleb passiivi lühema (*ta ~ *δa*, *tā ~ *δā*) ja pikema (*tta ~ *t̃ta*, *ttā ~ *t̃tā*) tunnuse esinemist ja omavahelist suhet läänemeresoome keeltes ka vадja keelt silmas pidades (Posti 1945: 357–358). Idavадja erandlikus imperfektis näeb L. Posti märke vanast refleksiivsuse tunnusest **hen* (< **sen*) : *murtujē* (< **murtuihen*) 'murdus', *is-sujē* (< **istuihen*) 'istus', samuti läänevадja imperfektivormides *kōlī* (< **kōlihen*) 'suri', *kazvi* 'kasvas' (Posti 1961: 364–365). J. Laak-

so peab *jē*-tunnust idavadja imperfektis nooremaks analoogianähtuseks (Laakso 1990:81). Oma töös "Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä" käsitleb J. Laakso vadja keele *ne*-tuletuslikke verbe, mida ta on leidnud 94, ning esitab neist ka loendi. Suurem osa sellistest verbidest on pärit vadjalase D. Tsvetkovi käsikirjalisest sõnastikust. Omapärane on *ne*-tuletuslike verbide *jē*-tunnuseline imperfekt idavadjas, näit. *appajē* 'happani', *ehsejēttag* 'oksensitte' (Laakso 1990:81).

Teatud vadja keele refleksiiv-translatiivset verbitüüpi (vdjl *las-keussag* 'laskuda') käsitlevad oma töödes P. Alvre (Alvre 1972) ja T. Lehtinen (Lehtinen 1978). Uurimuses "Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia" võtab T. Lehtinen vaatluse alla ka vadja keele **ada-* ja **aida-*verbid ning seletab nende laenusuhteid soome ja isuri murretega (Lehtinen 1979:213–214).

Vadja keele süntaksit on uurinud H. Heinsoo. 1987. aastal valmis tal kandidaaditöö subjekti ja predikaadi seosest vadja keeles süntaktilisel ja semantilisel tasandil ("Взаимоотношения сказуемого и подлежащего в водском языке"). Selles on vaatluse all probleem, kuidas mõjutab predikaat subjekti vormi ja koostist ning vastupidi (Heinsoo 1987).

Külade ja murdelühendid

J = Jõgõperä, K = Kattila, L = Lempola, M = Mati, Po = Pontizoo, vdjl = idavadja murre.

Kirjandus

Adler, E. 1968, Vadjalaste endisajast I. Idavadja murdetekste, Tallinn; Alava, V. 1908, Vatjalaisia häätapoja, häälauluja ja -itkuja (= Vähäisiä kirjelmiä XLII), Helsinki; Alvre, P. 1972, Paarist refleksiiv-translatiivsete verbide segatüübist (Leningradi oblasti soomlastel) // Emakeele Seltsi Aastaraamat 18, Tallinn. Lk. 210–213; Ariste, P. 1968, A Grammar of the Votic Language, Bloomington — The Hague; 1976, Das Partizipium Perfekti des Aktivs im Wotischen // СФУ XII. Lk. 1–20; 1981, Zum dritten Person Plural und zum Impersonal im Wotischen // СФУ XII. Lk. 1–9; 1983, Spuren des personalen Passivs im Wotischen // СФУ XIX. Lk. 165–166; Kettunen, L. 1915, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki; 1930, Vatjan kielen äännehistoria. Toinen, uusittu painos (= SKST 185), Helsinki; 1960, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet (= SUST 119), Helsinki; 1986, Vatjan kielen Mahun murteen sanasto. Toimittaneet Jarmo Elomaa, Eino Koponen ja

Leena Silfverberg (= Castrenianumin toimitteita 27), Kettunen, L., Posti, L. 1932, Näytteitä vatjan kielestä (=SUST LXIII), Helsinki; Laakso, J. 1989, Vatjan käänteissanasto, Helsinki; 1990, Translaatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä (= SUST 204), Helsinki; Lehtinen, T. 1978, Inkeröismurteiden refleksiivitaivutuksen kysymyksiä // Virittäjä. Lk. 241–253; 1979, Itämerensuomen verbien historiallista johto-oppia (= SUST 169), Helsinki. Lk. 213–214; Mustonen, O. A. F. 1883, Muistoonpanoja vatjan kielestä // Virittäjä, Porvoo. Lk. 144–188; Posti, L. 1945, Itämerensuomalaisten kielten passiivin tunnusten suhteesta // Virittäjä 49. Lk. 355–368; 1961, Itämerensuomalaisen verbitaivutuksen kysymyksiä // Virittäjä. Lk. 351–366; 1980, Vatjan kielen Kukkosen murteen sanakirja. Ainekset kerännyt Lauri Posti. Painokuntoon toimittanut Seppo Suhonen Lauri Postin avustamana (= LSFU XIX), Helsinki; Salminen, V. 1928, Vatjalaiset runot, Helsinki; Setälä, E. N. 1964, E. N. Setälän vatjalaismuistiinpanot. Painokuntoon toimittaneet ja julkaisseet Lauri Posti ja Seppo Suhonen // Memoria saecularis E. N. Setälä 27. II 1964 (= SUST 135), Helsinki. Lk. I–VIII, 1–93; VKG = Ariste, P. 1948, Vadja keele grammatika, Tartu; VKS = Vadja keele sõnaraamat 1. Toimetanud Elna Adler ja Merle Lepik, Tallinn 1990; Wiedemann, F. J. 1871, Über die Nationalität und die Sprache der jetzt ausgestorbenen Kreevinen in Kurland // *Memories de l'Académie Impériale des sciences de St.-Petersbourg*. VIIe série. Tome XVII. N:o 2, St.-Petersbourg; WG = Ahlqvist, A. 1856, Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning // *Acta Societatis Scientiarum Fennicae* V₁, Helsingforsiae.

Хейнсоо, Х. 1987, Взаимоотношения сказуемого и подлежащего в водском языке, Тарту (käsikiri).

Margit Kuusk
(Tartu)

THE STUDY OF THE VOTIC VERB UP TO THE PRESENT

Summary

This article deals with the history of the study of the Votic verb.

The first survey of the Votic language was given by A. Ahlqvist in his "Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning" (1856). Almost a hundred years later in 1948 a much more thorough "Vadja keele grammatika" by Paul Ariste was published (in English in 1968). Other linguists have dealt with minor specific problems concerning the Votic verb.

Ago Künnap
(Tartu)

ON THE BACKGROUND OF URALIC MORPHOLOGY

At the beginning of the posthumously published (1992) article by early deceased Mikko Korhonen (for the off-print of which I owe to colleague Tapani Salminen) there is a chapter "The North Eurasian background of Uralic morphology". The chapter indicates that the Uralic languages belong to large areal-typological linguistic group, stretching from the Atlantic to the Pacific Ocean. Korhonen denotes the group by the abbreviation UTTM, meaning Uralic-Turkic-Tungusic-Mongolic languages. In the west UTTM borders on Indo-European languages, in the east — Yukaghir, Chukchi-Kamchatkan, Gilyak, Ainu, Korean, Japanese and Eskimo-Aleut languages. On the UTTM particular area Russian and Ket are spoken. The typological transition from UTTM to the neighbouring languages "is remarkable but not abrupt". All these languages taken together comprise North-Eurasian areal-typological continuum. By its numerous typological features UTTM belongs to the most ordinary type of languages in the world.

The consistency of Uralic with other languages of UTTM, earlier called the Altaic languages is a long-known fact. The Uralic-Altaic languages as well as the Uralic-Altaic hypothesis have been mentioned. Considering possible relations between the locative suffix **(t)tV* in Proto-(Finno-)Ugric and the separative suffix (ablative suffix) **-tV* in Uralic in his article, Korhonen suggests that the locative suffix in Ancient Turkish had also the function of the separative suffix (Korhonen 1992: 9). It concerns the Turkic locative suffix *-da* (*-dä*, *-ta*, *-tä*) (see Ramstedt 1952: 35).

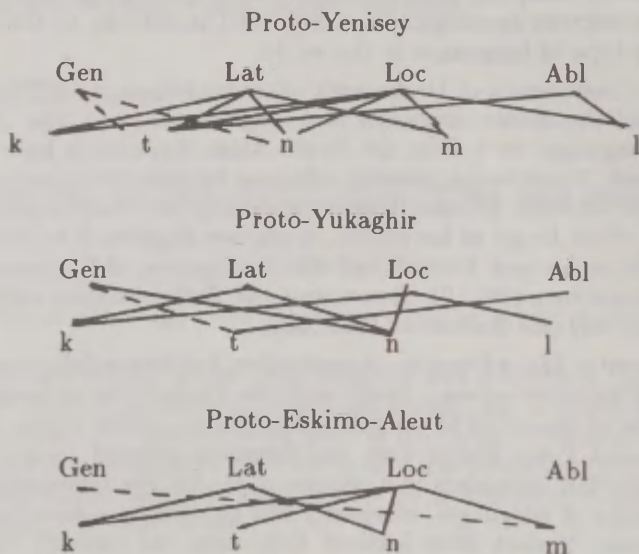
Recently János Pusztay, in particular, has successfully revealed common features between Uralic and the Paleo-Siberian languages from one of the UTTM neighbouring group. (Still earlier Aulis J. Joki and Péter Hajdú first and foremost referred to it.) The Paleo-Siberian languages is a general name for the following Siberian groups of languages, obviously not genetically related among themselves: Yenisey (Ket [extinct Ket, Arin and Assan]), Yukag-

hir (Yukaghir [extinct Ust-Jarsk Yukaghir, Chuvan and Omoc]), Eskimo-Aleut (Eskimo and Aleut), Chukchi-Kamchatkan (Chukchi, Koryak, Kerek, Alyutor and Itelmen) as well as Gilyak.

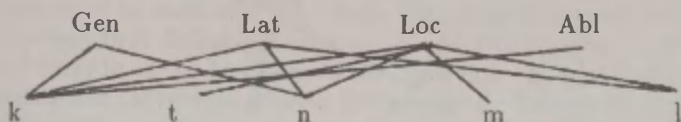
Returning by way of illustration to the (Finno-)Ugric locative suffix $^{*-(t)}tV$ it should first of all be mentioned that the same three-directionality in local cases is characteristic of the Paleo-Siberian languages as of the Uralic languages: lative (where to?), locative (where?), and ablative (where from?). On further analysis of Puszta's material it becomes obvious that all the listed living Paleo-Siberian languages except Itelmen are familiar with the t -suffix and except Kerek with the locative use of the n -suffix. The general impression about local suffixes is certainly rather variegated: Ket and Yukaghir use the t -suffix also as lative and ablative suffixes and the n -suffix as a lative suffix. The latter is applicable in Aleut, Chukchi and Koryak as well. (See Puszta 1987:24.) But the relation in using the t -suffix as a locative suffix as in (Finno-)Ugric and Turkic as well as in the majority of Paleo-Siberian languages is evidently possible.

Another question is: what kind of relation. Puszta shows that the use of the so-called primary consonants as the source of suffixes for local cases is typical of many (if not of all) agglutinative languages (Puszta 1985:164).

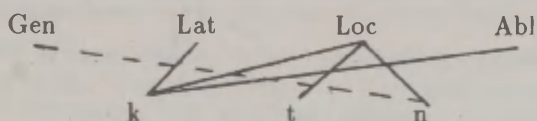
He reconstructs the source consonants for the suffixes of the genitive and locative cases of Proto-Paleo-Siberian groups in the following way (159-161; see also Puszta 1990a:132-134):

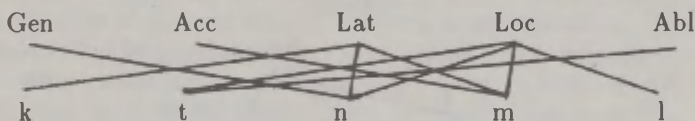
Proto-Chukchi-Kamchatkan

Proto-Gilyak

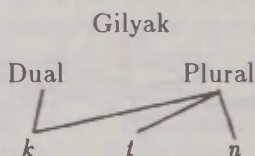
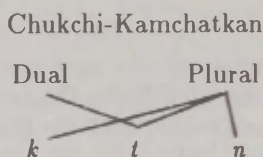
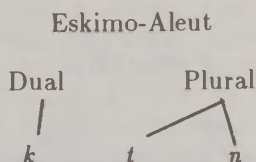
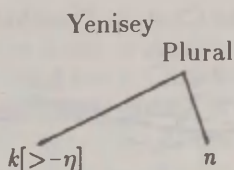

He takes into account all the presumable traces of old case suffixes in Uralic, and apparently on the basis of data analogy in Proto-Paleo-Siberian, too, he reconstructs the source consonants for the case suffixes in Proto-Uralic (159; see also Pusztay 1987:75) as follows:

It is very challenging, isn't it? And by no means unfounded! Let us proceed to the dual, for instance. I have restricted the clearly obvious sphere of occurrence of the old **k*-dual to the Ob-Ugric and Samoyed languages (in addition to it, I find it possible to support Paul Ariste's former hypothesis that the dual form of Ob-Ugric has been obtained from Samoyed, see Künnap 1985; Künnap 1992:59–60). So I have restricted this sphere to the merely easternmost Uralic languages in the neighbourhood of Paleo-Siberian although not immediately in the neighbourhood of those using *k*-dual as those are farther away — Eskimo, Aleut and Gilyak (Pusztay 1980:51). But still, there they are. Although Pusztay himself regards the use of the so-called primary consonants as typical features of number for many agglutinative languages (Pusztay 1985:164).

Observing the occurrence of the dual in Uralic and its neighbouring languages, Pusztay emphasizes the absence of the dual in Finno-Permic, Manchu-Tungusic, Yukaghir, Ket and possibly in Hungarian while it occurs in Sami, Ob-Ugric, Samoyed, Chukchi-Kamchatkan, Eskimo-Aleut and Gilyak (Pusztay 1990:77). He outlines the use of source consonants as features of number in the Paleo-Siberian languages schematically in the following way:

László Honti does not consider it possible to accept the positions expressed by Ariste and myself about the occurrence and origin of the dual in the Ugric languages (see his article in the present book). The possibility of non-existence of the **k*-dual traces in Hungarian has been taken into account many a time, though at least the traces are not entirely clear or definite. Neither is there any unanimity in the question whether Proto-Uralic had any **k*-dual forms. As Juha Janhunen writes: "The dual also existed as a separate category in PU [= Proto-Uralic A.K.], marked by the suffix **-kə(-)*. However, the dual nowadays only exists on the peripheries of the language family (Lapp, Ob-Ugrian, Samoyed), and the PU dual suffix has been materially preserved only in the eastern groups (Ugric, Samoyed). These facts suggest that the use of the dual in PU was dialectally restricted." (Janhunen 1982:29). There is no reliable basis to assume that **k*-dual was used in all PU and that later it disappeared from the majority of the Uralic languages. Neither Ariste nor I have ever thought or claimed that the Ob-Ugric languages have borrowed the mere **k*-dual suffix from the Samoyed languages: the question concerns the applicability of the **k*-dual in

Ob-Ugric under the influence of Samoyed. Unfortunately neither of us happened to make the way of the transition of the influence more concrete that definitely requires an additional research. Neither would I like to query Korhonen's assertion that the dual is one of the grammatical categories, having a tendency to disappear completely. But quite a different theoretical and methodological problem is whether and what should be projected into PU, particularly if the occurrence of the respective phenomenon in more recent separate Uralic languages is very sporadic or concentrates on the peripheries of the language family as we can observe in the **k*-dual.

By way of comparison a very sporadically presented problem of the history of the **š*-preterite tense in the Uralic languages will be submitted. Nowadays our experience allows us to confirm, together with Janhunen, the following about the tense category in PU: "The ordinary conjugation without a tense morpheme was probably originally neutral with regard to time, forming on aorist that could refer to present, future, or even past actions depending upon the semantics of the verb (a similar system exists today in Samoyed). [...] The non-aorist tense forms were all based on verbal nouns: any verbal noun could be used as a predicate and conjugated for person. In view of the abundance of verbal noun formatives, the tense category was originally richly variegated and semantically interwoven with verbal aspect. The crystallization of some of the most frequently used verbal nouns in strictly limited temporal functions began in PU, but was completed only in the various branches of U. The only verbal noun suffix that seems to have possessed a definite temporal function in PU is **-śā/-śā* for the past tense." (Janhunen 1982:36). For a Uralist, knowing Samoyed languages it is an inevitable conclusion. I've also tried to introduce principally similar positions (see Кюннап 1976; Künnap 1978 in particular).

As has been mentioned above, the use of the **š*-preterite in Uralic is very sporadic. If we leave aside its use in the negative adverb we could conclude that it is used only in Mordva, Mari, Mansi, Hanti, Nenets, Enets, Nganassan and Selkup. In the negative auxiliary verb it is still used only in Estonian, Livonian and Sami. At that in Mordva preterite suffix **š* is used only in the 3rd person singular and plural. In Mari it is still not quite clear whether it is **š*-preterite suffix or the 3rd person's generalized personal suffix (see, e.g. Основы 1974: 306-307; Хайду 1985: 141, 245-246). In Nenets and Enets its use is limited by interrogative sentences, in addition to which in Nenets **š*-forms have modal shades of meaning (see Кюннап 1976: 175). In Estonian in the negative auxiliary verb the **š*-preterite suffix is used for all three persons only in one subdialect of the eastern dialect but in wide-spread southern dialects only the particle *es* is used to form the negative preterite for all three

persons (see, e.g. Laanest 1975:158). In Sami **ñǵ* is used instead of the preterite suffix **ś* in the negative auxiliary verb, the former being used only in Swedish-Lappish dialects. **ñǵ* would require proceeding from the archetype **ñś* although it is possible to start the development on analogy from **ś* (see Korhonen 1981:266-267).

In case of the negative auxiliary verb in Mari we encounter the same uncertainty as in case of the main verb. In Selkup the negative particle *aś(ś)a*, *aś(ś)a*, *as(s)a*, *a(ha)* (there are also varieties beginning with the vowel *ā*) is generally used and attempts have been made to trace it to the **ś*-preterite suffix. But sooner is right Hartmut Katz, indicating at the Even negative verb **at'tś(a)* 'nicht vorkommen, nicht vorhanden sein' as the source of Selkup back vowel negative particle rather than Samoyed front vowel negative auxiliary verb (Katz 1970:149-150; cf. also Janhunen 1977:26). We face the problem whether in Uralic the recession of the generally used **ś*-preterite has taken place or whether we are concerned with its different scope of development in different languages. And besides: why is it used only in the negative auxiliary verb forms in some languages?

We could suppose that in the Mordva languages the **ś*-morphemic verbal noun took hold of the 3rd person only and did not spread any further, i.e. it did not manifest itself for the 1st and 2nd persons. It is possible that the respective spread was restricted to the 3rd person also in Mari where the verbal noun suffix **ś* could coincide with the personal suffix **s* of the 3rd person. With the exception of the cases mentioned the spread of the **ś* verbal noun into the conjugation of the Finno-Permic main verb did not take place. It seems to be in accordance also with the occurrence of preterital **ś* verbal nouns in Mordva and Mari, concerning Modern Finno-Permic languages (see Lehtisalo 1936:198). However, more extensively taken, the preterital **ś* verbal nouns seem to be present in these Modern Uralic languages where the **ś*-preterite of the main verb is used (see Lehtisalo 1936:198-202; Кюннап 1976:177). Only in case of Hanti and Selkup it is hard to refer to such a correspondence.

Let us proceed to the negative auxiliary verb. The situation is most expectant in the Volgan languages where **ś*-preterite is formed as with the main verb as well as with the negative auxiliary verb, or in northern Balto-Finnic, Permic and Hungarian where it does not occur in either case. On the other hand, the situation is most surprising in Ob-Ugric, North Samoyed and Selkup conjugation. Here the use of the **ś*-preterite with the main verb is either quite general (Ob-Ugric, Nganassan, Selkup) or there is at least some indication about it (Nenets, Enets). At the same time the **ś* of the negative auxiliary verb is lacking altogether in these languages.

It should certainly be kept in mind that in Ugric and Selkup there is no conjugation of the negative auxiliary verb whatsoever and the negation is formed by means of negative particles (partially, at least, it is not likely to find any trace of the **e*-stem of the Uralic negative auxiliary verb).

All these aspects permit us to suppose that northern Balto-Finnic and Permic languages have never known the **š*-preterite. But certainly it is very hard to subsequently estimate how long the primary preterital nature of the **š* verbal noun could induce the constitution of the **š*-preterite's forms in different Uralic language groups and languages. The time of operation of the stimulus may have remained far back in the past, perhaps in PU or even in a much earlier period. The common context of all the Uralic languages makes us suppose in a quite straightforward way that the **š*-preterite was originally used on the whole area of the Uralic languages, whereas in the westward Uralic languages only in case of the negative auxiliary verb and in the eastward ones only in case of main verbs. On the boundary of these two ways of usage there are the Permic languages and Hungarian, all of which are lacking the **š*-preterite traces. This supposition of the difference between the west and the east helps to understand the situation in Ob-Ugric, North Samoyed and Selkup. Consequently, the **š*-preterite of the negative auxiliary verb has never existed in these languages. In northern Balto-Finnic we should be concerned with the recession of the **š*-preterite in the negative auxiliary verb, in Hungarian and Kamassian in the main verb, respectively.

The restriction of the use of the **š*-preterite of main verbs to interrogative sentences in Nenets and Enets can at first sight be unexpected. However, one could presume that there was something in the primary nature of the **š* verbal noun that facilitated **š*-preterite's use namely in interrogative sentences in Nenets and Enets. Presumably the same 'something' has brought about the modal shades of meaning in the **š*-preterite forms of these languages. But the more exact nature of the 'something' requires a closer research.

All of it seems to give evidence about longer preservation of the verbal noun features of the **š*-preterite or even about the intrusion of the preterital **š* verbal nouns into a regular verb conjugation to a different extent in different language groups and languages. It is also easier to understand the restriction of the use of the **š*-preterite to the negative auxiliary verb in western Uralic if we do not presume that the conjugation of the negative auxiliary verb in the **š*-preterite was once wide-spread. We should rather proceed from the negative auxiliary verb's one single **š*-suffixal preterital form of the verbal noun which intruded into the 3rd person singular and could, from

this form, manifest itself for other persons and numbers in separate languages.

Considering the general occurrence of the Uralic languages we could observe that the **š*-preterite of main verbs is more consistently in use on the area of Ob-Ugric and Samoyed. On this area typical common features, both original and owing to the cumulative development have been supposed to have formed even earlier (Хелимский 1982).

Now, returning to the mutual relations between the Uralic and Paleo-Siberian languages, we could repeat Pusztaý's question whether Siberia was not a smelting furnace for languages (Pusztaý 1988). Pusztaý shows that the presumptive PU must have been a product of melting where at least two linguistic layers were represented. On the one hand, there is the Siberian layer, characterized by the occurrence of the dual, the discrimination of determinative and indeterminate conjugation, the conjugation of nouns, etc. On the other hand, there is the layer where these features were lacking. Pusztaý suggests that (Ob-)Ugric and Samoyed are, strictly speaking, just a connecting link between westward actual Finno-Ugric languages and eastward Siberian languages (Pusztaý 1990b).

I believe that too little attention has been paid to Pusztaý's works in this field, perhaps because they have mainly been published in Hungarian or in marginal publications from the point of view of general Finno-Ugric studies. (I am privileged to have seen most of them thanks to the author's steady personal correspondence.) These works could undoubtedly yield a lot of data and ideas for further development of Uralistics as a whole.

Is there anything new in the field of morphology in the western Uralic languages, on the area of contact between Indo-European and (quoting Pusztaý) actual Finno-Ugric languages? I would like to propound the abstracts of a relevant report for the 6th International Congress of Baltists in Vilnius, October 1991. Leszek Bednarczuk's report was not delivered as he could not participate. The abstracts are brief, they will be submitted unchanged (Bednarczuk 1991). (I received the copy of the abstracts thanks to colleague Lembit Vaba.)

BALTO-SLAVIC AND FINNO-UGRIC LINGUISTIC CONVERGENCES IN TYPOLOGICAL AND AREAL ASPECTS

- 1) *Correlation "front/back" (vowels) and "palatal/non-palatal" (consonants) leading to the symmetry of phonemic system.*
- 2) *Tendency to the phonetic accommodations within syllable and word.*
- 3) *The simplicity of vocalism (the quality of vowels) and not complicated prosody as opposed to developed consonantism.*

- 4) The tendency to agglutination resulting in abundance of formants and relational morphemes which caused the lengthening of the word.
- 5) The development of declension as opposed to the simplicity of conjugations (aspects and manners of action in the function of tenses; small distinctness of moods, voices and persons in verb).
- 6) The nominal conception of a sentence (verbal and nominal predicate being little differentiated).
- 7) A considerable number of the participial formations and respective constructions, as well as impersonal expressions.
- 8) The dominance of co-ordination over subordination.

The above-mentioned structural features distinguish the Balto-Slavic languages from, the Indo-European model and bring them closer to the Finno-Ugric one. They appear in the different degree in the respective languages and dialects. Their greatest density takes place in the area of lake district between the Lower Vistula and Valdai. This permits us to assume the existence of certain kind of linguistic community which can be called a league of the South-Eastern Baltic Lake Districts.

Hence, the definite proximity of Balto-Slavic languages to Finno-Ugric languages against the background of Indo-European languages, including morphological proximity. Lyle Campbell offers in a most outstanding articles (Campbell 1991, the copy of which I could obtain thanks to my colleague Helle Metslang) an opposite assertion to a commonly accepted view. Namely, Baltic's Modus Obliquus (or Indirectal rather, see also Künnap 1992) could be the result of the contacts with Estonian and Livonian (Campbell's reference to Thomason, Kaufman 1988: 243-244).

I have pointed out above that Pusztay's works concerning eastward relations in the morphology of Uralic have not been paid due attention to, just as the investigations of the Paleo-Siberian languages in this respect, generally. However, I have to admit that, in the issue, the eastward relations as to the morphology of the Uralic languages have enjoyed much more attention than the westward ones. And just undeservedly. As Pusztay shows there are obvious connecting links of Ob-Ugric and Samoyed in the direction of Siberia. However, there is much more in common, so far relatively unknown, in the Balto-Finnic and Indo-European languages, since here, too, according to Korhonen, the transition "is remarkable but not abrupt". The word stock in this area has been and is being dealt with but no due attention has been given to morphological relations.

Literature

Bednarczuk, L. 1991, Balto-Slavic and Finno-Ugric Linguistic Convergences in Typological and Areal Aspects // The 6th International Congress of Baltists. October 2-4, 1991. Abstracts (= Vilnius Universiteto leidykla 1991). P. 13; Campbell, L. 1991, Some Grammaticalization Changes in Estonian and Their Implications // Approaches to Grammaticalization. Vol. I. Focusion Theoretical and Methodological Issues, Benjamins (= Typological Studies in Language 19:1). P. 285-299; Janhunen, J. 1977, Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien, Helsinki (= Castrenianumin toimitteita 17); 1982, On the structure of Proto-Uralic // FUF XLIV. P. 23-42; Katz, H. 1970, Zwei Etymologien // NyK 72. P. 147-150; Korhonen, M. 1981, Johdatus lapin kielen historiaan, Helsinki; 1992, Remarks on the Structure and History of the Uralic Case System // JSFOu 83. P. 163-180; Künnap, A. 1978, System und Ursprung der kamassischen Flexionssuffixe II. Verbalflexion und Verbalnomina, Helsinki (= MSFOu 164); 1983, Über den Hintergrund einiger samojedischer Negationsformen // NyK 85. P. 381-385; 1985, Urali keelte kaksusest // Läänemeresoomlastest neenet-siteni. Uurimusi ja memuaare, Tallinn. P. 56-59; 1992a, Elanud kord ... // Keel ja Kirjandus, Tallinn. P. 209-215; 1992b, Über die Lage der samojedischen Sprachen und der Samojedologie // Fenno-ugristica 18, Tartu. P. 52-61; Laanest, A. 1975, Sissejuhatus lää-nemeresoome keeltesse, Tallinn; Lehtisalo, T. 1936, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki (= MSFOu 72); Pusztay, J. 1980, Az uráli-paleoszibériai kapcsolatok kérdésehez, Budapest (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 158); 1985, Sprachentwicklungstendenzen in den agglutinierenden Sprachen — aufgrund des Nominalsystems der uralischen und paläosibirischen Sprachen // SAIS Arbeitsberichte aus dem Seminar für allgemeine und Indo-germanische Sprachwissenschaft (Christian-Albrechts-Universität Kiel). Heft 8. März. P. 153-166; 1987, Analóg vonások az uráli és a paleoszibériai nyelvek névszói rendszerében, Budapest (= A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 173); 1988, Sibirien — Schmelztiegel von Sprachen? // Specimina Sibirica. T. I. Quinqueecclesiae. P. 153-158; 1990a, Nyelvek bölcshőjénél, Budapest; 1990b, Zur Herausbildung des Protouralischen // Specimina Sibirica. T. III. Gedenkschrift für Irén N. Sebestyén (1890-1978), Quinqueecclesiae. P. 157-167; Ramstedt, G. J. 1952, Einführung in die altaische Sprachwissenschaft II. Formenlehre, Helsinki (= MSFOu 104:2); Thomason, S., Kaufman, T. 1988, Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics, Berkeley.

Кюннап А. 1976, К проблеме происхождения показателей наклонений и времен в уральских языках // СФУ XII. P. 169-181;

Основы 1974 = Основы финно-угорского языкознания (вопросы происхождения и развития финно-угорских языков), Москва; Хайду П. 1985, Уральские языки и народы, Москва; Хелимский Е. 1982, Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. (Лингвистическая и этнографическая интерпретация), Москва.

Аго Кюннап
(Tartu)

О ФОНЕ УРАЛЬСКОЙ МОРФОЛОГИИ

Резюме

Микко Корхонен указал на урало-турко-тунгузо-монгольский фон уральской морфологии. Переход от этих языков к соседним сибирским языкам "заметен, но не резок".

Янош Пустай показал в своих очень интересных работах, что уральские и палеосибирские языки имеют ряд общих морфологических черт. Эти работы имеют для уралистики большое значение.

Со временем мы обнаружим новые общие черты с другими языковыми семьями на западном и восточном границах распространения уральских языков. Так, например, Лешек Беднарчук предполагает языковый союз южно-восточного ареала озер Прибалтики. А Лайл Кэмпбелл верит, что косвенное наклонение в балтийских языках объясняется, скорее всего, эстонским и ливским влиянием.

Osmo Nikkilä
(Groningen)

KAKSITAVUISIA ITÄMERENSUOMEN *jA-JOHDOKSIA

Käsitellessään viron sanaa *kuri* (gen. *kurja*) Julius Mägiste esittää etymologisessa sanakirjassaan (EEW) *kuri*-artikkelin lopussa arvelun, että itämerensuomen **kurja* voisi olla **kura* 'huono' -sanan johdos, jossa esiintyisi "vanha, harvinainen nominijohdin **ja*". Tämä **kurja* (viro, suomi, inkeri, karjala, lyydi, vatja) tarkoittaa 'paha, ilkeää, huonoa', liivin *kurē* 'pirua' (liivin muodosta ks. Posti 1942:53); viimeksi mainittu merkitys on myös viron *kura*-sananjohdoksella *kurat* (< **kuratti*; tästä viron sanasta ks. EEW, Raun 1982 ja SSA s.v. *kura* 2). Itämerensuomen **kura* (viro, suomi, inkeri, vatja, liivi) puolestaan merkitsee 'vasenta'. Mikäli nämä kaksi sanaa, **kura* ja **kurja* etymologisesti yhdistetään toisiinsa, on oletettava **kura*-sananjohdoksiksi 'huono, paha', mikä olisi säilynyt tämän sananjohdoksissa **kurja* ja **kuratti*. 'Vaseman' merkityksen muodostuminen taas varhaisemmasta 'kelvoton, huono, paha' -merkityksestä ei ole suinkaan outo, vrt. esim. viron *pahem* 'pahempi; vasen' tai useiden eri kielten 'vasen'-sanoja, jotka ovat kehittyneet aiemmasta 'heikkoa, huonoa, arvotonta tms.' tarkoittaneista sanoista (ks. esim. ODEE s.v. *left* ja Kluge-Seebold s.v. *link*). (*kura* ja *kurja* -sanoista ks. myös SKES ja SSA.)

Vastaavanlainen sanapari on suomen *nila* ja *nilja* (ks. SKES ja EEW s.v. *niljane*: "*nil- + ja*"; UEW:318: suom.-ugr. **nila*). SKES:ssa ja EEW:ssa pidetään mahdollisena, että itämerensuomen **nurja*-sananjohdos olisi **nura*. Tällainen *ja*-johdos voisi edelleen olla suomalais-karjalainen *norja* (myös: *norea*), johon on verrattu lapin sanoja, esim. norjanlp. *njuoräs* 'pehmeä, hento', vrt. kantalp. **ñöre* 'heikko, lempeä' (Lehtiranta 1989:nro 793); varhaiskantasuomalaiseksi muodoksi olisi rekonstruoitavissa **ñore*. SKES yhdistää kysymysmerkein lapin sanat *norjaan*, samoin UEW (709), joka esittää suomalais-volgalaisen lähtömuodon **norja* / **ñorja*, mutta toteaa samalla: "Finn. *ja ~ ea* sind Ableitungssuffixe." Todettakoon vielä, että SKES pitää sellaisia muotoja kuin esim. *heljä*, vrt. *heleä*, ja *siljä*, vrt. *sileä*, johdoksina (ks. SKES s.v. *valju*).

Mauno Kosken (1983: 137) mukaan tällaisissa tapauksissa on "merkitykseen vaikuttamaton suffiksaalinen vaihtelu *ea/ja* siten, että *ja* liittyy konsonanttivartaloon".

Mikäli katsotaan, että jo kantasuomessa *jA*-suffiksi on voitu liittää edellä kuvatusen kaltaisesti konsonanttivartaloon ja sellaiseenkin sanaan, jonka vokaalivartalo päättyy *a*:han tai *ä*:hän, voidaan samanlaisina *jA*-johdoksina pitää myös itämerensuomen sanoja **kepjä* 'kevyt' ja **kapja* 'kavio'.

Viron *kebja*, lyydin *kebd*, vepsän *kebd*, *kebj* ja vatjan *tšebjä* viittaavat selvästi kantasuomen **kepjä*-asuun (liivin *kebām* ym. muodoista ks. Posti 1942: 184); suomen *kepeä* ja *keveä* kuvastavat "analogista siirtymistä *ea*-loppuisiin" adjektiiveihin (Rapola 1966: 226–228) ja toisia johdostyyppjeä edustavat suomen *kevyt*, *kevykäinen*, *köykäinen*. Sanan etymologinen vastine esiintyy useimmissa lapin murteissa, esim. norjanlapin *gæppād*, *geppis* 'kevyt'; kantalapin muodoksi on rekonstruoitu **keppē* 'kevyt' (Lehtiranta 1989: nro 385). Muista etäsukukielistä on etymologiseksi sukulaiseksi katsottu myös unkarin *kéves* 'vähäinen, vähän' ja lisäksi on esitetty epävarmoja vastineita votjakista ja samojedista (SKES, EEW, UEW: 146, SSA). Suomalais-ugrilaiseksi lähtöasuksi UEW esittää muodon **kepā* 'leicht', joten tässä tapauksessa itämerensuomen **kepjä* on katsottava sen **jā*-johdokseksi (vrt. UEW mp., jossa mainitaan itämerensuomen osalta suomen *ä* (< **δä*)-johdin [!]).

Myös imsm. **kapja* voisi nähdäkseni olla samanlainen *ja*-johdos **kapa*-kannasta. Tuo **kapja* on yleisitämerensuomalainen sana: vir. *kabi* (gen. *kabja*), suom. *kavio*, *kapja* jne., ink. *kabja*, karj. *kabie* jne., lyyd. *kabju* jne., veps. *kabj* jne., vatj. *kabja*, liiv. *kābā*. Tämän aikaisemman **kapa*-kannan edustaja saattaa hyvinkin piillä lapin 'poron kaviota' tarkoittavassa sanassa, esim. norjanlapin *guober*, jonka kantalapin muoto on **kopēr(ē)* (Lehtiranta 1989: nro 526). Sen perusteella voidaan rekonstruoida varhaiskantasuomalainen kantasana **kapa* 'kavio', johon itämerensuomessa olisi siis liittynyt *ja*-johdin ja joka lapissa olisi saanut toisen johdinsuffiksin. Tämä **kapa* taas on ilmeisestikin lainaa germaaniselta taholta (~kantagerm. **χōfas* 'kavio' < indogerm. **kāpho-s*/**kōpho-s*, ensi tavun vokalismin kannalta siihen on verrattavissa esim. vir. *hagama*, suom. *hakea* ~ kantagerm. **sōkjan*- < **sāk(e)jan*-, vrt. muinaisnorjan *sækja* 'hakea'; ks. Hahmo 1988: 118–119).

Kirjallisuus

EEW = J. Mägiste, *Etnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*, Helsinki 1982–83; Hahmo, S.-L. 1988, *Hepeneista hitusiin // Omaa vai lainattua* (= Suomi 143), Helsinki. S. 95–120; Kluge, F. –

Seebold, E. 1989, Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 22. Auflage, Berlin-New York; Koski M. 1983, Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä, Helsinki; Lehtiranta, J. 1989, Yhteissaamelainen sanasto (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 200), Helsinki; ODEE = The Oxford Dictionary of English Etymology, Oxford, 1969; Posti, L. 1942, Grundzüge der livischen Lautgeschichte (= Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 85). Helsinki; Rapola, M. 1966, Suomen kielen äännehistorian luennot, Helsinki; Raun, A. 1982, Eesti keele etümoloogiline teatmik, Rooma-Toronto; SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I-VI, Helsinki 1955-78; SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A-K, Helsinki 1992; UEW = K. Rédei, Uralisches etymologisches Wörterbuch I-II, Budapest-Wiesbaden 1988.

Osmo Nikkilä
(Groningen)

ZWEISILBIGE *jA-ABLEITUNGEN IM OSTSEEFINNISCHEN

Zusammenfassung

Solche ostseefi. Wörter wie z.B. *kurja 'schlecht, böse' und *nilja 'Schleim, Schlüpfrigkeit' werden als jA-Ableitungen von *kura id. bzw. *nila id. betrachtet. Der Verf. hält es für möglich, dass dasselbe *jA-Suffix auch in den ostseefi. Wörtern *kepjā und *kapja vorkommt:

*kepjā (z.B. estn. kebja, fi. kepeä) 'leicht', vgl. fi.-ugr. *kepā id. (UEW : 146);

*kapja (z.B. estn. kabi, fi. kavio, kapja) 'Huf', vgl. frühurfi. *kapa- in urlp. *kōpēr(ē) 'Huf des Rentiers' (Lehtiranta 1989:nro 526).

Kene Noormägi
(Tartu)

KARJALA KEELE ÜLDKÜSILAUSE TÜÜPIDEST

Küsimus on eriti keerukas lausungitüüp, mille abil teostub kompleksne kõneväline akt: teatatakse oma teadmistest ja tahtmistest ning mõjutatakse kaasvestleja tegevust (Metslang 1981:6). Keeles vormistab küsimust kommunikatiivselt ja loogiliselt küsilause, millel on spetsiaalne tekstigrammatiline tunnus: moodustub elementaarne tekstiüksus, küsilause-vastuslause ühend. Lausegrammatiliselt eristub küsilause teistest lausetüüpidest küsipartiklite, -sõnade, -jätkude, pöörd sõnajärje või intonatsiooni abil.

Küsilauseid on liigitatud mitmeti. Läänemeresoome keeltest on küsimust (küsilause) uuritud soome, eesti ja karjala keeles. V. Fedotova on karjala keele küsilauseid liigitanud vastavalt sellele, kas küsimus puudutab kõnesituatsiooni tervikuna või tema üksikuid komponente. Kolmanda kriteeriumina eristab küsilauseid jutustavast ainult intonatsioon. (Vt. Fedotova 1990:25-28.)

A. Hakulinen ja F. Karlsson on jaganud soome keele küsilauseid vormiliselt kahte põhirühma: alternatiivküsimused (*vaihtoetokysymykset*) ja eriküsimused (*hakukysymykset*). Alternatiivküsimusi on kahte tüüpi: liigitavad (*disjunkttiiviset*) küsimused ja kas/või (*joko/tai*) küsimused (Hakulinen-Karlsson 1979:282-287).

Põhjalikema uurimuse on teinud Helle Metslang eesti küsilause kohta, tema liigitab eesti keele küsilauseid 4 rühma: üld-, eriüld-, alternatiiv- ja eriküsilauseks (Metslang 1981:13, 17-20).

Muutuja vahekorra küsimustuumaga ning võimaliku muutuja väärtuste valiku kindlaksmääramine läbitöötatud karjala keele materjalides võimaldavad karjala keele küsilause liigitada üldküsilauseks, alternatiivküsilauseks ja eriküsilauseks.

Üldküsilause puhul on muutujaks küsimustuuma väljapakutud väärtuse tõsikindlus. Seega ootab üldküsilause jaatavat või eitavat vastust. Sarnaselt soome keelega väljendab karjala keele küsilause üldküsimust enamasti küsipartikkel: *-ko*, *-kõ*, *-gi*, *-go*. Nendest *-ko*, *-kõ* esinevad põhjakarjala murde aladel, *-gi* lüüdi murdes; lõunakarjala murde aladel ning perifeersetes murrakutes *-go* ja paralleelselt

viimasega -*li* (vrdl. vn. *лн*).

Artiklis kasutatav keelematerjal pärineb põhiliselt lõunakarjala perifeersetest murrakutest, aga ka päriskarjala ning lüüdi murdest.

1. Neutraalse üldküsilause puhul on propositsiooni ja tema eituse kehtimine võrdselt võimalik.

1.1. Küsipartikkel liitub verbivormile. Lause algab predikaadiga, järgneb subjekt.

1. *on-go t'āmā ūzi kod'i?* 'Kas see on uus maja?' (KT: 21)
2. *lāhettā-go aivoin huomneksella lūpsāmāh?* 'Kas te lähete hommikul vara lüpsma?' (KT: 22)
3. *rjadawgo ~ rjadaw-li hiān?* 'Kas ta töötab?' (KT: 22)
4. *kāūwāh-go mužikat talveenna ohotuadna?* 'Kas mehed käivad talvel jahil?' (KT: 22)
5. *olet-ko šie ottan miwn linnun?* 'Kas sa oled võtnud minu linnu?' (F: 185)
6. *o-ŋgi nāmiz dārvis su-ariD?* 'Kas nendes järvedes saari on?' (LT 1: 49)
7. *oli-go porařid ruadajil řeil?* 'Kas teil lapi töömehi oli?' (LT 1: 100)

1.2. Jaatavavormiline üldküsilause moodustatakse küsipartiklita. Samasisulisest väitelausest eristab teda vaid intonatsioon. Üldjuhul algab lause subjektiga, järgneb predikaat, millele langeb esiletõsterõhk.

8. *lapřet tundih škopařta?* 'Lapsed tulid koolist?' (KT: 24)
9. *a müō t'āmpiānā lähemmā gořtih?* 'Täna külla läheme?' (KT: 24)
10. *müō šiunke rubiemma vielā gořua nāgemāh?* 'Meie sinuga saame veel häda näha?' (KT: 24)
11. *teiřlā on šuri kod'i?* 'Teil on suur maja?' (KT: 24)
12. *řiān pojezda řervāh lāhřōw?* 'Teie rong läheb varsti?' (KT: 24)
13. *šie miwna awtat?* 'Aitad sa mind?' (KT: 24)
14. *šie jo řiāřlā?* 'Sa oled juba siin?' (KT: 24)
15. *hiān učitel?* 'Ta on õpetaja?' (KT: 24)

Näitelaused 13, 14 ja 15 on mõjutatud vene keele vastavaist konstruktsioonidest (vrdl. vn. *ты мне поможешь?*; *ты уже здесь?*; *он учитель?*)

Võimalikud on ka jaatavavormilised, ent eitava sisuga üldküsilauseid. Sõnajärg neis lauseis ei erine jaatavasisuliste lausete omast.

16. *a šie et sobiraiččice hāndā vuottja?* 'Aga sa ei kavatse teda oodata?' (KT: 25)
17. *šie eđ lāhten?* 'Sa ei läinud?' (KT: 26)

1.3. Eitavavormilises üldküsilauses liitub küsipartikkel eitusverbi pöördevormile. Reeglina paikneb eitusverb koos partikliga lause alguses, järgneb subjekt, siis predikaadi põhisoona. Samuti võib predikaat esineda lause alguses tervikuna.

18. *ed_{go} sinā hänen paindua voi estiä ni mil?* 'Ega sina saa tema põgenemist millegagi takistada?' (S: 227)
19. *ed_{go} voi minulleñi nädälizekse lahnata vähästy d'engua?* 'Kas sa ei või mulle nädalaks veidi raha laenata?' (S: 142)
20. *ei_{go} ikkuna ope avattu?* 'Ega aken avatud ole?' (KT: 26)
21. *emmā_{go} voi müö hännettä lähtie dorogah?* 'Ega me või temata teele minna?' (KT: 26)
22. *et_{go} šie unohtan tovariššua?* 'Ega sa unustanud sõpra?' (KT: 26)
23. *ei_{go} kävü siwn vnukka škopah?* 'Ega sinu lapselaps koolis käi?' (KT: 25)

1.4. Jaatavavormiline üldküsilause võib sisaldada kõnekeelseid lisandeid: interrogatiivpronoomenid *miđā* 'mis, mida', *mi* 'mis' ja *min* 'mille' (üldjuhul on kahele viimasele alati liitunud küsipartikkel *-go*). Nii *miđā*, *mi_{go}* kui *min_{go}* võivad kõnekeelse lisandina esineda küsilauses igas positsioonis, lauseliikmete järjekord ei muutu. Üldküsimumust väljendab intonatsioon.

24. *miđā/ šie meidā et vuota?* 'Mis, sa ei oota meid?' (KT: 27)
25. *nu miđā/ siwna auttja piđāw?* 'Mis, peab sind aitama?' (KT: 27)
26. *šie /miđā/ unohit miān paginan?* 'Mis, sa unustasid meie ju tuajamise?' (KT: 27)
27. *lapšet /min_{go}/ škopašta tuldih?* 'Mis, lapsed tulid koolist?' (KT: 27)
28. *aivoimma hiān kaikki iče ruadaw /mi_{go}?* 'Tegi ta varem kõik ise, mis?' (KT: 27)
29. *miđā/ sinā_{go} sen omistat?* 'Mis, kas sina tunnistad selle omaks?' (S: 222)

Kõnekeelseid lisandeid võib esineda ka neutraalse üldküsilause tüüpides 1.1 ja 1.3.

1.5. Neutraalne üldküsilause võib sisaldada kas alternatiiv- või eriküsimumust.

1.5.1. Alternatiivküsimumust sisaldava üldküsilause propositsioonis on mingi osis esitatud alternatiivide loendina. Propositsioon on tõene, kui vähemalt üks pakutud alternatiivsetest väärtustest vastab tõele (Metslang 1981: 33). Sellised küsilaused ootavad jaatavas vormis vastuse juures ka selle märkimist, millise alternatiivi puhul jaatav propositsioon kehtib. Antud näitelaused on jaatavavormilised, alternatiivide vahel esineb sidesõna *iļi ~ aļi* 'või' (vrđl. vn *или ~ али*).

30. *naižet iļi t'ūt'öt lähtiet'äh huomneksēlla aivoin lūpsāmāh lehmia?* 'Kas naised või tüdrukud lähevad hommikul vara lehmi lüpsma?' (KT: 29)
31. *šie huomneksēlla iļi päivāļļā et nāhnūt hāndā?* 'Sa ei näinud teda hommikul või päeval?' (KT: 29)

1.5.2. Eriküsimust kannab üldküsilauses teatud indefiniitne komponent, jaatavavormiliselt vastuselt oodatakse tavaliselt ka komponendi sisu määramist. Karjala keeles esinevad selliste komponenditena indefiniitsed adverbimodifikatsioonid ja pronoomenid *ken* *ongah* ~ *ken nibui-t* ~ *ken-to* 'keegi'; *mi* *ongah* ~ *mi nibui-t* ~ *mi-to* 'miski'; *mü'ttüh* *ongah* ~ *mü'ttüh nibui-t* 'mingisugune'; *kunne* *ongah* ~ *kunne nibui-t* ~ *kunne-to* 'kuhugi'. Koos nende liidetega võivad esineda ka *konža* 'millal', *misšā* 'kus', *mišt'ā* 'kust', *kuin* 'kuidas' (liidete *-ongah*, *-nibui-t*, *-to* kohta vt. Kukk 1986). Eitavatest pronoomenitest on eriküsimuse kandjaks *ni* *ken* ~ *ei* *ken* 'mitte keegi', *ni* *mid'ā* 'mitte midagi', *ni* *mü'ttüh* 'mitte mingisugune'.

Indefiniitne komponent eriküsimuse kandjana võib paikneda lauses mitmes positsioonis. Üldküsimus on väljendatud kas küsi-partikli või intonatsiooni abil.

32. *rubiew* *ri riadamah* *ken ongah*? 'Kas keegi hakkab töötama?' (KT:30)
33. *tupow* *go t'ämpiänā meillā* *ken nibui-t*? 'Kas keegi tuleb täna meile?' (KT:30)
34. *šie vuotat* *ked'ā-to*? 'Sa ootad kedagi?' (KT:31)
35. *ni* *ken t'ällā* *ei vuota avtobusua*? 'Mitte keegi ei oota siin bussi?' (KT:31)
36. *ni* *mid'ā* *ei slučieččen*? 'Mitte midagi ei juhtunud?' (KT:31)
37. *neušto per'tiššā ewpe* *n; mü'tt'ü nāšt'ā lei biā*? 'Kas tõesti pole majas mitte mingisugust leiba?' (KT:32)
38. *läh'tiet'äh* *ri naižet konža ongah* *l'üpsāmäh lehmiā*? 'Kas naised lähevad millalgi lehma lüpsma?' (KT:32)
39. *läh'tiet'äh* *go naižet huomneksēllā* *kunne nibui-t*? 'Kas naised lähevad hommikul kuhugi?' (KT:32)

2. Eelistuslikus üldküsilauses sisaldub propositsiooni või tema eituse kehtivuse tõenäosust võrdlev lisaele: lauselaiendid *ražve* 'kas tõesti' (vrdl. vn *разве*); *možot* 'võib-olla' (vrdl. vn *может быть*); *neušto* 'kas tõesti' (vrdl. vn *неужто*); *jo* 'juba'. Viimane esineb nii üksi kui ka seotuna küsi-partikliga *-go*: *jo* *go* (vrdl. sm *joko*). Eelistuslik üldküsilause võib kanda oletavat või kahtlevat sisu, anda edasi hinnangulist suhtumist. Real juhtudel võib oletusküsilauset kahtlusküsilausest eristada vaid seos eelneva kontekstiga.

2.1. Kahtlusküsilause puhul eeldatakse küsimusega esitatud propositsiooni väiksemat tõenäosust selle eitusega võrreldes (Metslang 1981:35).

40. *ražve lapšet jo tundih škopašta*? 'Kas tõesti lapsed tulid juba koolist?' (KT:34)
41. *ražve šie meid'ā et vuota*? 'Kas sa tõesti meid ei oota?' (KT:34)

42. *neusto* *li* *hiän käüw škola*? 'Kas tõesti ta käib koolis?' (KT:35)

43. *jo* *go* *hiän tuli*? 'Kas ta juba tuli?' (KT:35)

44. *jo* *go* *teijjän kagroi zavodittih leikata*? 'Kas teie kaeru hakati juba lõikama?' (S:148)

2.2 Oletusküsimuse puhul eeldatakse küsimusega edasi antud propositsiooni suuremat tõenäosust võrreldes selle eitusega.

45. *možot* *hiän huomenna tulow*? 'Võib-olla ta tuleb homme?' (KT:37)

46. *možot* *šie vielä ei uije*? 'Võib-olla sa veel ei lähe?' (KT:37)

Oletusküsilause alatüüp on kontrollküsilause, mis tähistab konstateeringut või järeldust millegi konsituatsioonist teadaoleva kohta. Sellise küsimusega tahetakse saada propositsiooni oletavale kehtivusele kinnitust.

47. *šie olet predakolhoza* / *da*? 'Sina oled kolhoosi esimees, jah?' (KT:37)

48. *tak šie händä vuotit* / *pravda*? 'Nii et sa ootasid teda, tõsi?' (KT:37)

Kokkuvõtteks

Karjala keele üldküsilause väljendab küsimust küsipartikkel (-*ko*, -*kõ*, -*gi*, -*go*, -*li*), muutunud sõnajärg või intonatsioon. Neutraalse üldküsilause põhitüüp esineb kujul **predikaat + partikkel** subjekt. Jaatavavormiline üldküsilause on partiklita, lause algab subjektiga, millele järgneb predikaat. Mõlemad lausetüübid võivad sisaldada kõnekeelseid lisandeid (*mid'ä*, *mi* *go*, *min* *go*), kanda lisaks üldküsimusele alternatiiv- või eriküsimust. Eriküsimust väljendab üldküsilausest teatud indefiniitne komponent: indefiniitsed või eitavad adverbimodifikatsioonid või pronoomenid. Neutraalne üldküsilause võib olla ka eitavavormiline. Sel juhul liitub küsipartikkel eitusverbi pöördevormile, mis paikneb lause algul.

Kui üldküsilause sisaldab propositsiooni või tema eituse kehtivuse tõenäosust võrdlevat lisaeet (lauselaiendid *ražve*, *jo* *go*, *neusto*, *možot*), on tegemist eelistusliku üldküsilausega: kahtlus-, oletus- või kontrollküsilausega.

Kirjandus ja lühendid

F = В. П. Федотова, Очерк синтаксиса карельского языка. Петрозаводск 1990; Hakulinen, A., Karlsson, F. 1979, Nykysuomen lauseoppia, Jyväskylä; KT = K. Truve, Küsilause karjala keeles,

Tartu 1990. (Diplomitöö TÕ soome-ugri keelte kateedris); Kukk, T. 1986, Karjala indefiniitsete ja eitavate adverbide moodustus. — FU 13. Lk. 63–69; LT I = P. Virtaranta, Lyydiläisiä tekstejä I, Helsinki 1963; Metslang, H. 1981, Kõsilause eesti keeles, Tallinn; S = P. Pohjanvalo, Salmin murteen sanakirja, Helsinki 1950.

Кене Ноормяги
(Tartu)

О ТИПАХ ОБЩЕВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В КАРЕЛЬСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Вопрос — категория коммуникации и логики. Языковым оформлением вопроса является вопросительное предложение. В статье дается описание общевопросительных предложений карельского языка.

В карельском общевопросительном предложении вопрос выражается при помощи вопросительной частицы (*-ko*, *-kõ*, *-gi*, *-go*, *-li*), порядка слов или интонации. Основной тип нейтрального общего вопроса имеет форму: сказуемое + вопросительная частица подлежащее. Второй тип общего вопроса имеет по порядку слов и по отсутствию вопросительной частицы форму повествовательного предложения. Общий вопрос выражается при помощи интонации. Оба типа могут заключать в себе необязательные для вопросительного предложения конструкции характерные для разговорного языка (*miđā*, *mi_{go}*, *mi_{go}*), и выражать кроме общего вопроса альтернативный или специальный вопрос. Специальный вопрос выражается при помощи indefinitного компонента: indefinitных или отрицательных модификаций наречий или местоимений. Нейтральный общий вопрос может иметь и отрицательную форму; в этом случае вопросительная частица присоединяется к глаголу отрицания.

Когда общевопросительное предложение включает в себе частицы (*ražve*, *jo_{go}*, *neušto*, *možot*), он выражает предположительный (презумптивный) или сомнительный (дубитативный) вопрос. В этом случае отрицательное предложение содержит большую вероятность утвердительного ответа и наоборот.

Anu Nurk
(Tartto)

UNKARIN PREFIKSIVERBIEN VASTINEITA VIROSSA

Prefiksiverbin käyttö on alunperin vieras ilmiö suomalais-ugrilaisessa kielikunnassa. Prefiksien sijasta käytetään täällä tavallisesti partikkeleita. Etuliitteitä esiintyy vain obinugrilaisissa kielissä. Ilmeisesti ilmiö on syntynyt näissä kielissä itsenäisesti, mutta sen kehitykseen ovat vaikuttaneet muut kielet (Korhonen 1981:53). Unkarin kielen prefiksien kohdalla on otettava erityisesti huomioon saksan kielen vaikutus. Selvä on myös se, että tämä kehitys on tapahtunut kauan sitten ja prefiksit ovat muuttuneet unkarin kielen erottamattomaksi osaksi (Hasselblatt 1990:47–48). Nykyunkarin prefiksijärjestelmä muistuttaa saksan ja venäjän kielen prefiksijärjestelmää (Décsy 1965:18).

Verbiprefiksien oikea käyttö on unkarin kielen oppimisessa ulkomaalaisille usein vaikeaa, samoin kuin determinoitu konjugaatio ja sanajärjestys. Analyysini pohjautuu osittain Tiina Maripuu laatimaan gradu-työhön. Edellä mainitun tutkimuksen pohjana on ollut unkarilaisen kirjailijaklassikon István Örkényin teokset "Macskajáték" (Kissanleikki) ja "Rózsakiállítás" (Ruusunäyttely) sekä niiden vironkieliset käännökset. Näistä teoksista oli kerätty esimerkkilauseita, joissa unkarin kielessä esiintyi prefiksiverbejä, yhteensä 736 näytettä.

Unkarin kielessä voi verbit rakenteen kannalta jakaa kahteen osaan: prefiksittömät verbit ja prefiksiverbit (igekötös igék).

Viron kielessä on verbien luokittelu huomattavasti monimutkaisempi (Rätsep 1973:24, 1978:21):

1. yhdistämättömät verbit (lihtverbid), esim. *tulema*, *laulma*;
2. yhdysverbit, joissa osien välillä on kiinteä yhteys (liitverbid), esim. *alahindama*;
3. yhdysverbit, joissa osien välillä on eriyvä yhteys:
 - a) väljendverb = verbi + nomini (muodostavat yhdessä kokonaisuuden), esim. *aru pidama*;
 - b) ühendverb = verbi + adverbi (prefiksaaliadverbi), esim. *koku tulema*;

4. fraseologiset verbit, esim. *külma tegema*.

C. Hasselblatt toteaa, että viron yhdysverbit (ühendverbid) ovat suuresti käänöslainoja saksan kielestä (Hasselblatt 1990: 205).

Ymmärtääksemme paremmin verbiprefiksien merkitystä eri kielissä, esitän seuraavan taulukon:

unkari	viro	suomi	saksa
ír	kirjutama	kirjoittaa	schreiben
felír	üles kirjutama	merkitä muistiin	aufschreiben
	ette kirjutama	määrätä (lääke)	verschreiben
kiír	välja kirjutama	lainata (teoksista)	ausschreiben
átír	üMBER kirjutama	kirjoittaa uudestaan	umschreiben
összeír	kokku kirjutama	kirjoittaa yhteen	zusammenschreiben
beír	sisse kirjutama	merkitä (jhkín)	einschreiben
ráír	peale kirjutama	kirjoittaa (jkn päälle)	daraufschreiben

Viron kielestä verbiprefiksit puuttuvat sellaisinaan. Niiden sijasta käytetään verbin merkityksen modifioimiseen tai muuttamiseen, aspektin ilmaisemiseen monenlaisia adverbjeja (niitä on eri tutkimuksissa nimitetty eri tavoin: prefiksaalsõnad, abimäärsõnad, kõrvalsõnad, partiklid).

Unkarin kielen verbiprefiksi on merkitykseltään lähinnä adverbja, mutta se ei useinkaan ole itsenäinen sana. Unkarin verbiprefiksit ovat alkuperältään seuraavanlaisia (Soltész 1959):

1) Ne voivat olla kehittyneet adverbeista, postpositioista ja sijapäätteistä. Nykykielessä ne eivät enää esiinny itsenäisinä, vain ainoastaan verbin etuliitteinä.

Esim.: *rd* 'päälle', *be*, *bele* 'sisään', *hózzá* 'luokse', *ki* 'ulos'.

2) Toisen ryhmän muodostavat nykykielessäkin itsenäisinä adverbjeina ja adverbjaalisina pronomineina esiintyvät verbiprefiksit.

Esim.: *vissza* 'takaisin', *ide* 'tänne', *haza* 'kotiin'.

3) Nomineista sijapäätteiden avulla muodostetut verbiprefiksit.

Esim.: *hely/re* 'paikalleen', *tõnk/re* 'perikatoon', *szem/be* 'vastaan, silmiin', *vég/be* 'loppuun'.

Prefiksiverbien esiintyvyydestä unkarin kielessä olen löytänyt tietoja I. Jakabin artikkelista, jossa hän toteaa, että "Magyar Nyelv Értelmező Szótár":ista ja muutamasta muusta sanakirjasta hän on laskenut yhteensä 11942 prefiksiverbin yhdistelmää noin 60 prefiksistä. I. Kecskemétin tietojen mukaan edellä mainittu sanakirja MNyESz I-VII (Budapest 1959-1962) sisältää 82 prefiksinä esiintyvää sanaa. Tarkkaa verbiprefiksien lukumäärää on vaikea sanoa, koska niiden määrä lisääntyy jatkuvasti uusien nominien sijamuotojen ja adverbien käyttöönoton takia. Sen lisäksi on joskus vaikeaa erottaa toisistaan prefiksia ja nominia. Esim. *haza utazik/hazautazik*. Niin on väittänyt B. Szent-Iványi tutkimuksessaan "Der ungarische Sprachbau" (1974: 58-59).

C. Hasselblatt, joka on tutkinut saksan kielen partikkeliverbien vaikutusta viron kielen yhdysverbeihin, on tutkimuksessaan "Das estnische Partikelverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen" käyttänyt 2794 viron kielen yhdysverbiä. Erilaisten partikkeleiden eli prefiksaaliadverbien määrä on hänen työssään 52.

Unkarin kielessä ns. vanhemmat prefiksit — *meg-, el-, ki-, be-, fel-, le-* — muodostavat useammin prefiksiverbejä kuin nuoremmat. Viron kielessä taas yhdistetään useimmin seuraavia prefiksaaliadverbeja: *ära, välja, sisse, ümber, läbi, üle, üles*.

Prefiksillä on unkarissa seuraavanlaisia tehtäviä:

1) Konkreettista liikkumista merkitsevien verbien edessä ne ilmaisevat toiminnan suuntaa, tapaa yms. kuten esim. *alá* 'alas', *fel* 'ylös', *körül* 'ympäri'.

2) Prefiksit ilmaisevat tekemisen perfektiivisyyttä. Etuliitteen verbi voi olla aspektiltaan imperfektiivinen, etuliitteinen taas ilmoittaa, että toiminta on suoritettu tai suoritetaan vastaisuudessa. Esim. *meg*-prefiksi on kokonaan menettänyt alkuperäisen adverbiaalisen merkityksensä 'takaisin' ja antaa nykyisin verbille pelkästään päätyneisyyden sävyn.

3) Prefiksit saattavat antaa verbeille uusia merkitysvivahteita tai muuttaa kokonaan niiden merkityksen: *ver* 'piestä' — *elver* 'löylyttää'.

4) Parettain käytetyt prefiksit ilmaisevat frekventatiivis-kontinuaatiivista toimintaa: *meg-megáll* 'pysähdellä' (Keresztes 1974: 115–116).

Unkarin kielen verbiprefiksien ilmaisemia lokaalisia ja aspektisia suhteita on viroksi käännetty seuraavasti:

1. Yhdistämätön verbi esiintyy unkarin prefiksiverbin vastineena lähes 60 % tapauksista. Sen perusteella, miten viron yhdistämätön verbi ilmaisee unkarin prefiksiverbin merkitystä, vironkieliset vastineet jakaantuvat seuraavasti:

1.1. Viron yhdistämättömän verbin merkitys vastaa unkarin prefiksiverbiä.

1.1.1. Liikkumista merkitsevissä verbeissä.

... *és a két kezét hasára szorítva föléllt.*

... *ja tõusis, surunud kaks kätt kõhule.*

1.1.2. Viron yhdistämätön verbi ilmaisee unkarin verbiprefiksin merkitystä myös sellaisissa verbeissä, jotka osoittavat kerta-kaikkista tai resultatiivista toimintaa tai toiminnan perfektiivisyyttä.

Ővele nem érdemes szóba állni, jegyezte meg egyszer.

Surmaga ei ole mõtet vaielda, märkis ta ükskord.

1.2. Unkarin verbiprefiksin merkitystä ilmaisee viron kielessä yhdistämättömän verbin johdin (momentaaniverbeissä).

Meg se rezzent.

Ta ei võpatanudki.

1.3. Viron yhdistämätön verbi ei ilmaise unkarin prefiksiverbin merkitystä (enimmäkseen liikkumista merkitsevässä verbeissä).

Lement a büfébe...

Ta läks puhvetisse...

Amikor átmentem megnézni, a macska a karomon ült...

Kui ma vaatama läksin, oli mul kass süles...

2. Yhdysverbillä (verbi + adverbi) on käännetty noin 30 % prefiksiverbeistä. Yhdysverbeihin kuuluvat seuraavat prefiksaali-, pro- ja tila-adverbit: *alla, alles, edasi, esile, ette, ilma, juurde, kaasa, kinni, kokku, kõrvale, külge, lahti, lõhki, läbi, maha, mööda, otsa, peale, pikali, pooleli, püsti, ringi, sisse, tagasi, takka, täis, vahele, valmis, vastu, välja, ära, ülal, üle, üles, ümber.*

Csak itt a búvarok megfulladnak.

Ainult et sinul upuvad tuukride ära.

3. Yhdysverbillä, jonka muodostavat verbi + nomini (= väljendverb), on käännetty noin 10 % lauseita. Useimmin esiintyy seuraavia yhdistelmiä: *toime tulema, tähele panema, aru andma, aru saama, nõus olema, süüdi olema.*

... mert észre se veszen a bajokat és bosszuságokat.

... sest ma ei pane igasuguseid hädasid ja ärritusi tähelegi.

4. Noin 5 % tapauksista unkarin verbiprefiksin vastineina on viron kielessä joko ajan, tavan, paikan, toiminnan tai predikatiivin adverbiaali. Esim.:

Ne értsenek félre.

Ärge mõistke mind valesti.

Tuloksista käy ilmi, että puolessa kaikista tapauksista prefiksiverbien vastineina viron kielessä on yhdistämätön verbi. Yhdysverbillä (verbi + adverbi), joka muodoltaan on lähimpänä unkarin prefiksiverbiä, käännetään vain noin 30 % prefiksiverbeistä. Huomattavasti vähemmän käytetään yhdysverbiä verbi + nomini: vain 10 %. Pientä osaa vastaa monenlaiset adverbiaalit.

Koska verbiprefiksi on unkarin kieleen vakiintunut, sitä myös käytetään paljon. Sen sijaan viron kielestä vastaava lainalaisuus puuttuu ja unkarin verbiprefiksien ilmaisemat suhteet korvataan viron kielelle ominaisella tavalla. Tästä johtuu yhdistämättömien verbien suuri osuus viron kielessä unkarin prefiksiverbejä käännettäessä.

Kirjandus

Décsey, Gy. 1965, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Wiesbaden; Hasselblatt, C. 1990, Das estnische Par-

tikolverb als Lehnübersetzung aus dem Deutschen, Wiesbaden; KecsKeméti, I. 1964, Nykyunkarin sanakirja ja verbiprefiksit // Vi-rittäjä. Lk. 72-74; Keresztes, L. 1974, Unkarin kieli, Helsinki; Korhonen, M. 1981, Suomi ja unkari sukulaiskielinä: yhtäläisyyksiä ja eroja // Folia Hungarica I (= Castrenianumin toimitteita 21). Lk. 47-57. Maripuu, T. 1984, Ungari verbiprefiksitate vasted eesti keeles. Diplomitöö. Tartu Riiklik Ülikool, Tartu; Schlachter, W., Pusztay, J. 1983. Morpho-semantische Untersuchung des ungarischen Verbalpräfixes *el-*, Budapest; J. Soltész, K. 1959, Az ősi magyar ige-kötők, Budapest; Szent-Iványi, B. 1974, Der ungarische Sprachbau, Leipzig; Rätsep, H. 1973, Eesti keele väljendverbide olemusest // Keel ja Kirjandus. Lk. 24-30; 1978, Eesti keele lihtlausete tüübid // Emakeele Seltsi Toimetised 12, Tallinn. Lk. 24-30.

Anu Nurk
(Tartu)

A MAGYAR IGEKÖTŐK MEGFELELŐI AZ ÉSZTBN

Összefoglalás

A cikkemben azt megvizsgálom, hogy milyen eszközökkel lehet kifejezni az észtnben a magyarban ige-kötőkkel kifejezett viszonyokat.

Az ige-kötőkkel kifejezett viszonyokat fejezték ki az észtnben a következő módokon:

- 1) 60 % az összes anyagból az ige-kötős ige megfelelője az észtnben egyszerű ige volt.
- 2) 30 % összetett igével, amelyben az egyik része határozószó (pl. *alla, taha, ära, üles* stb.).
- 3) 10 % összetett igével, amelyben az egyik része főnév (pl. *nõus olema, toime tulema* stb.).
- 4) 5 % különböző határozószókkal.

Инна Тимирева
(Тарту)

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКАЯ СИСТЕМА ЛЕКСИКИ ВЫШИВАНИЯ В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В лексике вышивки марийского языка прослеживается своя особая система номинации с различными номинативными формами. Определение предмета, который подлежит называнию, диктуется прежде всего практическими нуждами человека и его социальным опытом в широком смысле этого слова. Для языка важна информативность номинации — то, что она сообщает о своем предмете.

На основе лексико-семантического анализа названий узоров вышивки в марийском языке можно выделить следующие основные принципы их номинации.

I. Локализация вышивки на одежде: мар Л. ваче гоч, мар Г. *βo-t'saγat's* Ramstedt 1902: 16) 'вышивка через плечо', ваче *ум-бач* 'наплечная вышивка', *имие нашмак тўр* (Крюкова 1951: 52) 'конский узор женского головного убора нашмак', *мел кошартыш* (букв.: завершение груди) 'нагрудная вышивка', *пий нашмак тўр* (Крюкова 1951: 52) 'орнамент собаки в вышивке женского головного убора нашмак', *туп йыр тўр* 'наспинная вышивка', *šokš ūt-pal tūr* (Jevsevjev 1985: 85) 'нарукавная вышивка', *шокш мучаш* 'вышивка на конце рукава', ср. мокш., эрз. *ожа ле* 'вышивка по краю рукава', досл. 'конец рукава' (Белицер: 1973: 208), *шарпан поч* 'вышивка на конце женского головного убора шарпан', *urβaltš jār* (Jevsevjev 1985: 86) 'вышивка вокруг подола'.

II. Немалую роль играла в процессе номинации и техника вышивания: *вияш пўшкыл* 'прямой шов', *изи керыштыш* 'короткие стежки в наборе', *имончыл* (Крюкова 1951: 70) 'вперед иголку', *йелкен* 'контурный шов', ср. чув. *йёпкён* 'контурный шов' (Воробьев 1970: 264), *йөрөтўр* 'вышивка красными и черными нитками вперемешку', *йыгыр кашта* (Васильев 1926: 314) 'парный ряд косой стежки', *кашта* (букв.: перекладина) 'косая стежка', *керем* 'веревочка', *керыштыш* 'набор', вышивка, выполненная этим швом, напоминала собой узорное тканье, да и сама тех-

ника ее близко к нему подходила по принципу пропуска нити через известное количество ниток основы (Крюкова 1951:74), *кыгыр-магыр* 'зигзаг', ср. чув. *кука̄р-мака̄р* 'зигзаг' (Воробьев 1970:266), *кудырчан керыштыш* (Васильев 1926:82) 'набор через шесть ниток основы', *кужу керыштыш* 'длинные стежки в наборе', *пушкылан тўр* (Васильев 1926:170) 'контурный шов', *раш ерган* 'вышивка с резко очерченным контуром', *рэстўр* (Васильев 1926:185) 'вышивка крестиком', ср. удм. *кирос пужы* 'вышивка крестами' (Белицер 1951:123), мар С.-З. *си-рымтлр* 'вышивка, полученная через копировальную бумагу' (Иванов, Тужаров 1971:202), *темышан* (Васильев 1926:233) 'наклонные стежки' (букв.: заполняющая вышивка), урж. *тушкалтыш* 'короткие стежки', *шўргыш* (Крюкова 1951:70) 'петля'.

III. Основанием для номинации послужил метафорический перенос в лексику вышивания слов из других лексикосемантических групп. Отметим следующие способы метафоризации в образовании названий узоров.

III. 1. Перенос названий животных и частей их тела: *имниантўр* (Васильев 1926:55) (имне 'конь' + тўр 'вышивка') 'вышивка с изображением фигуры коня', *имне вуй тўр* (Крюкова 1951:71) 'вышивка с изображением головы коня', *пичымогыр* (Крюкова 1951:72) (*пиче*, *пўчō* 'олень' + *могыр* 'тело, бок') 'вышивка с изображением оленя', *пўчō тўкō* (Крюкова 1951:72) 'рога оленя', *пырыс кыша* 'след кошки', *тага шур* 'рога барана', ср. мокш. *поранонь сюрот*, досл. 'бараньи рога', эрз. *баранонь сюрот* 'тж' (Белицер 1973:208).

III. 2. Перенос названий птиц и частей их тела: *агытан келырек* (Крюкова 1951:72) 'петушиный гребень', *вараксим шулдыр* (Васильев 1926:33) 'крыло ласточки', *лудывочтўр* (Васильев 1926:109) (*лудо* 'утка' + *воч* (поч) 'хвост' + тўр 'вышивка') 'вышивка с изображением хвоста утки', *комбошўтўр* (Васильев 1926:73) (*комбо* 'гусь' + *шў* (*шўй*) 'шея' + тўр 'вышивка') 'вышивка с изображением гусиной шеи', *корак йол* (Васильев 1926:74) 'лапки вороны', *чывышинча* (Васильев 1926:249) (*чыве* 'курица' + *шинча* 'глаз') 'глаза курицы', ср. чув. *чёл кушэ* 'глаза цыпленка' (Воробьев 1970:266), *чывыйолварнья* (Васильев 1926:249) (*чыве* 'курица' + *йол* 'нога' + *варнья* (*парня*) 'палец') 'куриные лапки', ср. эст. *kanavarbad* 'куриные пальцы' (Треве 1960:232), *чыве йол тўр* 'вышивка с изображением куриных лапок', ср. эрз. *сараз лалат* 'куриные лапки', узор вышивки на рубахе' (Белицер 1973:208), удм. *курег пыд пужы* 'куриной лапой узор' (Белицер 1951:120).

III. 3. Перенос названий предметов утвари и земледелия: *изи каштала кōршōк* 'вышивка в форме горшка, выполненная короткими косыми стежками', мар Л. *кōршок кудем тўр* (Васильев

1926:78) 'кочерга', ср. мокш. *кичкорга* 'кочерга', узор в виде кочерги на плечах женской рубахи (Белицер 1973:206), *сорлавуй* (сорла 'серп' + вуй 'голова') 'вышивка на груди в форме серпа', *шем сорлавуй* (Васильев 1926:288) (*шем* 'черный', сорла 'серп' + вуй (пуй) 'зуб') 'вышивка черными нитками в форме зубьев серпа', *шергевуй* (Васильев 1926:289) (*шерге* 'гребень' + вуй (пуй) 'зуб') 'зубья гребня', *шаньык вож* 'вилы'.

III. 4. Перенос названий предметов охоты и промысла: *вопш керем* 'бортевая веревка', *күреж пуй* (Крюкова 1951:71) 'зубья остроги', *пикшвуч* (Крюкова 1951:71) 'тетива лука'.

III. 5. Использование фитонимов в качестве номинативных единиц: *куэ вуй тюр* (Васильев 1926:88) (*куэ* 'береза', вуй 'верхушка, голова', тюр 'вышивка') 'верхушка березы', *куэ йолва тюр* (Васильев 1926:88) (*куэ* 'береза', йолва 'сережки', тюр 'вышивка') 'березовые сережки', *мөр клубника*, *пызылме лышташ тюр* (Васильев 1926:173) (*пызылме* 'рябина', *лышташ* 'лист', тюр 'вышивка') 'листья рябины', *пунчыву кудыр* (Васильев 1926:171) (*пунчө* 'сосна' + вуй (пуй) 'зуб', кудыр 'волнистая кривая линия') 'волнистая линия в виде зубьев с сосновыми верхушками', *урж сүльö пырче* 'зерно овса', *эньж тюр* 'малина'.

III. 6. Использование топонимов в качестве номинативной единицы: *изи курук* (Васильев 1926:5) 'маленькая гора, горка', *мар Г. кого корны кугила* (Крюкова 1951:71) 'березы большой дороги', *дермыш кек* (Крюкова 1951:71) 'фигура села Чермышево'.

IV. Названия узоров могут содержать сведения о том, у какого народа заимствован мотив вышивки: *рушла тюрö* 'русская вышивка', ср. эрс. татаркс, букв. по-татарски, название узора (Белицер 1973:209).

V. В терминах вышивки содержатся имена собственные (названия узоров с включением имен, прозвищ, которые могли обозначать имя вышивальщицы или принадлежность ее или владельца одежды к тому или иному роду): *өрмак* (Васильев 1926:151) 'вышивка өрмак', содержит мужское имя *Өрмак*.

VI. Названия узоров в вышивке отражают тот или иной обряд: *йөрөнашмак* (Васильев 1926:309) (*йөрö* (йөре) 'вперемешку' + *нашмак* 'женский головной убор') 'смешанный узор на нашмаке', более 100 лет тому назад еще в Вуртем-Варангужском с/совете Моркинского района Марийской ССР при сговоре жених и невеста обменивались нашмаками разных узоров, оба эти узора впоследствии должны были войти в свадебный нашмак невесты, который назывался смешанным (Крюкова 1951:21), *чызе орол* (*чызе* 'грудь', *орол* 'сторож') 'нагрудная вышивка', букв. 'сторож груди', вышивка располагалась по обеим сторонам разреза соответственно строению женской груди, данная особен-

ности встречалась исключительно на одежде замужних женщин (Крюкова 1951:21), ср. удм. гадь котыртем 'ограда груди' (Соловьева 1984:97).

Как свидетельствуют примеры, терминология вышивки в марийском языке — значительно большая по своему объему, разнообразная по набору единиц тематическая группа. Номинация названий вышивки основывается на следующих доминирующих принципах: локализация вышивки на одежде, техника вышивания, метафорический перенос в лексику вышивки слов из других лексико-семантических групп, использование фитонимов, топонимов в качестве номинативных единиц, содержание в названиях имен собственных, отражение в названиях того или иного обряда. Эта весьма сложная номенклатура названий орнаментов отражает собой наслоения различных ступеней общественного развития. Например, в составе третьей группы имеются отдельные термины, связанные с обозначением той или иной части тела животного или птицы (имне вуй 'голова коня', чыве йол 'куриные лапки'), которые могут рассматриваться как названия по сходству и быть позднего происхождения. С другой стороны, термины той же группы могут быть связаны и с весьма ранними явлениями при существовании у марийцев в далеком прошлом почитания отдельных животных — оленя, медведя, лошади (Крюкова 1951:71-72).

Надо отметить, что марийские названия вышивки имеют прямые соответствия по значению или по принципу номинации в других финно-угорских языках: мар. чывыйолварня 'куриные лапки' (букв.: куриные пальцы) — эст. *kanavarbad* 'тж', мар. чыве орол 'сторож груди' — удм. гадь котыртем 'тж', мар. чыве йол тўр 'куриные лапки' — эрз. сараз лапат 'тж'. Имеются параллели и в чувашском языке: мар. чывышинча 'глаза курицы' — чув. чей куш 'тж'.

Сокращения

мар. — марийский язык; мар Г. — горное наречие марийского языка; мар Л. — луговое наречие марийского языка; мар С.З. — северо-западное наречие марийского языка; мокш. — мокшанский язык; урж. — уржумский говор лугового наречия марийского языка; чув. — чувашский язык; эрз. — эрзянский язык; эст. — эстонский язык.

Л и т е р а т у р а

Белицер В. Н. 1951, Народная одежда удмуртов, Москва; 1973, Народная одежда мордвы, Москва; Васильев В. М. 1926, Марий мутер. Тўрлō верε илыше марийын мутшым таҥа-старен нергелыме кнага, Москва; Воробьев Н. И. 1970, Народное изобразительное искусство. — Чуваши. Этнографическое исследование, Чебоксары: 261–269; Крюкова Т. А. 1951, Марийская вышивка, Ленинград; Иванов И. Г., Тужаров Г. М. 1971, Словарь северо-западного наречия марийского языка — Кас-йўдвел марий мутер // Диалекты марийского языка, вып. II, Йошкар-Ола; Соловьева Г. И. 1984, Об эстетической ценности национальной вышивки марийцев и удмуртов. — Отражение межэтнических связей в народном декоративном искусстве удмуртов, Ижевск: 93–99; Треве А. А. 1990, Мережки, кружева и вышивки. — Эстонская одежда XIX и начала XX века, Таллинн: 225–232.

Jerseyjev, T. 1985, Etnographische Sammlungen über die Tscheremissen / Stoffherstellung und herausgegeben von Ildiko Lehtinen, Helsinki; Ramstedt, G. J. 1902, Bergtscheremissische Sprachstudien // SUST XVII.

Inna Timirjajeva
(Tartu)

BENENNUNGEN VON STICKEREI IM MARISCHEN

Zusammenfassung

Im vorliegenden Artikel werden die Benennungen von Stickerei im Marischen, die den Nominierenprinzipien entsprechend in besonderer Gruppen zusammenfassen sind, betrachtet.

Eduard Vääri
(Tartu)

1992. a. VÄLIPRAKTIKA LIIVLASTE JUURES

1948. a. alates on liivlaste juurde korraldatud välipraktikat kui õppetöö lahutamatu osa Tartu ülikooli poolt finantseeritud. Ka selleks aastaks oli praktika soome-ugri keelte kateedri poolt aegsasti planeeritud, kuid enne väljasõitu selgus, et ülikoolil puuduvad rahad. Sellest ebameeldivast teatest hoolimata alustasid 25. juulil Tartu jaamast reisi juhendaja prof. Eduard Vääri ja üliõpilased Merike Rist, Inge Raist ja Kaja Sõstra. Riias liitus seal elav Erika Krautmane. Kõik on õppinud ülikoolis ühe aasta (E. Krautmane kaks) ja läbinud liivi keele teoreetilise ja praktilise kursuse. Üliõpilased said järgmised teemad: E. Krautmane "Liivlased lätlaste käsitustes", M. Rist "Liivlaste perekonnanimed", I. Raist "Liivlaste eesnimed", K. Sõstra "Liivlaste kodu ja kodukultuur". Teise aasta üliõpilane Valt Ernštreit kogub andmeid liivlaste kultuuriürituste kohta; liivi keele ja liivlaste probleemi valgustamist Läti ajakirjanduses uurib üliõpilane Kaspars Kauliņš. Mõlemad olid samal ajal liivlaste juures.

Sõit algas hommikul kella kümne paiku "Tšaikaga" Riiga. Et just samast päevast alates ei kehtinud Lätis enam Vene rubla käibevahendina, tuli hankida Läti rublasid. Meid aitas Riias elav eestlane Tõnu Karma, välisvaluutat sai vahetada vahetuspunktides. Eesti kroone ei vahetatud. Sõit jätkus kell 17.10 ning kell 21 olime Kolkas. Peatuspaiga saime eestlase Ludmilla Kälenderga juurde. Kolkas elab veel kolm liivi keele oskajat: Viktor Berthold, Marta Berthold ja Irma Frīdrikson. Kodus olid kaks esimest, nende pool käisimegi järgmistel päevadel. Viktor Berthold pärineb kuulsast Bertholdide soost Vaide külast, Marta on Koštrõgist. Kolkasse on nad asunud 25 aastat tagasi. Lähtume üliõpilaste teemadest ja küsime liivlaste eesnimesid. Saame järgmised: *elza, griet, kaļši, babā, kaļriņ, liž, marī, jūl, minna, emma, mīlda, olga, kāŗštā, triū, grēla; didrik, andŗāks, jōn, pēŗtār, aņs, kriŗ, jēkkap, mārīn, kōŗli, mikil, kloŗ.*

Et Viktor Berthold tegeleb rahvapärase arstimisega, siis suu-

name jutu sellele. Püüame selgusele saada, kust ta on vajalikud teadmised saanud. Keelejuht kinnitab, et ta on jälginud, kuidas tema ema arstis inimesi. Hiljem on ta küsinud külades nõu tuntud rahvatarkadelt. Eriti palju teadmisi on ta saanud Kolka liivlaselt Üs Mililt (ametliku nimega Emile Stalt), kes elas aastail 1880–1970. Üs Mil on olnud ka keelejuht ja teda on jäädvustatud filmivõtetes. Viktor Bertholdil on läti keelne käsikirjaline õpetus paljude haiguste ravimiseks. Kõige rohkem tuleb ravida roosihaigust, jalgade haavu, nihestusi jms. On vahendeid ka halbade inimeste ning varaste vastu. Et Kolkas on haigla ja arstipunkt likvideeritud, polegi kohapeal ametlikku arstiabi võimalik saada. Viktor Berthold on seega asendanud riikliku süsteemi. Keelejuht selgitab, et ravitav peab uskuma ravi edukusse, usaldamatuse avaldamine tähendab ebaõnnestumist ning selline patsient ei peaks temalt abi otsima. Roosi ravimiseks on hädavajalik sinine paber, mis pannakse haige koha peale. Iga haiguse vastu on sõnad, mis loetakse sosinal või pominal kolm korda peale, seejärel loetakse kolm korda peale ka Meie Isa palve ja tehakse käega peale märgid. Need on keerulised ning väga täpselt ette nähtud. Meie Isa palve järel tehakse kõige kinnitamiseks ka ristimärk, sest ravi tehakse algusest lõpuni Jumala nimel.

Marta soovitusel usaldab Viktor meile luumurde puhul loetavad sõnad:

*silmad vaštā silmīdi,
am̃bād vaštā am̃bīdi,
kā't vaštā kātā,
jālga vaštā jalgā,
siz_ānda voņdzist jelāmāst jelāmis_pāl.*

Sõnade lugemise ajal tuleb haiget kohta voolida kaugemalt südame poole (jalga alt ülespoole, kätt sõrmedest kaenla poole jne.). Protseduuri tuleb korrata vähemalt kolmel päeval, mõnikord ka rohkem. Siis saab terveks. Vestluse käigus jäädvustasime mõned väljendid ja seletused.

ku si'nnān pōdūB / siz_um rēkandāmāst pāl / siē vētāp_pōddāmāz_jarā // 'Kui sul valutab, siis tuleb rääkida peale, see võtab valu ära'.

kui' v'erdā ap-pi'ddā / un tūlda ka vēib ap-pi'ddā // 'Kuidas verd kinni panna ja tuld ka võib pidurdada'.

mi'nnān um vē'l seļ'i burtnits tāūz pi'e-kērātīt / un siē tikkiz um mūoštāmāst // *siz_mi'nnān um vē'l seļ'ist pap'ērēd / ku kat'ki jālgaD / ma panāp_pāl //* *ku pidap_pap'erd pāl / sis pōr-lāB //* *sis_slikt'ēm ka āp-sō enīšān jūrā / s'edā um pidāmāst kabātsā //* 'Mul on veel selline vihik täis kirjutatud ja seda kõike peab oskama. Siis on mul veel sellised paberid, kui jalad on katki, siis ma panen

peale, kui hoida paberid peal, siis läheb üle. Siis kuri ka ei pääse enese juurde, seda tuleb hoida taskus'.

jumàlīs ka um uskāmāst / kis āb_usk / siz_āb_ūo midāgāst pū'gāmāst // 'Jumalat ka peab uskuma, kes ei usu, siis ei ole midagi ravida'.

sieks ma tieb jālga_pāl nēdi ke'uvrimizi / mis um ti'emāst pāl // 'Sellega [kriidiga] teen ma jala peale neid kõverusi, mida on vaja teha'.

mīnda kuīsābāt_k^uodai ka / siz_ma kērātīb_uks_pāl / sizāl_pūolš/ siz_āp_pā's kufē si'ls // 'Mind kutsutakse ka koju, siis ma kirjutan ukse peale, sissepoole, siis ei pääse kurat sisse'.

ku sa ūod lu'ggān s'edā k^uolm kērd pāl/ un siz_um lu'ggāmāst mā'd i'zzz k^uolm kērd un v'edāmāst i'ls_pūolš / un k^uolm rištā ka lāb eittš / un siz_līb jālga tiera // 'Kui sa oled seda lugenud kolm korda peale ja siis tuleb lugeda kolm korda Meie Isa palvet ja tuleb vedada ülespoole. Ja kolm risti ka tuleb teha, siis saab jalg terveks'.

embit kērd lā'p t'e'māst / i't_pāva / t^uois_pāva / k^uolmās_pāva // 'Mitu korda tuleb teha: ühel päeval, teisel päeval, kolmandal päeval'.

Teisel külaskäigul vestlesime igapäevasest elust ja baptistidest. Vitkor Berthold on palju aastaid olnud eri nimede all eksisteerinud kalapüügiorganisatsioonide ametlik kalur. Varemini tuli merel olla varahommikust hilisõhtuni, et saada rohkem väljapüütud tonne kalu ja korralikku palka. Kalu saadi palju, see veeti välja, kaluritele ei jäänud midagi. Merele lasti lubadega ainult usaldatud isikuid, passe ja lube kontrolliti nii merele minekul kui randa tagasitulemisel. Rangelt kontrolliti kalurite kotte, et nendes ei oleks kalu. Nüüd on kalu vähe, need on kallid, kalurid on merel vaid mõne tunni päevas.

Juttu tuleb ka Viktori vennast Alfonist. Meile on uudiseks see, et Alfon on tahtnud õppida kirikuõpetajaks. Aastail 1927–1928 õppis ta Tuusula rahvakoolis kalandust. Usuteadust ei pääsenud ta õppima sellepärast, et polnud gümnaasiumi lõpetanud. Ebaõnnestumisest hoolimata püsis huvi usu vastu ning suhteliselt vanas eas läks ta luteri usust üle baptistide hulka. See oli peaaegu ainuke võimalus aktiivsest usuelust osa võtta, sest baptistid olid suutnud Pitrõgis ja Gipkas säilitada oma palvemajad. 1968. ja 1969. a. rüüstati Kolka külanõukogu vaikselt nõusolekul nii Kolka kui Ire luterlikud kirikud. Lõhuti täielikult mööbel, purustati pühakujud ja -pildid, oreliviled pilluti õue laiali, kust nad kanti lõpuks kütteks. Samal viisil rüüstati ka Piza kirik, millest tehti suvisele vene pioneerilaagrite klubi. Eriti võikalt mõjusid kiriku seinale maalitud nõukogulikum sümboolid. Vene apostliku õigeusu kirik püsis Kolkas 1975. aastani. Baptistid on aga tagakiusamisest hoolimata säilitanud oma kogudused ning luteriusulisi on pidevalt liitunud nendega. Suvel pühitsetakse

Pitrõgi palvemaja valmimise 100. aastapäeva. Gipkas kasutatakse tavalist maja palvemajana. Viktor ja Marta suhtuvad tõrjuvalt baptistidesse. Nad kinnitavad, et Alfon on saanud võimalusi kõnelda jumalateenistustel, ütelda matusesõnu ja olla koguduse juhatuses. Alfon on abiellunud Gipka fanaatilise baptistiga ning nii saanud ka ise baptistiks.

Vestluse käigus märgime üles mõned keelelist huvi pakkuvad väljendid ja ühe tõsiloo.

sie nàiz iz_lā' veitš // 'Seda naist ei oleks pidanud võtma'. igrandəksəks rəqs_tu' // 'Algul natuke tuli'. taits iz_lā' mitš vanits // 'Talli ei läinud mitte vaatamagi'. piiki tuləb i'izə / ni_ku lib vi'mə // 'Pikne tuleb üles, nii et tuleb vihma'. vi'mə ne'i pakənd iz_uo / ta əb_lā' a'bbəl / əb_uo rikt'ig rišt'ig // 'Vihma nii kiiresti ei ole, ta ei lähe appi, ei ole õige inimene'. rikt'ig nq'və əb_uo kuolən // 'Õiget surma ei ole surnud'. pap'eridi ta is_sə / ta tōš pəppəks oppə / sis_tə'mmən miŋgis_kerə vėləb ka rekəndə / sis_ku miŋgi um jarə kuolən / sis_ta matəp_kə / səl_iz matəbəd / kus lutərd / set_ku se rek um meitti // ni um tu'lməst küldəm // mi'nnən ne batist əp_pə-ti'ekkət // 'Pabereid ta ei saanud, ta tahtis õppida kirikuõpetajaks; siis mõnikord ta tahab ka rääkida, siis, kui keegi on surnud, siis ta matab ka, sealsamas ka matavad kus luterlased, ainult jutt on teistsugune. Siis tuleb tulla kuulama. Mulle baptistid ei meeldi'.

ikškerə mi'nnən ka akiz_gurkə sie pəp // goulin v'ol vədəl // ne lə'bəd juməltə pəlam kənka_pəls kaks štundə um pidəməst pə mōšsə ku tuləp_pilə / siz_vetəb inə // pilə tuləb / bet inə əb_vetə // vē' um pəlaməst juməltə // ne lə'bət tu'bbə // ikš pin a'iləp_s'illə / ni goulin klopəp_s'edə panənə / ku kurə um a'ilən si'llə // un ne nizəbəd / kui ne aits je'llənəd / un tūobət siemn_aigə // un goulin um siend_gurkə_sənə // ne'i ne aits je'llənəd // ne batistəd miŋgist jevəmtə əb_əot nā'kt'ənəd // selli galpi_n ka e'i batistəks / un selli sūr jūoji v'ol / ta smē'kis i'tstid // mi'nnən əb_dikkəd // ku_ta ə'ptəks t'uoizən // mēg jə_əom kurə zoristə / kurə um sizəl / sellizən a'bbəl əb_vet tūlda // 'Ükskord kargas mulle ka kurku see jutlustaja. Gaulin oli Vaidel. Nad lähevad jumalat paluma luitele. Kaks tundi tuleb pea hoida maas, kui tuleb pilv, siis võtab kaasa. Pilv tuleb, aga kaasa ei võta. Veel tuleb paluda jumalat. Nad lähevad tuppa. Üks koer tormab sisse. Gaulin peksab pange, et kurat on tormanud sisse. Ja nad jutustavad, kuidas nad on elanud. Baptistid midagi head ei ole näidanud. Selline Galpin ka hakkas baptistiks: ta oli suur joodik, ta suitsetas ühtelugu. Mulle nad ei meeldi. Kui ta aitaks teist. Me oleme ju

kuradi sordist, kurat on sees, sellisele ei või appi tulla'.

27. juulil sõidame bussiga Kolkast Sānagisse. Ērika Krautmane tädil on seal suvilana kasutatav talu ja sinna jäävad üliõpilased järgmisteks päevadeks elama. Sānagis ei ole enam ühtegi liivi keele oskajat. Paari aasta eest suri selle küla viimane liivlane Alfrīd Frīdman, kes oli meie keelejuht palju aastaid. Sānagist läheme Vaidi. Liivi rahvuslast ning keelejuhti Pauliņ Klaviņat pole seekord meile kõigile tuntud "Ozolnieki" talus meid vastu võtnud. Rootsisis on surnud tema vanem vend Andriķ ja ta on läinud korraldama matuseid. Raimo Raagi andmeil oli 1991. a. Uppsalas kolm liivlast, nende hulgas ka Andriķ Berthold. Edasi läheme Alfon Bertholdi "Lōsi" tallu. Peremeest pole kodus. Oleme kaua mere ääres ja ootame. Viimaks Alfon tulebki koju. Ta on olnud pühapäeval Gipkas palvusel ja tuli koju järgmisel päeval. Alfon Berthold on parimaid liivi keelejuhte, kellel on haruldaselt hea mälu. Ta on jutustanud oma õpingutest Soomes. Kuu aega tagasi on ilmunud tema mälestusi läti keeles. Allpool on nende kohta bibliograafilised andmed.

Alfons Bertholds ATMIŅAS, Gunāra Janaiša fotografijas.

Literatūra un Māksla, 12.06.1992, nr. 22, lk. 3;

Literatūra un Māksla, 19.06.1992, nr. 23, lk. 4;

Literatūra un Māksla, 3.07.1992, nr. 24, lk. 5.

Alfons Bertholds ATMIŅAS PAR SOMIJU.

Talsu Vēstis, 11.07.1992, nr. 76, lk. 2;

Talsu Vēstis, 14.07.1992, nr. 77, lk. 3;

Talsu Vēstis, 16.07.1992, nr. 78, lk. 3.

Vestleme mälestuste avaldamisest ja varasematest aegadest. Alfon on sündinud 1910. a., kuid mäletab varasemaid sündmusi hästi. Allpool on mõned keeleliselt huvitavad väljendid, mis sisaldavad ka kaasaegseid võõrsõnu.

ma j'elāp ka inā tikkiz // 'Ma elan ka kõigele kaasa'. *ku mēg v'ejizām / mād'dān v^uol¹ nei² je'nnō lešti* // 'Kui me püüdsime, oli meil nii palju lesti'. *amā um privā³ tšdān* // 'Kõik on eraisikutel'. *valū⁴ tš vep⁵ sōdā* // 'Valuutat võib saada'. *ekonomist / kupik⁶ metlārt meišā um ra'dlāmāst jarā* // 'Ökonoomne, kuupmeeter metsa tuleb ära raiuda'. *budjet v^uolks kā'isā / un ieks vē'l pālā* // 'Sissetulek oleks käes ja jääks üle'. *meišā izānd / tikpū / paldiš* // 'Metsaülem, props, praegu'. *mu š tā⁷ m at' š sīnā / kuš leks jālgin / paldin⁸ s'e me'r um sie mā'g jarā siend* // 'Mustamats, sinna, kus läks jalgsi, praegu on meri selle mäe ära söönud'. *iza velitidār grizēlda berthold jelab kanādāz / paldin⁹ um tās* // 'Isa vennatütar Grizelda Berthold elab Kanadas, praegu on siin'. *tās jō r'oušti v^uol / pōrs¹⁰ addā rištinktā tās v^uol* // 'Siin ju inimesi oli, paarsada inimest siin oli'. *lōtku¹¹ p¹² pivāD / lōlajid v^uoltā / t^uoi pāp*

ka v^uol // 'Jumalateenistuspühad, lauljad ka olid, teine jutlustaja ka oli'.

Alfon kinnitab, et Koštrōgōl elab liivlane Vold Dišler, kuid ta ei oska liivi keelt. Tegemist on meie varasema hea keelejuhi Pētōr Dišleri pojaga. Pētōri vend Kōrli elas kuus kilomeetrit külast sisemaa poole heinamaade vahel oma talus ning keeldus kolhoosi minemast. Teda kiusati ametivõimude poolt taga: pandi peale kõrged maksud, võeti ära lehmad, ei lubatud heina teha. Käisime teda kümme aastat tagasi vaatamas.

Kuramaal algas enneolematu torm koos vihmasajuga. See kestab mitu päeva. 29. juuli õhtuks sõidame Irele (Mazirbesse), kus peetakse liivi pühi. 30. ja 31. juulil on teaduslik konverents "Līvōd Rānda", 1. augustil aga "Līvōd pivad". Külalisi on ka Soomest ja Eestist, kellest mitmed esinevad konverentsil. Nii kutse kui programm on ka liivi keeles. Et tegemist on liivi kirjakeele näidetega, esitame need.

Līvōd pivād

Irē 1992.

Ouvōstōd *Edwards Nēri*

LĪVŌD KULTŪR ĪT
ja LĪVŌD RĀNDA
pōlabōd Tēdi jaggō vōttōm

TĪEUD KONFERENTSŌST
<<LĪVŌD RĀNDA>>
tuntslōkst, līedandōkst, problēmōd,
30. ja 31.jūlijs, kl.9.00,
(kēriz panmi kl.8.00 irgōs)
Līvōd Rovkuodās Irail
ja

LĪVŌD PIVŠTI
1.augusts.
Kl.10.00 Lōt Irē pivāskuodās.
Kl.16.00 Pivād program.
Kl.21.00 Pōrāndōks. Bal.

LĪVŌD KONFERENTS IRAIL

<<LĪVŌD RĀNDA>>

TUŅTŠLŌKST, LĪEDANDŌKST, PROBLĒMŌD.

Nellŏndpāvan,

30.jūlijs 1992. ā.

kl. 9.00.

I. ANTROPGLOGIJ, ARHEOLOGIJ.

- Raīsa DEVISOVA.** Līvlist - antropolog sīladŏks.
Ruta GRĀVERE. Salaspils Laukskola līvŏd kĀlad antropologli analīz.
Anna ZARIŅA. Laukskola līvlist etnogrāfij.
Dagaāra SVARĀNE. Dole kōla līvŏd kĀlad nūrŏd.
Ilze LOZE. Dūoog Sūokilā jelāmizpāika - muinist āimŏd tuotšlimiz ovāt.
Mārtiņš LŪSENS. Ulzŏkŏvandŏkst Ants muinis kĀlmis 1991-1992.

II. KĪELTIEUD.

- Tiit-Reia VIITSO.** Līvŏ kĕl munt Vāldamier sūomugrŏd (Tartu) siegās. (Ēsti kĕlkŏks.)
Leabit VABA. Vāldamier sūomugrŏd Letāŏl. (Tallinn) (Ēsti kĕlkŏks.)
Mauno KOSKI. Rovz, toutio agā etnili grup. (Turku) (Ēsti kĕlkŏks.)
Eduard VĀARI. Līvŏd natsionālist jeddŏvŏtāmist 1920. (Tartu) āigastŏst 1940.āigast sŏp. (Līvŏ kĕlkŏks.)
Tiina KUKK. Ēimizist līvŏ kĕl kĕrist druktied sŏp. (Tartu) (Ēsti kĕlkŏks.)
Juha TAST. Mŏtkŏd līvŏd Ūd Testamēt kĕlstŏ. (Tampere) (Līvŏ kĕlkŏks.)
Tŏau KARMA. Līvŏ kĕra kĕl problēm. (Līvŏ kĕlkŏks.)
Valda SUVCĀNE. Līvŏ kĕl opātima kurnŏ kalāmied kilis 20. ja 30.āigastiš.
Kersti BOIKO. Vāldamier sūomŏd fiziogeogrāfij termind ja nant reliktŏd Letāŏ kŏoziņsi.
Ojārs BUŠS. Baltŏd agā sūomugrŏd? (Munt kurnŏ kŏoziņiud sugāndŏks problēmŏd.)
Dzintars KĻAVIŅŠ. Līvŏd kĕl ja muzik sīdŏd. (Illustrierŏbŏd Kŏolka skŏoilapst.)

Brēdōn,

31.jūlijs 1992.ā.

kl. 9.00.

III. ISTORIJ.

- Guna' DAUBE:.. <<LĪVŌD RĀNDA>> istorij kompleksl:
tuotšlīni. Datōd bani formlerōni.
Irisa PRIEDĪTE. Pivākuodā arhīvōd tieutōd līvōd ainšti.
Valts ERNSTREIT. Līvōd perriz āiga istorij.
(Tartu) (Līvō kīelkōks.)

IV.<<LĪVŌD RĀNDA>> PROBLĒMŌD.

- Aija NELLUNA. Rāndanaigiz geogrāflist eotšvītōkst.Peissā:
vōidamiz metodologij.
Elmārs PĒTERHOFS.Šlītōr rezervāt interessōd.
Juris JANOVS. Mōtsād problēmōd ja mōtsā perimēzvōlmiz
kontseptsij <<LĪVŌD RĀNDAS>>.
Jānis LEJNIEKS. <<LĪVŌD RĀNDA>> kilād kazāntōmiz siēm.
Saulvedis CIMERMANIS. Mōtkōd il <<LĪVŌD RĀNDA>> kazāntōmiz.
Edgars SĪLIS. <<LĪVŌD RĀNDA>> sotsiālekonoaliz kazāntōmiz
kontseptsij.

ĀIGA JAGGIMI.

Neljōndpāvan,30.jūlijs,

8.00. - 9.00.vōdāgist
9.00. - 11.30.referātōd
11.30. - 12.00.vaitāiga
12.00. - 13.30.referātōd
13.30. - 15.00.lōnagist
15.00. - 17.00.referātōd
17.00. - 21.00.ekskursij
21.00. -ōdōgist

Brēdōn,31.jūlijs,

8.00. - 9.00.vōdāgist
9.00. - 11.30.referātōd
11.30. - 12.00.vaitāiga
12.00. - 13.30.referātōd
13.30. - 15.00.lōnagist
15.00. - 18.00.ōdōg istāni
..... - 21.00.ōdōgist
21.00. -video ja kinofilēmōd

Konverentsil peeti ettekanded enamasti läti keeles, lingvistika-sektsioonis ka eesti ja saksa keeles. Pidustused õnnestusid hästi. Peale muu oli organiseeritud lastelaager liivi lastele, kellele õpetasid liivi keele algeid liivi rahvuslane Oskar Stalte ja Tartu Ülikoolis soome-ugri keeli õppiv Valt Ernštreit. Muusikalise kasvatuse eest hoolitsesid Stalte perekonna liikmed.

Pärast pidustusi pöördusid nii juhendaja kui õpilased Eestisse tagasi.

Avaldame ühtlasi Eduard Vääri liivikeelse ettekande teksti.

LĪVLIST ĪRGANDŌKST ĀIGASTIS 1920–1940

Jedmol ežmōst passoul suoddō ēstlist un sūomlist veitō tīedistō il līvōd. Ku īrgis suoda, līvlist jelami lekš allōpēdīņ. Līvlist saitō ulzō sōtōd eņtš kōrandišt. Munt lekšta mōmiedkōrandiš, munt broutsišt Estimōlō: Tallinnō, Hāpsalō, Narvō un mūsō. Tāgiž vōištō līvlist tūlda 1920. āigastōs, ku suoda Letmōl lopis. Suoda āigal vōļtō kōrandōd jara artōt, vīļa ukkō lānd. Līvlist vaimli jelami pūtis, līvō skūolō un rōntidi iz ūo. 1920. āigastōs vōļ Tartusō īrgandōt Jemakiel Īt (Emakeele Selts) un Īt juondiji professor Lauri Kettunen un student Oskar Loorits tulītō Līvō randō. Rāndas ne jōgas kilas sātiekist līvliži un ka Kōrlis Stalt, kis vōļ Ire kēstar. Ītsōkupsō ne īrgistō vieddō jeddōpēdīņ līvlist vaimliz jēlamiz un āptō līvliži, kui ne vōistō. Kettunen um keratōn: “Minun täytyy sanoa, että jos en olisi tavannut Karl Staltea, tuskin olisin omasta puolestani uskaltanut ryhtyä siihen rohkeaan liiviläisyyden pelastustyöhön, johon heti tuon ensi matkan jälkeen ryhdyttiin.” Um kitōmōst, ku Kōrli Stalte um pāgin tiend eņtš līvō rouv pierast.

Ežmi, mis līvlist tōštō, vōļ entš pagast. Sieda ne īrgistō kizzō jo 1921. āigastōs ja sieda Letkēļ valdīb ka īrgandōksōs tōitis, bet ku tul ūš sižaliažad ministōr, līvlist eņtš pagastō is sōtō. Valdīb kārtis, ku līvlist jelami lāb jeddōpēdīņ un ne vōibōd ēstlistōks kubbō lādō. Nāktōb, ku paldīn lib Līvō Rānda, se um neka līvō pagast.

Tuol vōļ eņtš Līvōd Īt. Sieda ka vāldīb kārtis un lekš kakš āigastō, koņtš kievad 1923 statūt vōļ vizastōt un Līvōd Īt vōis irgō eņtš tīedō. Un sie tie vōļ sūr ja siestō kazis līvō rouv ūtpāl, koņtš krievōd valdīb 1940. āigostōs kiēldis Līvōd Īt tie ja ama vīļa un rouvkuoda sai jara vōttōt. Īt plaga vōļ vīrivaldasīņni: vīri mōtsa, vālda jōugō un siņņi mieŗ. Un vėl tāmpō um selli plaga ilzō nustōt.

Kuolmōz vōļ līvōd nūoŗd kazatimi. Ežmōks sōtistō kakš nūoŗdō līvlistō Tartu seminārō oppōm. Embit mēg tiedam il August Skadiņ, kis ka kēratīs lugdōbrōntōstō.

1928. āigastōs vōļ Sūomōs nei jennō rōdō kubbō kūoŗdōt, ku vōis kutsō nūoŗi līvliži oppōm Sūomō skūoliš. Tuusulōs, Heinolōs, Helsingōs un mūsō opistō Pētōr Damberg, Hilda Cerbach-Grīva, Alfon Berthold, Alis Gutmaņ, Lūcija Reinvald, Mirdza Lepste, Griželda Berthold, Bertha Berthold, Margarete Stalte, Aleksis Kasparson, Anastasija Reinvald-Lepste, Prits Kāpberg, Albert Breinkopf un Edgar Vaalgamaa. Munt nāntst opistō Letmōl un saitō

oppõmöst pierast Sõumõst rõdõ. Või möddõltõt nei, ku Sõumõs oppõnõd nõõrd tulbõd tägiž Līvõ randõ un igrõbõd opatõm entš roušti amas paikas. Bet sāl vailõ või tegiž Letkël valdib, kis iz ānda lubbõ opatõ. Või oppõmöst ūtpāl letkël skūolis. Skūolmēstarḡ Pētõr Damberg, Alis Gūtmaḡ un Hilda Cerbach opist Jālgabõs, munt tegiž Rigõs un müssõ. Rāndas sai tiekūoḡ set Pētõr Damberg Pizzõ, kus ta või Piza skūol jūondiji un ka līvõkiel opatiji. Alfon Berthold tuļ kuodai un tāmstõ tuļ kalamies ama entš igaks. Las kil amad oppõnõd nõõrd iz pāzzõt Randõ, tūoitõ ne Sõumõst un Ēstist ūtõ iņõz un nei ka jelami Rāndas lekš lougõ jeddõpēḡõḡ.

Nellõz või līvõ kiel opatimi Rānda-skūoliš. Luba siēks või sõdõt, bet rõdõ valdib iz ānda. Rõdõ või tegiž kizzõmöst Sõumõst un Ēstist. Embit tuļ Sõumõst, nei ku võis livlist lapstõn opatõ līvõ kiēldõ põr štundõ nādiļšõ. Sūr tie tei Mart Lepste. Tāma brouḡšis kilast killõ un pidis skūoliš līvõ kiel štuḡdidi. Brouḡšõmöst või õbizõks. Kūolkas opatis skūolmēstarḡ Bernštein un Pizas lopandõksõks Pētõr Damberg. Lepsten või entš opatõbrõntõz, mis ta või kubbõ pand. Kus sie rõntõz um iend, sieda mēḡ āb tiedam. Damberg või kēratõn lugdõbrõntõz un tāmmon lekš opatimi kierdist. Skūolmēstarḡ teitõ sūr tie entš rouv siegas. Pāgin lāpši, kis võltõ uigõnõd entš vanbist kiēldõ, igr̃gist sieda oppõ un rōkandõ. Vēl paldiḡ um selļizi, kis attõ skūolsõ oppõnõd līvõ kiēldõ un mādlõbõd sieda.

Vidõz või taļšpivad škinkõd kuoḡḡimi un jaggimi. Sõumõs un Ēstis kūoḡḡisti õḡiḡi, aḡḡi un rõdõ, taļšpivadõks tūoitõ naist ne Randõ un jagist taļšpivakūzõ allõ škinkõd lapstõn, kis võltõ oppõnõd skūolsõ līvõ kiēldõ. Amad sāl kūzõ allõ rōkandist līvõ kiēldõ, lapst lōlist un lugist līvõkielkõks lōlidi un nīzidi. Taļšpivad võltõ vōddõltõt un jōga āigast škinkõd jaggijid ka tuļtõ. Pieris kōrd se või Saksa aigal, ku Tartustõ roušt vėl vōištõ tūlda.

Kūdõz või lõt līvõ kielkõks. Nei tu tiedam, lōttõ või piddõt Kūrmõl set letkielkõks. 1930. āigastõs rōkandistõ Līvõd Itsõ, ku vōlks vaidzig piddõ lõtõ līvõ kielkõks, bet iz uo pāppõ, kis sieda vōlks vōind. Ingermōlõ või pāppõks tund Helle Kalervo Erviõ, kis mīoštis ka ēsti kiēldõ. Ougustküssõ ta tuļ Randõ un pidiz lotõ ēsti kielkõks. Livlist saitõ aru un tuļtõ jōva mielkõks lõtõl. Erviõ keiḡ kakš-kuolm kōrdõ āigastõs lõtõ piddõmõs Rāndas. Ta opis ka līvo kiēldõ un pidis siz lõtõ līvõ kielkõks.

Siz mõtlist, ku vōiks sõtõ mingi nõõḡ Sõumõ oppõm pa pāppõks. Alfon Berthold iz ūo sidamskūolsõ kānd, tānda iz või sõtõ. 1932. āigastõs opis Rigõ vaimlis gimnāzis Albert Breinkopf, 1933 āigastõs ta või ka Sõumõs, bet ku rõdõ või veitõ, tānda iz või embit Sõumõ jettõ. Nei tāmstõ pāppõ is tul. Nei ku mēḡ tiedam, Albert Breinkopf ei suodavāggõ un lekš Amerikkõ, kus ta 1973. a. kūolis.

Sõumõst või sidamskūolsõ oppõmõs pierast abbõ sōnd Edgar Vālgamõ (Vaalgamaa) ja 1933. āigastõs tānda sōtist Sõumõ.

Ezmõks ta opis Tuusulõs suomõ kiældõ ja 1935. a. ĩrgis Helsingõs oppõm pa päppõks. Amas ažas äptis tãnda Lēni Vesterinen. Edgar Vaalgamaa võļ jõva oppiji un tõva lĩvli. Tãma äptis pãnda “Pišķis katkismus” un “Uķ Testament” lĩvõ kiældõ un tei mūdõ eņķs rouv pierast. 1939. āigastõs Edgar Vaalgamaa loptis Helsingi ilisskũol un ta võļks võind tũlda tãgiķ Randõ. Bet siel āigal aķad võļķõ ķerabist, Eurõpas võļ suoda ĩrgõn un ķrievõd võļķõ tulmõs pãļ ka Letmõlõ. Vaalgmaa ei Sũomõ. Un nei ta ama eņķs ĩga ta um võnd Sũomõs Itõs päppõks. Kũolm āigast tãgiķ ta võļ tãsa Irel un pidiz lõttõ. Ka tãmpõ ta um mād jũssõ un pidab pũolpãvan lõttõ. Võim kittõ, ku lĩvlistõn um eņķs pãp, skõķ set, ku ta āb ũo võind päppõks võlda Lĩvõ rãndas.

Seissõs um āigakēra “Lĩvli” ulzõãndami. Sieda ĩrgistõ ulzõ andõ 1932. āigastõs (eķmi nummõr 23. detsembõrs 1931). Āigakēra eķmi ulzõãndaji võļ A. Stahler. Druktõt sai āigakēra Jãlgabõs. 1933. āigastõs āigakēra “Lĩvli” tuļ Irel un ulzõãndajõks sai Kõrli Stalte, tãnda äptis Margarete Stalte. Ama rõ tuļ tegiķ Sũomõst, lĩvlist saitõ āigakēra “Lĩvli” bãz maksamõt, munt maksist. Letķēļ valdĩb vaņķlis “Lĩvli” pãļ kõurist siļmadõks un āigakēra võļ tulkõmõst polis pierast letķiældõ. Āigakērast võistõ lĩvlist luggõ, mis um ũttõ Rãndas, Sũomõs un Ėstis. Kēratist Kõrli Stalte, Pētõr Damberg, Edgar Vaalgamaa, Ūļi Kõnkamãg, Oskar Loorits (kutsist Vãldapãķķõks) un munt. Võļ tulkõtõ ka lõlidi, passakidi, nĩzidi, ķitõbsõņķi un mūdõ sũomõ, saksa, ēsti un mũsti ķielķti. Pieķri nummõr um ulzõ tund 1939. āigastõs (nummõr 3).

Kõdõksõs võļ eņķs louķķõr. Ku mēg tiedam, lĩvlist attõ amķi lõlanõd. 1921. āigast ķievad ĩrgistõ lĩvõd tũlda kubbõ un loulõ. Margarete Stalte võļ jũondiji un tãma ķei ķiliķ jũondõmõs lõlamist. Ku võļ mingi kubbõtulmi, siz võļ sãļ ka ķõõr un lõlis. 1924. āigastõs ķõõr võļ Tallinnõs un Tartus lõlamõs un ķõõr sai jõvist sãļ ka vastõ võttõt.

Īdõksõs võļ lĩvõd rõntõd ulzõãndami. Ku mēg tiedam, ķerar āigal võļ druktõt set Matteus evangelium (pieķri 1880 āigastõs Peterburgõs). Nēļakimdõ āigastõ piddõķ lãnd un midegõst ũtõ ĩz ũo. Ku Kettunen un Loorits tulķõ eķmis ķõrd Randõ, ne ĩrgistõ murtõ il rõntõd ulzõãndamiz. Āigastiķ 1921–1926 sai druktõt viķ lugdõbrõntõstõ Tartusõ. Sieda amad lugistõ un ka skũolsõ võļ se oppõmõs pierast. 1924. āigastõs sai Tallinnõs druktõt Kõrli Stalte “Lĩvõ lõlõd” un se um ama embiķ lugdõt rõntõķ.

Sũomõs um 1929. āigastõs ulzõ antõt “Lĩvõķiēļ lõlõd” I jag (kubbõ ķuõrķõn Kõrli Stalte, ulzõ andõn Lĩvõd Īt). 1933. āigastõs sai ulzõ antõd tũoi jag “Lĩvõķiēļ lõlidi”. 1935. āigastõs tuļ Helsingõs ulzõ Pētõr Damberg “Jemakiēļ lugdõbrõntõķ skũol ja kuod pierast” I jag. Siēstõ opistõ lapst lĩvõ kiældõ luggõm ķõgiņ āigastidi. 1936. āigastõs sai druktõt “Piķi katkismus”. Ku se võļ valmõs,

īrgistō tulkō “Ūtō testamentō”. Stalte īrgis siedo jo 1932. āigastōs, siedo lūgistō vėl pāp Erviō ja Vāinō Kyrōlā. “Uz Testament, evangeliumōd ja Apostold Tyōd” sai duktōt 1937. āigastōs. Tāudli “Uz Testament” um duktōt 1943. āigastōs. Vōļ suodaāiga un līvlist siedo rōntōst emiņ is sōtō, pierrō suoddō vaimlist rōntōd vōļtō kiēldōt. Lōtōd pierast vōļ vaidzig vėl loulrōntōz. 1939. āigastōs “Līvlist vaimli loulrāntōz” vōļ vaļmōs. Kōrli Stalte vōļ nēdi iž tiend un tulkōn. Lōlidi vōļtō tiēnōd ka Ūli Kōnkamāg, Alfon Berthold, Pētōr Damberg ja Didrik Vālgamō. Jedmōl suoddō vōļ tāma piegri līvli rōntōz. Duktōt um vėl lōlidi nūotōdōks.

Um vėl kitōmōst, ku Rīgōs vōļ Līvlist Selč Letmōs. Se āndiz ulzō kakš āigarōntōst (1933. un 1934. āigastōs). Siedo tei L. Rudzit.

Nei vōib kitō, ku līvlist saitō ezmōs kōrd rōntidi skūol un lōt pierast. Līvlist īrgist emiņ rōkandō eņtš kiēldō. 1940. āigastōs lopis ka tāma tie un līvlist rōntōd saitō kiēldōt ku āpkōlbatōbōd.

Kimmōz vōļ līvōd rouvkuoda nustami. Siestō ma rōkandiz kuolm āigast tāgizpēdiņ, ku tāsa vōļtō tegiz pivad. Līvōd Īt vōļ iļ sie kōgiņ mōtlōn, bet iz ūo rōdō. Rouvkuoddō vōļ līvlist kubbōtulmiz pierast vaidzig. 1927. āigastōs Līvōd Īt sōtis tegiz kēra Sūomliz Ītōn ja pōlis abbō rouvkuoda nustamis pierast. Abbō kizistō amsti: Sūomōst, Ēstist un Ungarōst. Abbō ka tuļ un abbō āndis ka Letkēļ valdīb. Ezmōks sai vōstōt Līvōd Īt mōkabal Irel, bet sie vōļ rōz jara kila-sidamstō. Un siz se vōļ vaidōmōst kilasidamō. Rōkandōmōst vōļ ka iļ sie, mingis killō vōļks kuoda nustamōst. Bet ku Ire vōļ Līvōd rānda sidamōs, sis eitō Ire jūrō. Tiedō vōļ pāgin, rōdō veitō. Pāgiņ teitō roušt bāz maksamōt, ka letlist tuļtō abbōl. Viedistō idōkupsō bālkidi un tēgaļi. 1938. āigastōs projekt vōļ vizastōt un materiālōd vōļtō paikōl un būovimi vōis irgō. Nei ku Līvōd Īt eđdimēz Didrik Vālgamō kitis, būoviji vōļ jōva un pidis sōnnō. 1939. āigastōs rouvkuoda vōļ vaļmōs un pivapāvan 6. ougustōs 1939 vōltō sūrd pivad Irel. Rouvkuoda sai pivastōt. Sāl liedistō eņtšōn kūoļ Līvōd Īt, bibliotek, siedōbkuoda kēkkōks; vōļtō vėl knasid tubad. Siedo mēg vōimō nādō vėl tāmpō. Rouvkuoddō saitō līvlist piddō set id āigast. Ku tuļ paduomāiga, sai rouvkuoda jara vōttōt ja līvlist āb ūotō siedo kunagist tāgiz sōnōd.

Sellist vōļtō līvlist jeddōvōtamist, mis vīstō rouštō jeddōpēdōņ. Kakškimdōs āigastōs vōļ līvidi jūrō tund emiņ ku tūont jengō un līvō kiēldō mūoštis kaks tūontō rīstigtō.

Ku tuļ paduomāiga, leks jelami aššō allōpēdin. Īt vōļ kiēldōd, līvōd rōntōd vōļtō kiēldōd. Kalđi veiļō iž vōi, tiedō rāndas is ūo. Roušt lekšta ulzō un īrgistō rōkandō letkiēldō. Tāmpō um set 12 rīstingtō, kis jōvist rōkandōbōd līvō kiēldō. Randō vōist tūlda propuskōdōks set Tartu ilisskūol opatijist ja studentōd. Mēg ūom kuorņōn pāgin materiālō un sie ieb amniggōks. Las kil mina um eņtš tie tiend, minnōn attō sellist jōvad oppijid ku professor Tiit-

Rein Viitso, Kersti Boiko, Valt Ernštreit un munt, kis jatkõbõd min tiẽdõ. Umad vėl min sõbrad Oskar Stalte, Vālda Šuvcāne, Pauliņ Kļaviņa, Alfon Berthold, Viktor Berthold, Marta Berthold, Irma Fridrikson, Elfrīda Žagare, Alvin Uspil, kis pidabõd eņtš kiẽldõ.

Um sūr võņ, ku mādõdõn um paldiņ Līvõd Kultūr Īt un Slītõr rezervāt, kis um pāgiņ tiẽd, ku līvlist un nānt sõbrad võistõ kubbõ tūlda un rōkandõ iļ līvlist, iļ līvõ kēļ un kultūr.

Eduard Vāāri
(Tartu)

LANGUAGE PRACTICE AMONG LIVONIANS 1922

Summary

As has been the custom for some time past, also in 1922 the students of the Finno-Ugric Department of Tartu University did their practical work in the Livonian villages of Kurland, from July 25 until August 4. The people who worked under the supervision of Prof. Eduard Vāāri were Merike Rist, Inge Raist, Kaja Sõstra and Ērika Krautmane. They visited Livonians in their villages and collected material for the vocabulary, morphology and syntax. The informants were Livonians Viktor Berthold, Marta Berthold and Alfon Berthold.

In July 30 – August 1 a scientific conference, “The Livonian Coast”, was held, dedicated to the Mazirbe (Klein-Irben) Livonians.

Appendix: E. Vāāri's report “Popular Events of Livonians in 1920–1940” (in Livonian).

Heinike Heinsoo, Küllike Pajula
(Tartu)

NÄITEID VADJA KEELEST

Käesolevas väljaandes esitatavad tekstid pärinevad 1992. aasta suvel korraldatud ekspeditsioonilt vadjalaste asualale. Dotsent Heinike Heinsoo (HH) ja liivtsülälase Tanja Jekimova (TJ) vestlusest on üliõpilane Küllike Pajula litereerinud kolm katkendit, mille sisuks on peamiselt talvine merelkäimine. Mõni sõna aga keelejuhist enesest.

Tanja Jekimova on sündinud 1916. aastal Liivtsüläs. Samast külast olid pärit ka tema vanemad. Tanja lapsepõlvkodus kõneldi vadja keelt. Läänud Liivtsüläs mehele, lahkus Tanja Jekimova kahekümne viiendal eluaastal kodukandist. Seda nõudis raudteelasest abikaasa töö. Sõja ajal elati Siberis, hiljem Leningradi lähistel ja Leningradis. Passi järgi on Tanja Jekimova venelane ja tema koduseks keeleks on pärast abiellumist olnud vene keel. Ometi mõistavad Tanja Jekimova lapsed veidi ka vadja keelt, kuivõrd pea kõik sõja-järgsed suved on veedetud Liivtsüläs. Et Tanja Jekimova kõneleb õdede ja mõne külainimesega praegugi peamiselt oma emakeelt, on tema vadja keel küllaltki puhas ja ladus.

1.

HH a elli teil mokomā vāttšēā, tšen elli niku vähāzē rikkāp ku mūt tōž ēzēb?

TJ elli, da neid ajettī vėl vällā vētī.

HH ah teil tōž vētī vällā?

TJ vällā vētī tāltā, nī. i tehtī tūd üvässi da i keikkā elli da i vītī neid vällā.

HH a teijē tsülās tōž vētī vällā?

TJ vētī. kaks ... kelmēt kottoa. kelmēt kottoa vētī poiz.

HH naizēd-lahzēt tōž?

TJ naizēd-lahzēd. üheš kōš naisī eb vētū, a üheš kōš vētī i naizēd i lahzēd. a teizēš kōš, miā en tā, mēz vai vētī, a naizēd libo elli

- kassen, nämäd nüd ellā viroz niku. no emā jo on kõllu, a lahzet siäl vël ellā kui lē viroz.
- HH siä elit sis kassen tsülāz vël, kui ne vêtī? enne settā vêtī?
- TJ nī, enne settā. jo aikā vêtī. se taitā vêtī kahetsümne kahessamal vovvël, kelmetšümmenel vovvël, vot siz vitī. miä elin vël tütök-kein.
- HH jēgeperä tsülās vêtī pal'lo, kelmetšümmet kahessa enttseä eli vai mitä juttelivad.
- TJ nī. meil eli vähäp, kelmes taloš vêtī.
- HH mitä näil siz eli, kui vêtī, eli näil ...
- TJ südna eli näd niku, südna eli. ühel eb ellu i südna. no tšen ... tšed-nibu-d' petelti mitä-nibu-d' mejē päle da i ... kahes taloz elti südna. ved' šoravnō tütä piti tehä. ved' ilmassi evät sātu südna kā tehä. inemesi palgatti, inemezet tehti i mahzetti.
- HH a kui tū talvël sinne merele menittä, epezekā?
- TJ epezekā vitī. ühz epen vei budgā. nāt sitā, teizeđ vêtī keik sinne. sevad i tavara, mitä süvvätsi i keik verkot sin veimmä. mü, kui kaugaz eli mennä, vāzüt, siz issuimma, tāz vähäzē epezilla menimmä, sis tāz jalkazi menimmä.
- HH a siel budgas keik parveza elittä?
- TJ aha-h, budgas parves keik.
- HH kui pal'lo mahop siz butkāzē inemesi?
- TJ a siel eli tehtü ülläl niku nārad, magatti, i allal elti nārad. siz elti sin lavvazeđ, isutti, sin eli petška pikkarain mokom, kuza keitimmä.
- HH a tšennid jutteli mille, što niku tsümmē enttseä eli, siz eli taitā ella, što rohkāb butkoi, što ...
- TJ taitā eli sūređ jo butka tehtü. menikkāl elti sūređ, menikkāl elti pēned ned budgā.
- HH ja kuza butkā pētti tšezäl?
- TJ tšezäl eli kō tüvve tūtu, tšel nibu-d' vêtü. miä mälehdän, meil eli kō tüven ain seise. elimma vanas kōz vël, siz ain siel eli.
- HH minessä se butka tehtü eli?
- TJ lavvassa. lavvassa eli tehtü. miä en tā, taitā eli sinne mitä pantu niku, štop sōjēb eliz. a kui eli kevaš tsülmät talvet, siz ül tšenni neise ülez da pani lämpinā. tamā ätsissä sai sōjassi. pikkarain da truba sin eli da rautēizeđ ...
- HH kui kutsutti?
- TJ ai voi en mälehdä, kui kutsuttitsi petška sitä.

2.

- TJ miä tsäin ühel võtta merel, kaukāl budgis siel jā pāl elimma.
- HH kui vana siä elit, kui tsäid?

- TJ nōr elin vėl, taitā seitsete-iššēmeD vōt eli vai vis-kūste-iššēmeD. siz elimma siellä. meid eli neļ, tšel ...
- HH a kui kaukā?
- TJ ķelmeť kūd elimmä siel. apreillis tulimma vās poiz.
- HH paļļo teid eli?
- TJ neļ enttšeā eli budgaz. a sis siel elti teizeđ budgat, tāz eli neļ enttšeā vai viz enttšeā. a tātta tuli ain kaloi veťtamā sieltā. nātālis ķerrā tōb meille niku sūttsiā i siz veťap kalad, annap kalā, kalad annēti sinne l'en rebas, siel eli niku bunkta, sinne annēti. ķenz vei petteri, tšai mūmaz.
- HH niku sai mūvvā ize tōš, kui tahotti?
- TJ nī, sai mūvvā petteriz.
- HH siz mahzēti rohkāp taitā petteriz?
- TJ taitā. da i sis sielt tās tei, mitā essi.

3.

- HH a kui kaukā meri on?
- TJ a meri bē kaukā. nāt sīn nād ellā, nūd on, mitā eli metts. isutēti puita kusaļē i tšāuti, paļļo puid isutēti. sīn eb ē kaukāl meri. pōlteiš kilometria taitā on vai vėl on vāheb i jo meri.
- HH a eli ēzeb niku meri vāhāzē litšepāl?
- TJ litšepāllā, nī. ēzeb eli litšepi, a nūd jo ved' ain kazvob i meil nāt, ku jeki mēb jo tšin ķeik tōš kazvop, kazvob ain. evāt kaivo. niku tultaīs kaivomā, kaivottaīs, siz eļes tāmā sūređ jeki kaņe šno.
- HH a siz ēzeb inemezil eli venneit tōž rohkāb? venneit?
- TJ venālaisid eb ellu.
- HH ei, veneiD?
- TJ venneitā? ķeikkil elti vennēd, jēka taloz elti vennēD. meil tōž eli siel tātāl vene. siel rand eli sūr, rand eli vesi. a nūt ķeik rantā eb ētši, on ķeik kazvonnu jo roho.
- HH ja kuza tšāuti venneikā?
- TJ a venneikā tšāuti merel.
- HH a kuza paikkaza merel tšāuti? kazeš menti merelle vai?
- TJ kazit menti i siz menti līvtšūlāssā i laugalt, siel menti merrēzē. tšāuti i sōmeza vennēkā. salamittā, evād nāhtāīs, siz menti ain.
- HH mitā tehtī, vēti vai tōti?
- TJ tōti-vēti sinne vai, en tā. miā en tā, miā elin pēn siz vėl, a tāt, što tšāuti da tōti. sezarēť tšāuti merel talvella, siellä jā pāllā budgad elti. tōš tšāuti sōmez i tātta tšai sōmes saunaza veļķekā. ain tšāuti, kutsutti neit saunāzē, tulkā meil saunā, tulkā saunā.

HH sõmeza on üvä sauna, jah.
 TJ i sielt tõš, sielt tõš keikkä ešetti, sis tōti.
 ? vietinkö sinne vīnā?
 TJ pirttā tōti sieltä.
 HH tōti?
 TJ sieltä, sõmešsa.
 HH virolaižed veivāt sõmēzē ja vad'd'alaizet teivat sõmešsa.
 TJ aha-h. no sõmeza taitā ize tehti jo.
 HH taitā.
 TJ a vet' siz elti šetamehet siel, evād lastu. ved' ūl menti ain niku,
 što evād nähtäiz.
 HH kui pittšä matka se eli, kui kaukā menti?
 TJ viššūmmet kilometria taitā on kazelta sinne sõmešsā ūli
 merē. nād eli šeta siel sõmēz, nī nātšüvāt, kui pēlivat keik,
 nātšüvāt tulep.

1.

HH Aga oli teil sellist rahvast, kes oli nagu natuke rikkam kui teised
 samuti varem?
 TJ Oli ja neid aeti veel ära viidi.
 HH Ah teil viidi ka ära?
 TJ Ära viidi siit, nii. Tehti tööd hästi ja kõike oli ja viidi neid ära.
 HH Aga teie külast samuti viidi ära?
 TJ Viidi. Kaks ... Kolm kodu. Kolm kodu viidi ära.
 HH Naised-lapsed ka?
 TJ Naised-lapsed. Ühest majast naisi ei viidud, aga ühest majast
 viidi nii naised kui lapsed. Aga teisest majast, ma ei tea, mees
 vaid viidi, aga naised just nagu olid siin, nad nüüd on Eestis
 nagu. No ema juba on surnud, aga lapsed seal veel on vist
 Eestis.
 HH Sa olid siis siin külas veel, kui need viidi? Enne sõda viidi?
 TJ Nii, enne sõda. Juba ammu viidi. See võib-olla viidi kahekümne
 kaheksandal aastal, kolmekümnendal aastal, vaat siis viidi. Ma
 olin veel tüdrukuke.
 HH Jõgõperä külast viidi palju, kolmkümmend kaheksa hinge oli
 vōi mida (nad) ütlesid.
 TJ Nii. Meil oli vähem, kolmest majast viidi.
 HH Mida neil siis oli, kui viidi, oli neil ...
 TJ Laev oli näed nagu, alus oli. Ühel ei olnud ka alust. Aga kes ...
 Keegi valetas midagi meie peale ja ... Kahes majas olid alused.
 Niikuinii ju tööd tuli teha, muidu ju (nad) ei saanud alusega
 teha. Inimesi palgati, inimesed tegid ja maksti.
 HH Aga kuidas te talvel sinna merele läksite, hobusega?

- TJ Hobusega viidi. Üks hobune viis kalastusonni. Näed seda, teised viidi kõik sinna. Riided ja kraam, mida süüagi ja kõik võrgud sinna viisime. Meie, kui kaugele oli minna, väsid, siis istusime, jälle natuke hobustega läksime, siis jälle jalgsi läksime.
- HH Aga seal kalastusonnis kõik koos elasite?
- TJ Ahah. Onnis koos kõik.
- HH Kui palju mahub siis onni inimesi?
- TJ Aga seal oli tehtud üleval nagu narid, magati, ja all olid narid. Siis olid siin lautsid, siin oli ahi tilluke selline, kus keetsime.
- HH Aga keegi rääkis mulle, et nagu kümme hinge oli, siis oli võib-olla et rohkem enne, et ...
- TJ Võib-olla oli suurem juba onn tehtud. Mõnel olid suured, mõnel olid väikesed need onnid.
- HH Ja kus kalastusonni peeti suvel?
- TJ Suvel oli kodu juurde toodud, kellelgi veetud. Ma mäletan, meil oli kodu juures alati seisis. Olime vanas kodus veel, siis alati seal oli.
- HH Millest see onn tehtud oli?
- TJ Lauast. Lauast oli tehtud. Ma ei tea, vahest oli sinna midagi pandud nagu, et soojem oleks. Aga kui oli väga külmad talved, siis öösel keegi tõusis üles ja pani küdema. See äkki läks soojaks. Tilluke ja korsten siin oli ja raudsed ...
- HH Kuidas kutsuti?
- TJ Oi oi (ma) ei mäleta, (ma) ei mäleta, kui kutsutigi ahi seda.

2.

- TJ Mina käisin ühel aastal merel, kaugel kalastusonnides seal jää peal olime.
- HH Kui vana sa olid, kui käisid?
- TJ Noor olin veel, vist seitseteist aastat oli või viis-kuusteist. Siis olime seal. Meid oli neli, kellel ...
- HH Aga kui kaua?
- TJ Kolm kuud elasime seal. Aprillis tulime alles ära.
- HH Palju teid oli?
- TJ Neli hinge oli kalastusonnis. Aga siis seal olid teised onnid, jälle oli neli hinge või viis hinge. Aga isa tuli alati kalu võtma sealt. Nädalas korra tõi meile nagu süüa ja siis võtab kalad, annab kala, kalad anti sinna Lenrõbasse, seal oli nagu punkt, sinna anti. Kunas viis Peterburi, käis müümas.
- HH Nagu sai müüa ise ka, kui taheti?
- TJ Nii, sai müüa Peterburis.
- HH Siis maksti rohkem vist Peterburis?
- TJ Võib-olla. No ja siis sealt jälle tõi, mida ostis.

HH Aga kui kaugel meri on?

TJ Aga meri pole kaugel, näed siin näed on nüüd, kus oli mets, istutati puid, kusagilt käidigi palju puid istutati. Siin ei ole kaugel meri. Poolteist kilomeetrit vahest on või veel on vähem ja juba meri.

HH Aga oli varem nagu meri natuke ligemal?

TJ Ligemal, jah. Varem oli lähem, aga nüüd juba ju muudkui kasvab ja meil näed, kuidas jõgi läheb juba kinni kõik ka kasvab, kasvab üha. (Nad) ei kaeva. Kui tuldaks kaevama, kaevataks, siis oleks see suurem jõgi muidugi.

HH Aga siis enne inimestel oli paate ka rohkem? Paate?

TJ Venelasi ei olnud.

HH Ei, paate?

TJ Paate? Kõigil olid paadid, igas majas olid paadid. Meil ka oli seal isal paat. Seal rand oli suur, rand oli vesi, aga nüüd kõik, randa ei olegi, kõik on kasvanud juba rohtu.

HH Ja kus käidi paatidega?

TJ Aga paatidega käidi merel.

HH Aga kuskohas merel käidi? Siit mindi merele või?

TJ Siit mindi ja siis mindi Liivtsülästä ja Laugalt, sealt mindi merre. Käidi ka Soomes paadiga. Salaja, ei nähtaks, siis mindi alati.

HH Mida tehti, viidi või toodi?

TJ Toodi-viidi sinna või, (ma) ei tea. Ma ei tea, mina olin väike siis veel, aga tean, et käidi ja toodi. Õed käisid merel talvel, seal jää peal kalastusonnid olid. Samuti käisid Soomes ja isa käis Soomes saunas vennaga. Alati käidi, kutsuti neid sauna, tulge meile sauna, tulge sauna.

HH Soomes on hea saun, jah.

TJ Ja sealt ka, sealt ka kõike osteti, siis toodi.

? Kas sinna viina viidi?

TJ Piiritust toodi sealt.

HH 'Toodi?

TJ Sealt, Soomest.

HH Eestlased viisid Soome ja vadjalased tõid Soomest.

TJ Ahah. No Soomes vist ise tehti juba.

HH Võib-olla.

TJ Aga siis ju olid sõdurid seal, ei lasknud. Õösel ju mindi alati nagu, et ei nähtaks.

HH Kui pikk reis see oli, kui kaua mindi?

TJ Viiskümmend kilomeetrit vast on sinna Soomeni üle mere. Näed oli sõda Soomes, nii paistsid, kui põlesid kõik, naistsid tuled.

Heinike Heinsoo, Küllike Pajula
(Tartu)

NÄYTTEITÄ VATJAN KIELESTÄ

Tiivistelmä

Julkaistavat tekstit on kerätty kesällä 1992 järjestetyllä tutkimusretkellä. Liivtsülän asukasta Tanja Jekimovaa (TJ) haastatteli dosentti Heinike Heinsoo (HH). Haastattelusta on opiskelija Küllike Pajula litteroinut kolme katkelmaa, joiden aiheena on pääasiassa talvinen merelläkäynti.

Ago Künnap
(Tartto)

SELKUPIN ARVOITUKSIA ALA-TASIN MURTEELLA VUODELTA 1913

Vuonna 1993 kuluu 105 vuotta Kai Donnerin syntymästä ja 80 vuotta Aulis J. Joen syntymästä. Joen syntymävuotena 1913 Donner oleskeli suuren Siperian-matkansa aikana pari viikkoa Tasjoen alajuoksulla ja keräsi armottomassa, jopa -60° C:n pakkassäässä, selkuppisamojedilaista kieliaineistoa. Vuonna 1969 Joki analysoi luennoillaan Helsingin yliopistossa Donnerin Ala-Tasilta vuonna 1913 muistiinmerkitsemiä arvoituksia. Tietääkseni niitä arvoituksia ei ole aiemmin julkaistu, joten julkaisen ne nyt tässä kummankin oppi-isäni muistoksi. Ainestoni perustuu Aulis J. Joen antamaan arvoituksien käännöksettömän käsikirjoituksen valokopioon ja omiin muistiinpanoihini, jotka tein hänen luennoillaan 1969.

išt¹

1. tādək-pō lōʹos. — nārapō².
2. tēt³ tšumb⁴nā jāp ōttālbənd⁵. — māt kām̄bəl pō.
3. pōt tād̄γən⁴ tukkol⁵ q̄ttəl kōma lōrs⁶. — nōmān⁷ üngəlsä⁸.
4. kārāD⁹ pōləγət¹⁰ ūtən⁹ tōtəγət¹⁰. — pēm⁹.
5. pālāl pālāl kōr⁹ k̄ās̄s⁹. — tšätt¹¹.
6. tōtłēγəD⁹ āj pōlleγəD⁹. — pur̄.
7. mād̄ž⁹t k̄ēγən nār̄ kāt̄rēl¹² pēm⁹l k̄uB n̄γγəs. — kirbəl¹³ kuāt⁹tōb⁹.
8. šitt⁹ timmāl nāttāG. — k̄ēsā.
9. tšūr⁹ ukkurnā¹⁴ kārāl̄imb¹⁵. — tāγ¹⁶.
10. tšūr(ət)¹⁷ k̄iγən kām̄¹⁸ pattat⁹ tōr̄γ tōttəsē. — nūγγē¹⁹.
11. tūg⁹tēl kōmma²⁰ pat̄χāl²⁰s. — ut̄γat²¹ passei⁹p̄pt̄.
12. pālāl tōpp⁹l sū̄s. — tšīm̄algō²².
13. sēld̄ž tamd̄sr ukkur mand̄rsā²³ kuāsond²⁴ mānnəmb⁹. — tšēl⁹D.

Arvoitus

1. Etumainen-puu seisahtui. — Tanko.
2. Neljä sutta yhteen pureutuvat. — Kotaa kannattava puu.
3. Puun rungolla musta-kärkinen nuoli seiso. — Jäniksen korva.
4. Aamulla nielee, iltaisin ulostaa. — Saapas.
5. Puolellinen puolellinen porohärkä juoksi nopeasti. — Puu, jolla lumi iskettiin vaatteilta.
6. Ulostaa ja nielee. — Pora.
7. Metsän keskellä puna-kylkinen saappainen mies seiso. — Nyljetty koivun runko.
8. Kaksi-hampainen tyttö. — Nahkakaavin.
9. Hiekkasärkkä yhtenäen ulottuu-eteenpäin. — Keihäs.
10. Hiekkasärkän keskellä levitetty vanha-astia seiso. — Noitarumpu.
11. Siivetön nuoli lensi-pois. — Jään halkeaminen.
12. Puolellinen jalallinen lintu. — Liimapannu.
13. Koko heimo yhteen katsomis-rautaan katsoo. — Aurinko.

Aulis J. Joen kommentteja

- ¹ Mahdollisesti vokatiivi, myös *istö*.
- ² Ehkä 'suora-puu', kun nenetsissäkin esiintyy *nāra* — ehkä sieltä lainattu.
- ³ Prokofjevin mukaan aoristum narrativum.
- ⁴ ~ 'juurella'. *t* on *č*:n edustajana pohjoismurteissa.
- ⁵ 'pikimusta' tai suunnilleen 'mustallinen' (*tuk* 'musta, muste').
- ⁶ Preteritimuoto, sama kuin arvoituksessa 1.
- ⁷ Genetiivimuoto, mutta miksi *-t:n* sijasta *-n*?
- ⁸ Sanan *ko* 'korva' sijasta, esiintyy vain tässä murteessa.
- ⁹ Instrumentaali.
- ¹⁰ Prokofjevin mukaan aoristum narrativum: *polleini* 'er verschluckte' (*polliqo*) (vrt. arvoitus 6).
- ¹¹ Ehkä luusta valmistettu ja siksi sellainen arvoitus.
- ¹² ~ 'varsi(nen)'.
- ¹³ Perfektin partisiiippi (infinitiivi *kirgo*).
- ¹⁴ ~ 'yhteen menoon'. Ehkä lokatiivi sanasta *ukkur* 'yksi'.
- ¹⁵ ~ 'jatkuu'. Sisältää duratiivisuffiksia.
- ¹⁶ Ehkä iraanista.
- ¹⁷ *tšūr* 'hiekkasärkkä' : *tšūrət* 'hiekkasärkän'.
- ¹⁸ *kāma* 'levitetty käsivarret, syli'.
- ¹⁹ Kai tunguudesta.

- 20 ~ *komä*.
 21 *Jeniseistäkö (ul/go 'veden jää')?*
 22 *tš < *j < *š. -go ostjakistako ('astia')?*
 23 *r-duratiivi*.
 24 *'katsomis-rautaan' = 'peiliin'.*

Аго Кюннап
 (Tartu)

СЕЛЬКУПСКИЕ ЗАГАДКИ НА НИЖНЕ-ТАЗОВСКОМ ДИАЛЕКТЕ С 1913 Г.

Резюме

В 1993 г. исполняется 105 лет со дня рождения Кай Доннера и 80 лет со дня рождения Аулиса Й. Йоки. В год рождения Йоки Доннер провел во время своей долгой экспедиции в Сибири несколько недель на нижнем течении Таза и собирал в сильный мороз (порой -60°) селькупский языковой материал. В 1969 г. Йоки анализировал на своих лекциях в Хельсинкском университете загадки, записанные Доннером в 1913 г. на Нижнем Тазе. По моим данным эти загадки до сих пор не публиковались, и поэтому я публикую их здесь на память этих моих наставников. Публикуемый материал основывается на данной Аулисом Й. Йоки светоконпии загадок без перевода и на моих записях, которые я вел на его лекциях в 1969 г.

ANDRUS SAARESTE — SILMAPAISTEV EESTI KEELE UURIJA

1992. aasta 18. juunil möödus sada aastat silmapaistva eesti keele uurija professor Andrus Saareste sünnist. Tema ülimalt produktiivsest loometeest kulges esimene pool kodumaal, teine aga kuni surmani 10. mail 1964. a. eksiilis. Professor Andrus Saarestest jäi maha mahukas teaduslik pärand, milleni pole küündinud tema järelkäijad.

Ülikooliõpinguid alustas Andrus Saareste (kuni 1921. aastani Albert Saaberk) 1912. a. sügisel Tartus, kuid siirdus sealt juba 1913. a. algul Helsingi ülikooli. Seal õppis ta 1917. aastani peamiselt soome keelt ja kirjandust, aga ka romaani keeli. Sõjaoludest ja majanduslikust kitsikusest tingitult lahkus ta Soomest ja asus kodumaal tööle eesti keele õpetajana. 1919. a. jätkas ta õppimist Tartu ülikoolis. 1921. aastal tunnistati ta uurimusega Kihnu murraku kohta eesti keele magistriks. Enne seda oli ta Helsingi üliõpilasena kirjutanud uurimuse "Vigala murde peajooned", mis ilmus trükist 1917. aastal.

Doktoriväitekirigi ei lasknud end kaua oodata. Selleks sai 1. nov. 1924. aastal kaitstud sõnavarauurimus "Leksikaalseist vahetõrjadest eesti murdeis" (ACUT B VI 1924, 304 lk.). Kogu eesti keeleala haarav ainestik on selles mõistepiirkonniti jagatud 15 põhirühma (eluta loodus, taimeriik, loomariik jne.), need aga omakorda 160-ks üksiknimetuseks. Viimased koos sünonüümidega (u. 1500) moodustavadki analüüsiks vajaliku lähtekoha. Arvustuses "Esimehe väitekirja eesti keele alalt Tartu ülikoolis" (Eesti Keel 1924) annab prof. L. Kettunen sellele kõrge hinnangu, märkides põhjendatult, et "Sarnane töö eeldab ka sugulaskeelte ja isegi võõraste naaberkeelte kaunis suurt tundmist" ja et A. Saareste "oli järelikult enesele valinud jõukohase ülesande, mille ta ka hästi läbi viis" (lk. 118). Tegelikult on A. Saareste väitekirja uusi suundi rajav keelegeograafilis-etümoloogiline uurimus, esimene sellelaadiline soome-ugri keeleteaduses. Selles näidatakse ära murdekeelsete nimetuste levik (raamatus on 60 kaarti), ühtlasi püütakse võimaluste piires välja selgitada iga lekseemi algupära.

1925. aastal valiti noor teadlane eesti keele korraliseks profes-

soriks, 1924. a. surnud esimese eesti keele professori Jaan Jõgeveri järglaseks. Murdeuurijana oskas A. Saareste innustada selleks ka teisi. Kuuludes mitmetesse kultuuriasutustesse, suutis ta tagada murdekogujaile ka vajalikud stipendiumid. A. Saareste oli pidevalt tegev Akadeemilise Emakeele Seltsi organites, peamiselt seltsi esimehena, murdetoimkonna juhatajana, ajakirja "Eesti Keel" peatoimetajana, Eesti Kirjanduse Seltsi abiesimehena jne. Murdekogumistöö organiseerimine ja juhendamine lasus täielikult A. Saareste õlul. Selle kohta kirjutab murdeuurija H. Keem oma mälestustes, et "professor Andrus Saareste saadab igal suvel eesti murdeid koguma oma õpilasi, kellele kogutud murdematerjalide eest makstakse vastavalt töö väärtusele. Pealegi pidi professor energiliselt hoolt kandma, et ta andekamad õpilased oleksid õppemaksust vabastatud ja saaksid ülikoolist stipendiumi" (ESA 31 1985, Tallinn 1987, lk. 138). Dotsent P. Palmeos iseloomustab oma õppejõudu tunnustavate sõnadega: "Prof. A. Saareste oli käitumiselt äärmiselt korrektne ja võluv inimene. [...] Prof. Andrus Saareste oli palju reisinud, erakordselt huvitav isiksus ja suur teadlane ning oivaline pedagoog, kes oskas oma õpilastes äratada huvi ja austust ning armastust kauni emakeele vastu. Ta õpetas meid nägema uurimisobjekti siinsamas Eesti külades, tihti isegi koduläve ees." (ESA 26/27 1980–1981, Tallinn 1983, lk. 166 jj.).

A. Saarestet huvitas põhiliselt murdesõnavara, mida ta ka reas kirjutistes "Eesti Keele" lugejaile tutvustas. Huvipakkuvamaid on tagasihoidliku pealkirjaga "Mitmesuguseid riismeid" (EK 1924, lk. 159 jj.), kus koos taluhoonete põhiplaanidega antakse Põhja-Eesti taluhoonete juurde käiv murdesõnavara. Läbi tuli mõelda ka transkriptsiooni finessid, mis on kõne all artiklis "Mõnest küsitavusest meie transkriptsiooni süsteemis" (EK 1933, lk. 133 jj.). Eesti murdepiirid paneb ta aga paika artiklis "Eesti keeleala murdelisest liigendusest" (EK 1932, lk. 17 jj.). Eesti murrete suhteid soome keelega on A. Saareste püüdnud selgitada kirjutises "Kumb eesti murdeist soomele on lähem: põhjaeesti või lõunaeesti?" (EKirj. 1931, lk. 29 jj.). See ja mitmed teisedki uurimused ilmusid paralleelselt Akadeemilise Emakeele Seltsi Toimetiste sarjas, mis tegi nad kättesaadavaks laiemale lugejaskonnale. Kokkuvõtte senisest murdekogumistööst annab kirjutis "Kümme aastat eesti murrete süstemaatilisest kogumisest" (EK 1932, lk. 164 jj.). Selles visandab A. Saareste järgneva viie aasta kava, mis muuhulgas näeb ette ka koha- ja isikunimede kogumist ning instrumentaalfoneetilisi uurimusi.

A. Saareste polnud ainuüksi innukas murdeuurija, vaid teda huvitas ka eesti kirjakeele kujunemine ja õigekeelsusprobleemidki. Ajakirjas "Eesti Keel" võttis ta pidevalt sõna ilmuvate eesti keele grammatikate ja õpikute kohta ja ta on ka ise avaldanud raamatu

"Tegelikud õigekeelsuse määruised" (Tartu 1922, 41 lk.). Ajakirja "Eesti Keel" rubriigis "Küsimused ja kostused" võime tihti leida õigekeelsusnõuandeid ka A. Saarestelt. Retsenseeritavate teoste puhul on A. Saareste pilk küündinud haarama ka üldkeeleteaduse probleeme. Mitmes kirjutises on vaatluse all keeleteaduse arengusuunad, näit. "Vooludest ja liikumistest praeguses keeleteaduses" (EK 1926, lk. 1 jj.). Teda huvitas ka keelefilosoofia, foneetika, nimeuurimine ning seoses õigekeelsusega ka stiiliküsimused. Mõnikord võivad keele arengut suunata isegi tundmused, nagu nähtub kirjutisest "Tundmused tegurina keelearengus" (EK 1927, lk. 161 jj.).

Õige varakult kujunes A. Saareste huviobjektiks eesti vana kirjakeel. Koos Tartu ülikoolis töötava soome ajaloolase A. R. Cederbergiga avaldas ta vihikute kaupa tekstikogumiku "Valik eesti kirjakeele vanemaid mälestisi a. 1524–1739" (Tartu 1925–1931). Eesti vana kirjakeele kohta käivaist kirjutisist paistavad oma detailise analüüsiga silma uurimused "Vokaalidevahelise dentaalse spirandi vasted vanemas Põhja-Eesti kirjakeeles" (EKirj. 1920, lk. 290 jj., 333 jj.), "Wanradt-Kõlli katekismuse keelest" (EK 1930, lk. 73 jj.), "Agenda Parva (1622) keelest" (EK 1938, lk. 196 jj.) ja "Piibli keel ja rahvakeel" ("Piibli keelest kahesaja-aastast eestikeelset piiblit mälestades", Tartu 1940, lk. 12–64). Vana kirjakeele valdkonda kuulub ka kirjutis keelereformide kohta "B. G. Forselius'e keelereformide käsitlemine Eestimaa konsistooriumis a. 1687" (EK 1929, lk. 80 jj.). Lühiaurimusi eesti vana kirjakeele kohta avaldas A. Saareste veel maapagulasenagi. Need ilmusid peamiselt "Virittäjä"s: "Tuntematon vironkielinen 1500-luvun teksti" (Vir. 1954, lk. 53 jj.), "Christoph Blume keelest" (Vir. 1956, lk. 275 jj.) ja "Eesti sõduri määrustik ja vandetekst a. 1697" (Vir. 1958, lk. 175 jj.).

Suuremate ettevõtmiste hulka kuulus A. Saarestel murdeatlaste avaldamine, mille kohta leidub andmeid kirjutistes "Eräitä piirteitä Viron kielikartastosta" (Vir. 1938, lk. 159 jj.), "Viron murreaineiston keruun päätökseen saattaminen ja kokoelmien julkaisemiskysymys" (Vir. 1939, lk. 347 jj.) ja "Eestin Murdeatlaksen johdosta" (Vir. 1939, lk. 432 jj.). Teatavasti oli "Eesti Murdeatlas" planeeritud suurejooneliselt u. 240 kaardiga 7-osalisena, kuid sellest keelegeograafilisest suurteosest ilmus ainult kaks vihikut (Tartu 1938 ja 1941). Esimeses vihikus on 28 suureformaadilist kaarti, teises vihikus 38. Materjali esituselt on A. Saareste "Eesti murdeatlas" väga lähedane tema doktoriväitekirjale. Autor on pühendanud atlase Õpetatud Eesti Seltsile tema sajandaks sünnipäevaks. Eessõnast selgub, et mõte eesti murretest ülevaadet pakkuda geograafilise meetodiga tekkis autoril juba üliõpilaspõlves a. 1913–1917 Helsingis. Eesmärgiks oli pakkuda pilti omaaegsest eesti talurahva keelest. Ainestiku, mis koosneb 150 000-st sedelist, on a. 1915–1937 kogunud suuremas osas autor ise 300 eri punktist. Väljaande tiraažiks

on märgitud 550, kuid tänapäevaks on see murdeatlas kujunenud suureks bibliofiilseks harulduseks.

Populaarteaduslikuks ülevaateks eesti keelest, ennekõike välismaist lugejat silmas pidades, oli mõeldud "Die estnische Sprache" (Tartu 1932, 56 lk.), millest lugeja saab kokkusurutud ülevaate eesti keele uurimiskäigust, eesti kirjakeele arengust ja murretest koos keelenäidetega. Sellest kasvas hiljem välja põhjalikuma käsitlusega kaheköiteline "Kaunis emakeel" (I Lund 1952, 129 lk; II Lund 1958–59, 228 lk.) kui ka koos prof. Alo Raunaga avaldatud "Introduction to Estonian Linguistics" (Wiesbaden 1965, 123 lk.).

Viljakas õppe- ja uurimistegevus Tartu ülikooli professorina katkes A. Saarestel 1944. aastal, kui ta nagu ka fennougristidest kolleegid Julius Mägiste, Julius Mark, Alo Raun, Valter Tauli, Mihkel Toomse jt. lahkus kodumaalt. Ta rändas kodutuna Lääne-Saksamaal ja Taanis ning lõpuks jäi peatuma Rootsi, kus tema uueks kodulinnaks sai Uppsala. Seal avanes tal võimalus jätkata viljakat loometeed.

A. Saareste elutööks sai kogukas "Eesti keele mõisteline sõnaraamat". Kui ta 1944. aastal Eestist lahkus, oli tal kaasas ainult sõnaraamatu algusosa ja märksõnade loetelu. Kogu näitematerjal tuli uuesti koguda. Temale omase energiaga oskas ta ka võõrsil luua tööks vajaliku kirjasaatjate võrgu (u. 200 informaatorit), kellelt laekus ainetikku nii mõistelise sõnaraamatu kui ka 128 kaardiga väikesese murdeatlase "Petit atlas des parlers estoniens" (Uppsala 1955, 108 lk.) jaoks. Hinnatavat abi sai A. Saareste ka kodumaalt Keele ja Kirjanduse Instituudilt, kes on saatnud vastuseid enam kui poolesajale küsitluslehele.

Koostamisel olevat suurt sõnaraamatut on A. Saareste tutvustanud kirjutises "Pari näyteartikkelia viron käsitepiirisanakirjasta" (Vir. 1947, lk. 361 jj.). Sõnavaraprobleemid on käsitusobjektiks ka artiklreis "Merkitys- ja muotoluokkautumat viron marjannimissä" (Vir. 1947, lk. 241 jj.), "Kalev, Kaleva sõna algupärast" (Vir. 1950, lk. 89) ja "Viron kielen tutkimuksen työmaalta" (Vir. 1953, lk. 305 jj.). Leksikaalsed seosed soome keelega on 222 sõnaartikliga vaatluse all uurimuses "Länsi-Viron sanaston suhteesta suomen kieleen" (Suomi 106:3, Helsinki 1953, 40 lk.). Eesti murdepiiride kujunemine nii foneetilisest, morfoloogilisest kui ka leksikaalsest aspektist on käsitusobjektiks uurimuis "Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti murde vahepiir" (Vir. 1952, lk. 292 jj.) ja "Kielenmuutosten leviämisen ja leviämisorjojen luonteesta Virossa" (Vir. 1955, lk. 18 jj.). Süntaksi valdkonda kuuluvad kirjutised "Atribuudi asendist eesti keeles" (Vir. 1948, lk. 86 jj.) ja "Subjekti ja predikaadi vastastikusest arenemisest eesti keeles laiendi järgi" (Vir. 1960, lk. 293 jj.).

Kõigi nimetatud uurimustega oli A. Saarestel paralleelselt käsil tema elutöö "Eesti keele mõisteline sõnaraamat", mis hakkas vihi-

kutena ilmuma 1958. aastal. Lauri Posti tutvustas seda kui eesti leksikoloogia tähtteost: "Virolaisen leksikologian merkkiteos" (Vir. 1959, lk. 505 jj.). Esimese vihiku tiitellehelt võib autoripoolse iseloomustusena lugeda, et see on "Kõige suurem eesti keele sõnaraamat — 4 köidet 24 vihus, ligi 3000 lk. — Sisaldab: Wiedemanni sõnaraamatu ainekute — murdesõnu — uusi sõnu — rahvakeelseid, oskussõnu ja uuendeid — vähetuntud sõnu varasemast kirjakeelest — andmeid sõnade murdelisest põlvnemisest — sõnade tähenduse ja stiilivarjundite valgustamiseks lausenäiteid rahva-, ühis- ja kirjakeelest — vanasõnu — etnograafiliste esemete pilte — Sõnavara on koondatud mõistepiirkondade kaupa — Viimases köites ilmub tähestikuline indeks eesti ja prantuse keeles." Esitatud kujul see suursõnaraamat autori elupäevil siiski tervikuna ilmuda ei jõudnud. A. Saarestel jäid nägemata 4. köite viimased vihikud ja ka indeks. Sõnaraamatu ilmumine jõudis lõpule alles 4 aastat pärast autori surma a. 1968. Mahukas indeks (508 lk.) nägi Valter Tauli ja Johannes Raagi koostatuna ilmavalgust alles 1979. aastal. Nüüd on nemadki mõlemad manalamehed.

Andrus Saareste ainulaadsed tippteosed, murdeatlased ja eriti mõisteline sõnaraamat on mõeldud laiale kasutajaskonnale, kogu eesti rahvale. Seepärast on nende kordustruki väljaandmine üha aktuaalne. Mõistelisest sõnaraamatust oleks tegelikult otstarbekas koostada lühivariant, jättes sealt välja ballastina tunduvad vana kirjakeele lõigud ja võib-olla ka vanasõnade-kõnekäändude osa.

Paul Alvre (Tartu)

PROFESSOR DMITRI NADKIN 1934–1992

Mordva rahvaste silmapaistvamaid keeleteadlasi oli Dmitri Timofejevitš Nadkin. Ta sündis 28. mail 1934. a. Lukojanovski rajooni Ivantsevo külas erzakeelses peres. Oma kodukeele valis ta uurimisobjektiks kogu eluks, kuigi tegeles veel mokša ja olude sunnil ka vene keelega. 1952. a. lõpetas ta silmapaistva edukusega Lukojanovski Pedagoogilise Kooli. Seejärel pääses Gorki Ülikooli õppima vene keelt ja kirjandust. Ülikooli lõpetamise järel oli ta mitmel pool vene keele ja kirjanduse õpetaja.

1964. a. alates pühendus D. Nadkin mordva keelte uurimisele. Ta oli Saranskis Keele, Kirjanduse, Ajaloo ja Majanduse Uurimisinstituudi aspirantuuris, selle lõpetamise ja kandidaadiväitekirja kaitsmise järel jäi sama instituudi teaduriks. 1972. a. valiti ta Saranski Pedagoogilise Instituudi mordva keelte kateedri juhatajaks. Mitmete lisaametite kõrval töötas ta valitud kohal elu lõpuni. Doktoriväitekirja teemal “Verbitüvi mordva keeltes” (“Основа глагола в мордовских языках”) kaitses ta Tartus 1981. a. ja sai seejärel peagi professori kutse.

Järgnesid pingelised aastad, mille jooksul õppe-, teadus- ja ühiskonnatöö olid põimunud. Ridamisi ilmus uurimusi erza, mokša ja vene keele, mordva kirjanduse, kirjandusteooria ja Mordva ajaloo kohta. D. Nadkin jõudis veendumusele, et erza ja mokša on lähedased sugulaskeeled, ühine nimetus mordva keel on tegelikult fiktsioon ning kasutusel rohkem vene ja mujal välismaa lingvistikas.

Dmitri Nadkin oli oma rahva ja keele patrioot (sel alal ei eristanud ta erzalasi ja mokšalasi). Kui väline nõukogulik vaimne surve nõrgenes, kujunes Mordvas rahvaliidumise “Mastorava”. Selle tegeликuks ja vaimseks juhiks sai D. Nadkin. Ta kulutas palju vaimujõudu erzalaste ja mokšalaste äratamiseks, nende keeltele võrdsete õiguste loomiseks valitseva vene keele kõrval. On ju kohalikud rahvad vähemuses oma kodumaal, haridust pole üldse võimalik kohalikes keeltes saada.

14. ja 15. märtsil 1992. a. toimusid Saranskis Mordva rahvaste kongressi pingelised istungid. Venemeelsed valitsus- ja parteijuhid püüdsid kõigest hingest rahvaliidumist lämmatada. President pidas kongressi provokatsiooniks, haridusminister teatas, et erza ja mokša keele õpetamine toimugu kodudes, riiklikud koolid peavad olema venekeelsed. Selliste avalduste pärast nõudsid paljud kongressi

delegaadid nende tagasiastumist oma ametipostidelt. Programmilise ettekande "Erza ja mokša rahva taassünni probleemid" esitas 14. märtsi istungil D. Nadkin. Ettekanne põhjustas ägeda kokkupõrke edumeelsete ja impeeriumimeelsete saadikute vahel.

Tartu Ülikooli esindajatena viibisid kongressil allakirjutanu ja meie ülikooli romaani filoloogia dotsent mokšalane Juri Jufkin. Meil oli D. Nadkiniga mitmeid arutlusi mordva keelte ja rahvaste tulevikukohta, samuti kongressil kasutatava taktika kohta. Dmitri Nadkin loovutas oma ettekande avaldamiseks Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedri väljaandes "Fenno-ugristica", mida loodame edaspidi ka teha. Kõigile mõjus ootamatult teade Dmitri Nadkini surmast 14. juulil 1992.

Eduard Vääri (Tartu)

A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä, LEXICON DER ÄLTEREN GERMANISCHEN LEHNWÖRTER IN DEN OSTSEEFINNISCHEN SPRACHEN. Bd. I: A-J, Amsterdam-Atlanta, GA 1991. LVIII + 145 lk.

Läänemeresoome vanimad sõnalaenud pärinevad teatavasti soome-ugri algkeelest, kuhu nad on tulnud kas juba indoeuroopa algkeelest või selle hilisemaist, indoiraani keelevormidest. Kui selliste säilinud laenude arv on suhteliselt väike (u. 30), siis kokkupuuteis muistsete balti, germaani ja slaavi hõimudega on saadud uut sõnavara otse sadade kaupa. Millised on oma olemuselt ja ulatuselt olnud germaanipoolsed kultuuriajaloolised mõjutused, selgub alles käesoleva teose leksika edasisest analüüsist. Sõnaraamatu eesmärk on aga etümoloogiline, et pakkuda mitmegi eriala uurijaile (lingvistidele, folkloristidele, etnograafidele, ajaloolastele jt.) nende tööks maksimaalselt usaldusväärset lähtematerjali. Kui aga sõnaartiklid on üles ehitatud kriitiliste kommentaaridega, nagu käesoleval juhul, siis kajastub nendes ühtlasi ka laensõnade uurimise ajalugu.

Kuigi mõnede germaani laensõnade õiged etümoloogiad, näit. *akana* 'Spreu, Kaff, Granne' ja *autio* 'öde, wüst; Wüste', esitati juba XVIII sajandil (seda on vastavais sõnaartikleis ka nimetatud), tuleb vanade germaani laenude teadusliku käsitluse alguseks pidada alles Vilhelm Thomseni väitekirja "Den gotiske sprogklassen infy-delse på den finske. En sproghistorisk undersøgelse" (København, 1869) ilmumist. Germaani laenude uurimist on hiljem märgatavalt edasi viinud E. N. Setälä, T. E. Karsten, Björn Collinder, Hans Fromm ja viimaseil aastakümneil eriti Jorma Koivulehto. Viimati mainitu on esitanud hulgaliselt uusi etümoloogiaid, edasi arendanud uurimismetoodikat ja täpsustanud laenukihistuste dateeringut. Usinalt on avaldanud kirjutisi germaani laensõnade kohta ka kõik neli sõnaraamatu autorit. Suurimaist uurimusest oleks väärinud eessõnas äramärkimist ka Tette Hofstra doktoriväitekirja "Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961" (Groningen, 1985), kuid ilmselt sõnaraamatu autori suurest tagasihoidlikkusest on see jäänud siiski tegemata. T. Hofstra teenekat väitekirja on muide ajakir-

ja "Советское финно-угроведение" lugejaile tutvustanud P. Ariste 1986. a. (lk. 226–229). Sõnaraamatu sissejuhatavas ossa on viidud kontsentreeritult mõned T. Hofstra väitekirja uurimistulemusi kajastavad lõigud (mille autorigi on tõenäoliselt sama).

Viimane suurem alfabeetiline ülevaade germaani ja läänemeresoome laenukontaktidest enne käesolevat leksikoni (millest on küll seni avaldatud ainult 1. osa, kuid kavandatud on ta 3-köitelisena), oli T. E. Karsteni postuumselt ilmunud "Finnar och germaner" (Folkmålstudier 9–10. Helsingfors-Stockholm, 1943–1944).

Siin ligemal vaatlusel oleva sõnaraamatu koostamise idee on tulnud A. D. Kylstralt. Eeltöödega alustas ta kohe pärast väitekirja "Geschichte der germanisch-finnischen Lehnforschung" (Assen, 1961) valmimist. Raamat pidi käsitlema ainult vanemat laenukihistust ja tulema kriitilisem kui T. E. Karsteni oma. Töö edenes aeglaselt ja jäi pärast proovikirjutise ilmunust A-tähe kohta (UAJb. 46, 1974, 27–53) pikemaks ajaks seisma. Laensõnade uurimine oli tollal jõudnud uude tõusuperioodi, mis tingis teoksil olevas töös põhjalikke muudatusi. Autoreile hinnatud abi oma nõuga on pakkunud tuntud sõnavaraaurijad professorid Kaisa Häkkinen, Jorma Koivulehto, Károly Rédei ja Seppo Suhonen. Et sõnaraamat on mõeldud nii fennougristide kui ka germanistide kõige laialdasemale kasutajakonnale, eelnevad tegelikule sõnaloendile terminoloogia, dateeringu, häälikuinventari jm. selgitavad peatükid. Nendes pakutavad eelteadmised on lugejale väga vajalikud, sest sõnaartikleis neid enam üle ei korrata. Tuleb tunda ka rikkalikke lühendeid (neid on ühtekokku 143).

Peatükis "Germaani" märgitakse, et omavahel lähedases suguluses olevad üksikkeeled (inglise, saksa, rootsi, taani, gooti jt.) lähtuvad ühisest germaani algkeelest. Germaani keelerühma eraldumisaeg indoeuroopa tervikust on raskesti dateeritav, kuid tõenäoliselt toimus see 2. aastatuhande teisel poolel e.Kr. seoses konsonantide eriarenguga, mida tuntakse germaani häälikunihke nime all (Germanische Lautverschiebung). Viimase on seadnud T. Vennemann (1984) küll kahtluse alla, kuid raamatu autorid on lähtunud siiski traditsioonilistest tõekspidamistest. Nii jagavad nad germaani keeled kolme põhirühma: põhjagermaani (skandinaavia), läänegermaani, idagermaani. Läänemeresoome keeltesse kandunud sõnalaenude seisukohalt on olulised põhjagermaani vanimate perioodide dateeringud: algpõhja (2.–9. saj.); vanapõhja = vanaislandi (9.–16. saj.); vananorra (9.–16. saj.); vanataani (9.–16. saj.); ruunirootsi (9.–13. saj.); vanarootsi (13.–16. saj.). Germaanlaste algkoduks on arvatavasti olnud Skandinaavia ja Saksamaa põhjaosa. Sealt algas 1. aastatuhandel e.Kr. nihkumine ennekõike lõuna suunas. Gootid paiknesid veel meie ajaarvamise algul Läänemere ranniku Poola osas (varem Rootsi ala), kust edasi liikudes jõuti otsaga Balkani-

le ja Itaaliasse. Viimased gooti keele kõnelejad asusid teatavasti XVII–XVIII sajandil Krimmis.

Germaani häälikuinventaris toimunud muutusi selgitavad eri arenguperioode kõrvutavad tabelid: monoftongid (varagermaani, hilisgermaani, algpõhja), konsonandid (alggermaani, algpõhja). Lühikestele vokaalidele *i*, *u*, *e*, *a* lisandus algpõhjas *o*, pikad vokaalid *ī*, *ū*, *ē*, *ō* täienesid aga *ā*-ga (varem vaid lühike *a*). Konsonantismi suurim muutus on *z* > *R*, näit. alggerm **gaizaz* (sm *keihās*) > algnorra **gaiRaR* (~ sm. *kaira*). Enamikust konsonantidest tunti alggermaani keeles veel geminaate, mida tõendavad ka vastavad laenud. Alggermaani konsonantidel *b*, *d*, *g^w* oli osalt friktiivne, osalt oklusiivne realisatsioon, olenedes nende kohast sõnas.

Peatükis “Läänemeresoome” on traditsioonilisele 7 keelele lisatud veel lüüdi (tegelikult karjala murre), nii et neid saab ühtekokku 8: soome, eesti, isuri, karjala, liivi, lüüdi, vepsa ja vadj. Läänemeresoome-lapi ühisperiood (varane läänemeresoome) on dateeritud ajavahemikku 1500–1000 e.Kr. Nagu germaani keelte puhul on ka siin ülevaade häälikuinventari muutustest antud otstarbekalt tabelite kujul: monoftongid (varane läänemeresoome, hilisläänemeresoome) ja konsonandid sama periodiseeringuga. Läänemeresoome ei tundnud varasel perioodil veel lühikest ega pikka *ō*-häälikut, samuti pikki madalaid vokaale (*ā*, *ā̃*). Ei tundnud ta ka ühtki diftongi, kuid läänemeresoome algkeele lõppjärgus oli neid kasutusel juba 13 (*ai*, *ei*, *oi*, *ui*, *üi*, *āi*, *ōi*, *au*, *eu*, *iu*, *ou*, *eū*, *āū*). Hiljem on nende arv soome keeles veelgi kasvanud. Vokaalharmoonia puhul eeldatakse *i* ja *e* neutraalsust (mitte *ij* ja *ej*). Laensõnade uurimisele relevantseina on eraldi välja toodud 4 juhtu: 1) varalms *ti* > hilislms *si* (näit. *pur-si*, *kārsiā*), 2) varalms *š* > hilislms *h* (näit. *hauta*, *hātā*), 3) algmls *-s* : *-z* > algmls *-s* : *-h* > sm *-s* : *ø* (näit. *rengas*, mitm. *renkaat*), 4) hilislms *c* > sm *ts* (näit. *maltsa*, *otsa*). Astmevahelduse tabelist selgub nii soome keele astmevaheldus üksikklausilides (*jalka* : *jalat* jt.) kui ka lühikeste geminaatide edasiareng (*kukka* : *kukat* < **kukkat* jt.) ning konsonantühendite assimileerumine (*hinta* : *hinnat* < **hinōat* jt.).

Germaani sõnalaenudel on 2 põhilist kihistust: 1) vanad germaani laenud 2. aastatuhande keskpaigast e.Kr. kuni 1. aastatuhandeni p.Kr., 2) nooremad germaani laenud alates u. aastast 500 p.Kr.

Peatükk “Substitutsioonid” pakub erilist huvi, sest selles on tegelikult häälikuliste vastavuste võti. Varem arvati, et läänemeresoome keeled oma arhailisuses on säilitanud laenuandja häälikuinventari eriliste muutusteta, kuid see pole kaugeltki nii. Mitte alati ei peegeldu 1:1 suhe. Pildi muudab veel keerukamaks seegi asjaolu, et pika aja jooksul on muutunud kummagi keelerühma foneemisüsteem. Mõnikord on fonotaktilised tegurid saanud takistuseks

ootuspärase substitutsiooni rakendamisel.

Kui vokaalide puhul võib täheldada suuremat otsevastavust, näit. alggerm *a* = alglms *a* (*sama*), alglms *ā* (*hāva*), alglms *ǣ* (*hǣpeā*, alggerm *au* = alglms *au* (*hauta*) jt., siis mitmetelgi konsonantidel (näit. *f*, *þ*, *χ*) pole see üldse võimalik. Sõnaalgulisest kaksikkonsonandist on tavaliselt järele jäänud järgmine, näit. alggerm *br* = alglms *r* (*raato*), alggerm *dr* = alglms *r* (*ruhtinas*), alggerm *χl* = alglms *l* (*leipā*); mõnikord on kaksikkonsonanti välditud metateesiga, näit. alggerm *trV* = alglms *tVr* (*turva*), alggerm *klV* = alglms *kVl* (*kylvāā*). Pilt eri laadi substitutsioonidest oleks näitlikum, kui soome näitesõnad oleks esitatud koos germaani lähtekujudega. Eriti ootaks seda niisuguste germaani häälikute korral, kus substitutsioon suubub samasse kanalisse. Võrreldagu näit. soome *h* vasteid lähtekeeses: 1) alggerm *χ* (*h*): **xelma-z* > sm *helma*; 2) alggerm *s*: **sētō* > sm *hātā*; 3) alggerm *f*: **fulka-* > sm *hulkka*; 4) alggerm *z* (sõna sees): **xazda-z* > sm *hahtuva*. Laenatud substantiivid on sufiksi arvel soome keeles sageli pikenenud, näit. sm. *hius* (: *hiukse-*) < alggerm **zeuja-*; sm murd *aalu(v)a* 'Schöbling von Getreide, Grummet'; harva näeb seda ka verbides: alggerm **sē(j)an-* > sm *heittää*.

Peatükil "Vanade läänemeresoome-germaani konsonantide aeg ja koht" on alaosad "Aeg", "Koht", "Missugused germaanlased?", "Missugused läänemeresoomlased?". Vanad germaani laenud on põhiliselt tulnud pärast läänemeresoome-lapi ühisperioodi lõppemist, alates umbes aastast 1000 e.Kr. kuni 500 p.Kr. Intensiivne laenamine eeldab ulatuslikku kakskeelsust läänemeresoome alal, eriti soome lahest põhja pool. Alates V. Thomsenist on arvatud, et vanad germaani laensõnad on saadud gootidelt. T. E. Karsten püüdis tõestada nende veelgi varasemat päritolu eelgermaani ajast, suutmata aga oma väiteid veenvalt tõestada. Uuemates uurimustes on H. Fromm ja A. D. Kylstra veendunud gootide seisukohal, J. Koivulehto aga suunanud otsingud eelgermaani perioodi suunas. Raamatu autorid lähevad vaikides mööda vastastikuse laenamise võimalusest, otsekui kontakt oleks olnud ainult ühepoolne. Pole mõeldav, et osa läänemeresoome sõnu poleks tihedas suhtlemises kandunud üle germaanlastele. Igasuguste keeleliste jälgede puudumine viitab aga tollaste asukate kadumisele, nende assimileerumisele läänemeresoomlastega. Elavas keelises suhtlemises pole aga põhjust kahelda. Kontaktide lähedust tõestavad muide ka sellised keelelised seigad, nagu partiklilaenus *ja* 'ja' ja *jo* 'juba'. Selliseid sõnu, nagu ka balti päritoluga *vielā* 'veel' ei laenata eraldi, vaid ainult lausesesõnades, mis eeldab põhjalikumalt võõra keele oskust kui näiteks mõne konkreetse tähendusega substantiivi laenamine. Öeldut kinnitab ka verbide suur hulk, mida käesolevas sõnaraamatu köites on 39 (17,2 %).

Peatükist "Näpunäiteid kasutajale" tuleb meelde jätta, et kõik sõnaartiklid (mahult väga varieeruvad, pikemad kuni poolteist lehe-

külge) on üles ehitatud kindla süsteemi järgi: märksõnale järgneb läänemeresoome sõnaaines, siis germaani sõnaaines, kommentaar, bibliograafia, lõppjärelus päritolu kohta. Viimase skaala on avar, võimaldades näidata etümologiseerimise ja dateeringu täpsust kümnes variandis (Germ. LW, ? Germ. LW, Kaum ein germ. LW, Germ. oder älteres LW jt.).

Märksõnad on üldiselt soomekeelsed, erandiks vaid eesti *hõrnas* 'Forelle' (< alggerm **furxnō* 'Forelle'), mis teistes läänemeresoome keeltes puudub.

Sõnaartikli keskseks osaks on kommentaar, millest selgub kõigepealt vastava laensõna etümologiseerimise ajalugu. Vajadusel kaalutakse etümoloogia paikapidavust nii häälikulisest, morfoloogilisest kui ka semantilise aspektist, millest kasvab välja autori-poolne lõppjärelus. Et vanemad germaani laenud on tulnud läänemeresoome alale algekeelte perioodil, on kummagi poole keeleainese võrdlus viidud rekonstruktsioonide tasandile. Läänemeresoome rekonstruktsioonid näivad üldiselt olevat traditsioonilised ja paikapidavad. Mõnel juhul sooviks neid näha täpsustatuina. Märksõna *hepo* lähtekujuks pole siiski mitte **hepo*, vaid deminutiivne **hepoi* (vt. J. Mägiste, *oi-*, *ei-* deminutiivid läänemeresoome keeltes, Tartu 1928, lk. 59). Võõrastavana tundub ka sõna *hakata* tüve rekonstruktsioon kujul **hakka-*. Siin on tegemist kahetüvelise sõnaga, mille vokaaltüvi on **hakkaða-* ja konsonanttüvi **hakkat-*. Sama kehtib ka teiste nn. kontraheerunud verbide kohta sõnaraamatus (*astata*, *halata*, *herätä*, *huilata*, *huimata*, *huomata*, *huovata*, *hypätä* — **hüppä-* pro **hüppäðä-*, **hüppät-*). Näib, et **hakka-* jt. puhul pole rekonstrueeritud mitte sõnatüvi, vaid sõnajuur.

Püüdes saada alfabeetilisest sõnaloendist A–J mingit koondpilti, märkigem kõigepealt, et selles on 227 sõnaartiklit. Kui leksikoni järgmised osad tulevad enam-vähem sama mahuga, läheneb vana-deks germaani laenudeks peetud sõnade arv läänemeresoome keeltes 700-le. Käesolevas köites üllatab *h*-alguliste sõnade suur ülekaal (121, so. 44,8 %), mis, nagu eespool nägime, võib osalt olla tingitud mitme eri hääliku substitutsioonipainest läänemeresoome *h*-le. Tähe A alla mahub 18 sõna (34,4 %), edasi E — 12 (5,3 %), J — 11 (4,8 %) ja I — ainult 3 sõna, neistki 1 küsimärgiline (*ilkeä*). Küsimärgilisi etümoloogiaid on tegelikult iga tähe kohal, kõige enam E puhul, kus kindla laenuna 12 sõnast on fikseeritud ainult sm *entä* 'und, und dann, aber, wenn aber', e *ent*, *end* 'doch, aber' (< alggerm **anþi* + **þauz*). Ekslike etümoloogiate kilda on põhjendatult arvatud *ehto*, *epä-* ja *erhe*. Eriti õpetlik on juhtum *erhe* 'Irrtum, Versehen', mis T. E. Karsteni poolt esitatuna näib nii häälikuliselt kui semantiliselt hästi haakuvat alggermaani vormiga **erzez* 'nicht bezeugt'. Sellise "toreda" etümoloogia aga kummutab tõsiasia, et sm *erhe* on küllaltki hiline läänemeresoome metateesivorm, mille lähte-

kujuks on hoopis **ereh* ja mis kuulub samasse sõnaperesse kui *erä*, *eri*, *ero*.

Märgendiga Kein germ. LW või Kaum ein germ. LW varustatud juhte on sõnaraamatus ligi viiendik (19,8 %), mis näitab, et autorid on suhtunud varasemaisse etümoloogiatesse range kriitikaga. Kui üldisest märksõnade hulgast maha arvata veel nooremad laenud, jääb kindlaid või küsimärgilisi vanemaid laene järele 174 (76,6 %). Statistiline koondpilt, mille üldist paikapidavust näitavad küll alles sõnaraamatu järgmised köited, on praegu järgmine: Germ. LW — 99 (43,6 %), ? Germ. LW — 45 (19,8 %), Kaum ein germ. LW — 13 (5,7 %), Kein germ. LW — 32 (14,1 %), Germ. oder älteres LW — 2 (0,9 %), Germ. oder jüngerer LW — 20 (8,8 %), ? Germ. oder jüngerer LW — 7 (3,1 %), Jüngerer LW — 4 (18 %), ? Jüngerer LW — 4 (1,8 %).

Hüljatud 32 varasemat etümoloogiat on meeldejätmist väärivad. Need on: *aarni*¹ 'Schatz; Schutzgeist', *aarni*² 'groß, stattlich, riesenhaft; großer Baum, Mensch usw.', *ahkio*, *aikoa*, *aittua*, *alpi*, *arkiutua*, *astia*, *ehto*, *epä-*, *erhe*, *haaska*, *hakkinen*, *halju*, *hal-ko*, *hanho*, *hankkia*, *harju*, *harjus*, *haukka*² 'Brett od. Halter an der Wand für Löffel, Äxte usw.; mit einem Schaft versehener, beim Fischfang verwendeter Eisenhaken', *herkku*, *herätä*, *hiiva*, *hipoa*, *hipaista*, *hirvas*, *hoppu*, *hulas*, *hulpio*, *hunnikko*, *huves*, *häivä*, *johtaa*.

Torkab silma, et mitmedki paikapidamatud etümoloogiad kuuluvad H. Katzile. Ta on *astia* 'Gefäß; Schiff, Boot' vasteks pakkunud alggerm **stijōn-* > an *stīa* 'Stall, Hütte', kuid nagu on näidanud L. Hakulinen, seostub *astia* soome sõnaga *asea* 'sein, sich befinden'. J. Koivulehto järgi on **stijōn-* olnud lähtekohaks soome sõnale *si-ja* 'Platz, Raum, Stelle'. Ka pole õige seostada omasõna *hankkia* 'verschaffen' vormiga alggerm **snakō(ja)n-*. Katse üle viia balti päritoluga soome *hirvas* 'Rennstier, Elchstier; Geltkuh' germaani laenude hulka (alggerm **steura-z* 'Stier') pole samuti vilja kandnud.

Autorid märgivad õigesti, et soome sõnal *ahkio* 'Rennitierschlitten' on vaste handi keeles, kuid kahtlevad asjata selle üsna reeglipärasest neenetsi vastes (SKES *ḡūtū*, *utto*). Liigselt ettevaatlikud on siinkirjutaja arvates oldud ka J. Koivulehto etümoloogia puhul *hauras* 'spröde, zerbrechlich, brüchig, schwach' < alggerm **saura-z*, mis vist küll tarbetult on esitatud küsimärgiga. Rida uuemaid, J. Koivulehto ja teistegi etümoloogiaid on sõnaraamatusse pääsenud küsimärgita. Raskemad ja edaspidisekski arutlemist pakkuvad juhud on sellised, kus ilmneb häälikulise substitutsiooni jälbeid. Üks selliseid on autorikollektiivi kuuluva O. Nikkilä poolt esitatud metaatesijuhtum *haapa* 'Espe, Populus tremula' oma kolme alggermaani lähtekohaga **aspō*, **aspōn-*, **aspⁱja* 'Espe'.

Teose algmaterjali põhjalikku läbitöötamist osutab mahukas kirjandusloetelu 26 leheküljel. Kaasaja meetodikale tuginedes

on valminud väärtuslik teos, mis tähistab uut etappi germaani-läänemeresoome keelesuhete uurimisel. Hea käsiraamatu kõrval täidab leksikon oma põhjalike ja õnnestunud kommentaaridega ka õperaamatu osa, olles seega nii juhatajaks kui ka hoiatajaks etümoloogiseerimise okkalisel teel.

Paul Alvre (Tartu)

Erik V. Gunnemark, COUNTRIES, PEOPLES AND THEIR LANGUAGES. THE GEOLINGUISTIC HANDBOOK, Gothenburg 1991. 286 lk. + 1 lk. lahtisel lehel. + SUPPLEMENT EX-USSR, Gothenburg 1992. 48 lk. + 1 lk. lahtisel lehel.

On ilmunud E. V. Gunnemarki käsiraamatu "A Geolinguistic Handbook" kolmas trükk, mis on küll sedavõrd ümber töötatud, et seda võib pidada hoopis uueks raamatuks. Loomulikult on andmes- tik võrreldes teise, 1985. aasta trükiga ajakohastatud. Mitmekor- distunud on kaartide arv (nüüd üle 40).

Raamatus vaadeldakse lähemalt 300 keelt, kuid iseloomusta- takse või vähemalt mainitakse veel tervet hulka keeli. Kui püüda tervikut iseloomustada ühe osa, uurali keelte kaudu, siis saame selli- se pildi. Lähemalt ja ükskhaaval vaadeldakse uurali keeltest järgmisi: soome, eesti, lapi, mordva, mari, udmurdi, komi, ungari, handi ja neenetsi.

Teisal raamatus iseloomustatakse kokkuvõtlikult kogu uurali keelkonda, eelkõige kõnelejate arvu ja asuala seisukohast (lk. 201–202). Sellega seoses mainitakse loetletuile lisaks veel isuri, vepsa, karjala, mansi, eenetsi, nganasani, ja selkupi keelt, samuti kamas- si keele lõplikku hääbumist 1989. Seega jäävad uurali keelkonnast märkimata vaid peaaegu hääbunud vadja ja liivi keel. Kui võrrelda maailma keelte mitmetesse tuhandetesse küündivat üldarvu 300-ga, siis on muidugi selge, et kõik keelkonnad ei või olla raamatus esi- datud sama põhjalikult kui uurali keelepere.

Raamatu esimene peatükk on pühendatud üle 210 maale Afga- nistanist Zimbabveni ja nendes kõneldavatele keeltele. Minu poolt näiteks valitud eesti keelt mainitakse siin veel üldiselt NSVL all (lk. 96–99), kuid on olemas ka lisad, mis annavad Eesti, aga samuti ka Läti, Leedu, Armeenia, Gruusia, Moldova, Horvaatia ja Sloveenia eraldi maadena (lk. 57–59).

Teine ehk keeltepeatükk algab maailma keelte kokkuarvamise- ga, tulemuseks 4500–6500. Järgneb 300 keele vaatlus tähestikulises järjekorras abhaasia keelest zuulu keeleni.

Kolmanda peatüki alguses leidub maailma suurimate keelte loend koos kõnelejate arvuga. Järgneb samasugune loend vähe-

malt ühemiljonilise kõnelejaskonnaga keeltest, kuhu kuuluvad uurali keelkonnast muidugi ungari, soome ja eesti keel ning kuhu autor on arvanud ka mordva keele (vt. lk. 170). Viimane asjaolu tuleneb ilmselt eelkõige raamatus printsiibiks olevast kõnelejate arvu ümardamisest. Kuigi NSVL rahvaloendused olid küllaltki ebatäpsed, valdas 1989. aasta loendusandmeil mordva keelt (õieti ersa- ja mokšamordva keelt kokku) 865 180 inimest.

Edasi tulevad andmed 8 suurima rahvusvahelise keele — araabia, hiina, inglise, prantsuse, saksa, portugali, vene ja hispaania — kohta, samuti kõige levinumate kaasaegsete *lingua francade* kohta. Viimastest kõige levinum oleks inglise keel 700 miljoni kasutajaga. Järgneb lühiinfo esperanto ja interlingva kohta. Peatüki lõpust leiame lühiaandmed pidžin- ja kreolkeelte kohta.

Neljas peatükk esitab keelte klassifikatsiooni. Huvitav on viiendas peatükis toodud kirjade klassifikatsioon: ligi 40 kirjanäidet, eri kirju kasutavate keelte loend ja tähestikud. Kuuenda peatüki moodustab geolingvistikaga liituvate terminite sõnastik. Raamatu lõpus leidub rida huvitavaid lisasid, valikuline kirjandusloend ning keelte, maade ja terminite indeks.

Raamatu koostamisel on E. V. Gunnemarkil olnud mitmeid abilisi, kellest peamiste hulka kuulub ka fennougrist Valev Uibopuu.

Käsiraamatule järgnes peagi lisa, mis on pühendatud endise NSV Liidu territooriumil toimunud muutustele. Siit leiame 1989. aasta rahvaloenduse andmetel põhineva ülevaate endiste liiduvabariikide ja autonoomsete vabariikide rahvastikust ja keelekasutusest, samuti valiku muutunud kohanimedest ning 7 kaarti.

Ago Künnap (Tartu)

INARILAPPISCHES WÖRTERBUCH I, A-K; II, L-P; III, R-Y; IV, Beispiele zur Flexionslehre, norwegischlappisches Wortregister, deutsches Wortregister. Herausgegeben von Erkki Itkonen unter Mitarbeit von Raija Bartens und Lea Laitinen. Lexica Societatis Fenno-ugricae XX 1-4. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki 1986-1991. 441 + 430 + 460 + 217 lk.

Soomesugri Seltsi publitseeritud sõnaraamatud ilmuvad sarjas "Lexica Societatis Fenno-ugricae". Neid on 1913. aastast alates välja antud nii ligemate kui ka kaugemate sugulaskeelte alalt. Oma 2293 leheküljega on ületamatu 7-osaline "Suomen kielen etymologinen sanakirja" (1955-1978). Kui aga "Inarilapi sõnaraamatu" 1548 leheküljele juurde liita varem ilmunud nelja eri murde sõnaraamatute leheküljed, ületab see soome keele etümoloogilist sõnaraamatut 2100 lehekülje võrra. Selline proportsioon üllatab, kuid sisuliselt võttes on ta isegi ootuspärane. On ju lapi keel oma üheksa üks-teisest tugevasti erineva peamurdega läänemeresoomes keelte lähim sugulane ja nõuab seetõttu erilist tähelepanu.

Neljas eri riigis kõneldavad lapi murded on niivõrd diferentseerunud, et õigem oleks rääkida lapi keeltest. Sellele teele ongi ilmselt juba asutud, nagu võib järeldada sõnaraamatu eessõnast ("Hauptdialekte bzw. Sprachen", lk. 3). Inarilapi keelt kõneldakse Põhja-Soomes Inari järve ümbruskonnas. See on üks kolmest Soomes räägitavast lapi e. saami keelest. Emakeelena kasutab inarilapi keelt veel u. 400 inimest; sajandi algul oli see arv poole suurem (u. 700). Inarilapi keele eripära on selles, et selle tarvitusalale ei ulatu üle Soome riigi piiride. Soomlased ongi seda naljatlevalt nimetanud kõige kodumaisemaks võõrkeeleks. Põhja-Soomes asustusalalt on teada, et soomlasi hakkas tulema inarilaplaste asualale alles XIX saj. keskpaiku ja põhjalaplasi veelgi sada aastat hiljem. 1940-ndail aastail asus Soome idapiiri tagant sinna elama ka koltalaplasi. Nüüd on inarilaplased oma põlisalal vähemusrahvus. Nende keele ja kultuuri säilitamiseks astutakse praegu Soomes otsustavaid samme.

Käesolevasse sõnaraamatusse on püütud koondada kogu teadaolev inarilapi leksika, kusjuures on arvestatud ka varasemais pub-

likatsioonides leiduvaid tekste ning sõnaloendeid. Näitelauseid on võetud isegi lapikeelsest ajakirjast "Sabmelaš". Inarilapi uurimine ja sõnavara talletamine sai alguse juba möödunud sajandi keskpaiku. Aastal 1856 ilmus E. Lönnrotilt "Ueber den Enare-lappischen Dialekt", mis sisaldab 49-leheküljelise sõnaloendi. Sellele järgnes 1861. aastal A. Andelini "Enare-lappska spåkprof med ordregister" sõnaloendiga 36 leheküljel. Edasi on inarilapi keeleainestiku talletamisega tegelnud sellised tuntud teadlased, nagu A. V. Koskimies, F. Äimä, T. I. Itkonen, E. Itkonen ja R. Bartens. Suured sõnakogud on F. Äimäl, kes ajavahemikus 1900–1931 pani real ekspeditsioonidel kirja u. 10 000 sõna. E. Itkonen on kogunud sõnaainest eri informantidelt ajavahemikus 1935–1978. Sõnakogu süstemaatilisele täiendamisele asus ta 1950-ndail aastail, viibides seitsmel korral pikemat aega inarilaplaste juures. Tema kogu suurus ulatub vähemalt 26 000 sõnani. Sõnaraamatu käsikiri oli juba trükivalmis, kui a. 1983 ilmus P. Sammallahti ja M. Morottaja koostatud koolisõnastik "Säämi-suoma-säämi škovlasänikirje", mida autorid pole saanud enam arvestada.

Omal ajal jagas F. Äimä inarilapi neljaks alamurdeks (lõuna-, ida-, põhja- ja läänemurre), kuid tänapäevaks on selged murdevahed taandunud. F. Äimä vastandas läänemurde *iä*-le (*tiä'tu* 'teadmine') idamurde *eä* (*teä'tu*), mille kõrval ka *iä* oli kasutusel. Nüüd võib *iä*-d kohata vaid sporaadiliselt. Üldiselt on tänapäeval *iä* (= lpN *ie*) ja *eä* (= lpN *æ*) esindatud *eä*-na. Samuti figureerib *uä* (= lpN *uo*) ja *oa* (= lpN *oa*) asemel *ya*. Transkriptsiooni on sõnaraamatus seevõrra ühtlustatud, et märgitakse varasema häälduse kohaselt vaid *iä*, *eä*, *ua* ja *oa*.

Kogu sõnaraamatus leiduv leksika on rühmitatud etümoloogilisel põhimõttel. Sõnaartikli põhivormiks on võimalust mööda noomen, allrühmades selle erinevad tuletised, sealhulgas ka verbid. Näit. näeb 'silma' sõnaartikkel 2 leheküljel välja järgmine: *čalme* sM, öJPM, Ä öM *tšälme*, GA Sg. wAP *tšälmè*, Nom. Pl. Ä öM *tšälmèh* Auge; Pl. in einigen Ausdrücken: Gesicht; Masche; SM, sAM auch: ein einzelner Faden beim Bandflechten; sM auch: waag-rechter Streifen an der Birkenrinde; (in zusammengesetzten Wörtern: eine Fingerspitze, ein kleines bisschen, Stückchen von etw. Järgnevad eri murdeist lausenäited ja liitsõnad koos sulgudesse lisatud täpsustavate seletustega, näit. wAnP *čalme čooskij* (er) zwinker-te (mir) zu; wAP *čalmepääni*, Nom. Pl. -*pānih* "Augenzähne" auf beiden Seiten des Oberkiefers (wAP: wenn diese Zähne schmerzen, ist die Wange oft bis an das Auge geschwollen). See osa sõnaartiklist võtab enda alla u. 1,5 lehekülge. Nüüd järgnevad numereeritult sõnaartikli allosad (siin liitsustatult): 2. *čalmaa* sM *tšäl mā* mit langen waagerechten Streifen (Birkenrinde) jm.; 3. *čolmis* jt. scharfsichtig; 4. *čalmettim* jt. schwach-, kurzsichtig; blind; 5. *čalmettud*

jt. schwachsichtig werden; blind werden; 6. *čalmettuttiđ* jt. blenden; 7. *čolmađ* jt. etw. genau betrachten, was einem aufgefallen ist; 8. *čalmadiđ* jt. zwei Netze zusammen knoten, die Maschen gegeneinander; 9. *čalmastuđ* sein Spielzeug satt bekommen. Sõnaartikkel lõpeb põhivormi vaste esitamisega norralapist: (N *čāl' bme*).

Lühendite süsteem on otstarbekas ja ratsionaalne, sest lisaks murdealale on neis arvestatud ka konkreetset materjali kogujat ning informanti. Näit. tähendab Ä öM, et tegemist on F. Äimä kogust võetud sõna või näitelausega, keelejuhiks Juho Musta idamurde alalt (ö = östlicher Dialekt). Oma otstarve on ka alfabeeti viidud märksõnade numereerimisel. Kõik põhivormid on lihtsustatud transkriptsioonis. See on üldjoontes sama kui inarilapi kirja viis. Konkreetsete murdevormide edasiandmisel on aga säilitatud omaaegne kirjapilt suurte foneetiliste peensustega. Mõnikord pole isegi sõnaraamatu koostajad suutnud täpselt lahti mõtestada, millist häälikut on kirjapanija mõelnud, näit. "ë (bei Koskimies) = wahrscheinlich *ε* bzw. *e*" (lk. 8).

Sõnaraamatu kolm esimest osa mahutavad 5707 numereeritud sõnaartiklit. Neljandasse ossa, mis on eelnevatest poole kõhnem, on poolelesajale leheküljele paigutatud eri sõnatüüpide käänamis- ja pööramisnäited. Sellele järgneb norralapi sõnaregister. Põhiosa sellest köitest (141 lk.) võtab aga enda alla saksakeelsete tõlgete sõnaregister. Numereeritud u. 35 000 viite kaudu pääseb kergesti ka mitmesuguste inarilapi sõnaühendite ja fraseologismide jälile. Kuigi sõnaraamatu koostamisel on silmas peetud ennekõike keeleuurija vajadusi, pakub inarilapi rikkalik leksika huvi kõigile, kes lapi keele ja kultuuriga tegelevad.

Lõpuks juhitagu lugeja tähelepanu sellele, et enam-vähem samal ajal, kui hakati Soomes avaldama inarilapi suursõnaraamatut, ilmus Nõukogude Liidus u. 8 000 märksõnaga "Самско-русский словарь" (Moskva 1985, 568 lk.). Kuigi tegemist on vene alfabeedil baseeruva koolalapi kirjakeele sõnaraamatuga, hõlbustab selle kasutamist teaduslikel eesmärkidel fonemaatilise transkriptsiooniga indeks. Viimane on otsekui sillaks Soomes publitseeritud lapi keele sõnarikkuste juurde.

Paul Alvre (Tartu)

Osmo Ikola, KIELEN ELÄMÄÄ JA KÄYT- TÖÄ. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo- Helsinki-Juva 1990. 204 lk.

Raamatusse "Keele elu ja kasutus" on Turu ülikooli soome keele kauaaegne professor (1951–1981) ja õigekeelsuskomisjoni esimees (1980–1988) Osmo Ikola koondanud 43 varem ilmunud kirjutist. Põhiosa neist (arvult 36) on õigekeelsusvested, mis ajavahemikus 1984–1990 jõudsid lugejani "Suomen Kuvalehti" keeleveeru "Äidinkieles-tä" vahendusel. Raamatu teine pool oma pikemate arutlustega on rohkem teoreetilist laadi, pakkudes huvi ka üldkeeleteaduse aspek-tist.

Vaatluse all olevate õigekeelsusküsimuste ring on avar, mit-med põhiprobleemid aga samad, millega eestigi keelekorraldusel on tulnud tegemist teha (pärisnimede käänamine, rektsoon, sõnajärg jm.). Soome keele huvilistele leidub kõrva taha panemiseks kasulik-ku ka derivatsiooni ja fraseoloogia valdkonnast. Õigekeelsusvested on O. Ikola jätnud samasse kronoloogilisse järjekorda, nagu nad "Suomen Kuvalehti's" esmakordselt ilmavalgust nägid. Raamatu eessõnas juhib autor tähelepanu sellele, et kõik kirjutised on ta ük-sipulgi üle kontrollinud ja teinud neis "ajan vaatimia" muudatusi.

Üksikvestete pealkirjad on sõnastatud tabavalt ja neist paistab läbi asja tuum, see, mis on kirjutise naelaks. Vesteseeria juhatab sisse "Astevaihtelu kiusana", milles autor viitab tuntud soome keele-teadlase J. J. Mikkola arvamusele, et "astmevaheldus on tüütu para-siit, millest pole keelele mingit kasu" (lk. 11). Küsimuse asetus "kasu või mitte" on aga oma põhiolemuselt vildak, sest astmevaheldust po-le ka kõige rangem keelekorraldus võimeline soome keele süsteemist välja rookima. Seepärast peab O. Ikola ainuvõimalikuks käänata *sampo*-sõna ka pärisnimena ainult astmevahelduslikult: "Sammol-la" (kindlustusselts) nagu *lempo* 'vanakuri': *lemmolla*. Viimasel ajal on ebakorrektsesse keelepruuki siginenud ka astmevahelduseta *Riika* : *Riikassa* (õige: *Riassa*). Soome keele astmevaheldusega kohanenud võõrkohanimele hulgas mainib O. Ikola veel *Tartto* : *Tartosta*, kuid varasemad autorid on pidanud sellesse rühma kuu-luvaks ka *Viljanti* : *Viljannista*, mis tänapäevalgi tohiks tunduda soomlasele suupärasem kui *Viljandi* : *Viljandista*.

Eraldi on juttu ees- ja perekonnanimede käänamisest, kuid seal-

gi haakuvad reeglistamisraskused tüvevaheldustüüpidega. Väljaspool kahtlust on astmevaheldus *kk-, tt-, pp-*juhtudel: *Erkki : Erkin, Kerttu : Kertun, Vappu : Vapun*, samuti perekonnanimesed *Rankka : Rankan, Santti : Santin, Hoppu : Hopun* jt. Ka üksik-*k-, -t-, -p* puhul pole perekonnanimesed kahtlust, et neid tuleb käänata nagu vastavaid üldnimesid, näit. *Mäki : Mäen, Kontu : Konnun, Kilpi : Kilven*. Eesnimedes on aga kõikuvusi nii nimetraditsioonis endas, kuid mõnikord ka eri autoriteetide soovitustes. Astmevahelduslikud on näit. *Satu : Sadun, Sointu : Soinnun, Hemminki : Hemmingin*. Paralleelsete võimalustega annab O. Ikola vormid *Outi : Oudin* v. *Outin* ja *Sampo : Sammon* (v. *Sampon*) (lk. 22). Viimase puhul T. Itkonen aga astmevahelduseta paralleelvormi ei esita (vt. "Kielioapas", Vaasa 1982, lk. 345). Suur hulk eesnimesid tänapäeval astmevaheldusele ei allu, nende hulgas üldnimedega sarnased *Impi, Lempi, Virpi* jt.

Perekonnanimede puhul eeldab soomlase keelevaist nende käänamist nagu see on vastavatel üldnimedel, kuigi keelesüsteemi kuuluvad tüvemuutused on aja jooksul lõhet nominatiivi ja obliikvakäänete vahel aina lisanud, näit. *Rinne : Rinteen, Korte : Kortteen, Härkin : Härkkimen, Kirves : Kirveen, Kangas : Kankaan*. Siinkirjutaja peab normaalseks, et ka eesti keele õigekeelsus taastaks meie perekonnanimede käänamisel sama põhimõtte. Kõrval on valus kuulata, kui hommikustes raadiosaadetes soovitakse õnne Kangasele, Ratasele, Raudile, Mägile, Kogerile, Vaskile, Härgile, Kändile (p.o. Kangale, Rattale, Rauale, Mäele, Kogrele, Vasele, Härjale, Kännule) jts. Kui dokumentides vajatakse perekonnanime nominatiivkuju, tuleb see eraldi sinna märkida. Eestlase terve keelevaistu peaks aga kahtlaste eksperimentidega rahule jätma.

Kui ei öelda rahvapäraselt *Virtasen Kustaa* ja *Mäkelän Leena*, järgneb Soomes perekonnanimi eesnimemele nagu meilgi: *Kustaa Virtanen, Leena Mäkelä*. Loeteludes on aga kergem orienteeruda ettenihutatud perekonnanime järgi, kusjuures ei tohiks unustada koma: *Virtanen, Kustaa* ja *Mäkelä, Leena*. Koma ärajätmisega aga liialdatakse, mistõttu eesnimemega sarnaneva perekonnanime korral ongi segadus käes; vrd. *Antti Aarne, Pentti Lauri, Tauno Tapani* jt.

Mis puutub ajalukku läinud suurkujude eesnimedesse, siis neid kirjutatakse eelistatavalt soomepärasena, näit. *Pietari* (mitte: *Per*) *Brahe, Eskil* (mitte: *Aeschillus*) *Petraeus, Paaveli* (mitte: *Paulus*) *Juusten*. Topeliuse ametlik eesnimi on teatavasti *Zacharias*, kuid ka soomepärase *Sakari* on üha kasutusel.

Soome keele rikkalike *mies-lõpuliste* liitsõnade asendamiseks teiste keelenditega, kui tegemist pole tingimata meesisikutega, pakub O. Ikola välja mitugi võimalust. *nainen*-komponendiga on tulnud kasutusele *virkanainen* 'naisametiisik', *likenainen* 'ärinaine' jt., aga mõiste *tiedemies* alla tohiks ikka veel mahtuda ka *naisteadla-*

ne. Sõna *puhemies* 'esimees' asemele sobib *puheenjohtaja*, kuid hea neutraalne võimalus on asendada *-mies* sõnaga *henkilö* 'isik'; näiteks sobib vormi *luottamusmies* 'usaldusmees' asemele *luottamushenkilö*. Ilmselt jääb aga keelde edaspidigi rida *mies*-lõpulisliitsõnu, millega tuleb ka naistel leppida: Margaret Thatcher on soome ajakirjanduskeeles üha *valtiomies* 'riigimees'. Vaevalt *perämies*'ki 'tüürimees', kui selleks satub naine, sooviks kanda nimetust *peränainen*. Teisalt tuleb aga meesisikulgi rahul olla nimetusega *keittäjä-emäntä* 'kokk-perenaine', kui ta juhtub niisugusel ametikohal töötama.

Naisisikule viitab ka liide *-tar, -tär*, mida varasematel aegadel on soome keeles ohtrasti viljeldud, ka tähenduses 'kellegi abikaasa', nagu *piispatar* 'piiskopi proua', *kauppaneuvoksetar* 'kaubandusnõuniku proua' jt. Ametিনিমetusena varem üldine *sairaanhoitajatar* 'meditsiiniõde' on tänapäevaks loovutanud koha *sairaanhoitaja*'le. Ka *opettaja, myyjä* ja *johtaja* puhul ei vajata enam *tar-, tär*-liidet, sest tegijanimevorm sobib märkima nii mees- kui naisisikut. Sama võib täheldada eesti *tar-* ja *nna*-elemendi kohta: varasemate *lauljatar* ja *lauljanna* asemel on tänapäeval *laulja* peaaegu ainuline.

Soome keele sõnajärg on suhteliselt vaba, aga mitte meelevaldne. Piiblist võetud näite *Juhlapäivän ja sapatin Herra antoi / unoh-tua Siionissa* 'Peopäeva ja sabati Issand laskis / ununeda Siionis' varal näitab O. Ikola, et täielikku mõtteselgust selle kaebelaulu mõttese ei tooks ka sõnajärje muutmine, vaid lahendus peitub *Herra* asendamises *hän*-sõnaga: *Juhlapäivän ja sapatin hän antoi / unoh-tua Siionissa* (lk. 39). Piibli tõlkekomitee liikmena on O. Ikolal olnud võimalus tõdeda, et selliseid ebaselgeid ja mitmeti tõlgendatavaid kohti leidub algtekstis "tuhkatiheään".

Et kesk- ja ülivõrde kasutamisega pole kõik korras, näitavad sageli esinevad veatüübid *Kilpailun jälkeen voittajat olivat mitä onnellisempia* (p.o. *onnellisimpia*) 'Võistluse järel olid võitjad väga õnnelikud' ja *Tytöt ovat aina olleet kauneita, mutta nykyään he ovat vielä kauneimpia* (p.o. *kauniimpia*) 'Tüdrukud on alati olnud ilusad, aga nüüd on nad veel ilusamad'.

Levimas on *eikä* 'ega' puhul viga eitussõna ärajätmisega lausest. Näiteks muutub lause *Pekka eikä Paavo puhunut mitään* korrektseks eitussõna ei lisamisega: *Ei Pekka eikä Paavo puhunut mitään* 'Ei Pekka ega Paavo rääkinud midagi'.

O. Ikola ei pea õigeks moodustada küsimust ilma liitepartikli-*ta -ko, -kõ*, kuigi sõna *vai* puhul näib selline küsilausetüüp olevat levinud eriti Lääne-Soomes. Peanäitena toodud väitekirja pealkirja "Nälkä vai tauti tappoi?" 'Kas tappis nälg või haigus?' kohendamiseks on välja pakutud kaks võimalust: 1) Tappoiko nälkä vai tauti?, 2) Nälkä vai tautiko tappoi? Siinkirjutaja tahab siiski juhtida tähelepanu seigale, et elliptilisis, verbita küsimusis pole "Nykysuomen sanakirja" peatoimetja M. Sadeniemi pidanud *ko-, kõ*-partiklit

uldsegi vajalikuks, näit. *Nominatiivi vai genitiivi?* (Kielenkäytön kysymyksiä, Turku 1963, lk. 49). Paralleelseile võimalusile viitavad NS-i näited *Sinā(kō) vai minā?* '(Kas) sina või mina?', *Kukko(ko) vai kana?* '(Kas) kukk või kana?' jt. Otsene küsisõna funktsioon on aga *vai* lauses *Vai minā (minākō) jättäisin lapseni toisten huoltoon?* 'Või mina jätaaksin oma lapse teiste hoolde?' (NS, sub *vai*). Ilmselt on sellisel küsilausetüübil sügavad juured, mis võivad otsaga ulatuda isegi läänemeresoome aluskeelde.

Liitarvsõnade käänamise lihtsustamine on hulk aega olnud soome õigekeelsuse valulapseks. Rahvapärane keelepruuk eeldab kõiki arvosiste käänamist, näit. *kolmellatuhannella viidelläsadallakahdellatoista* '3512-l', kuid praktikas püütakse läbi saada ainult viimase arvosise käänamisega: *kolmetuhatta viisisataa/kahdellatoista*. Seda moodust, mis tegelikult on vastuolus soome keele deklinatsiooni põhiolemusega, soovitab ka raamatu autor, lisades ainult hoiatuse, et käänamist ei tohi alustada arvsõna keskelt. Pikkade järgarvsõnade kohta kehtib sama reegel, kuigi tuleb välja peaaegu samasugune põhi- ja järgarvsõnade segapuder nagu eesti keeles: *kolmetuhatta viisisataa/kahdennellatoista*. Lisatagu, et eesti keeles kiputakse järgarvsõnu asendama põhiarvsõnadega daatumite (*kakskümmend kolm septembril, 1986–1999 aastal* jms.) ja seadusparagrahvide puhul. Soome keeles näib see häda piirduvat vaid viimatimainitusega, näit. *lain kaksikymmentäkolme-pykälän neljä-momentissa*, mille asemel oleks korrektne öelda *kahdennenkymmenennen kolmannen* (v. *kolmannenkolmatta*) *pykälän neljännessä momentissa* '23. paragrahvi 4. lõigus'. Suuline keelepruuk näib arvsõnade puhul nõudvat suuremat tähelepanu nii seal- kui siinpool Soome lahte.

Soome keeles on rida liitsõnu, milles komponentide vaheline *s* pole ootuspärane, näit. *herrasmies*, *herrasväki* 'härrasrahvas', *rouvasväki* 'naispere', *pappissääty* 'vaimulik seisus', *vallassääty* 'kõrgklass', *mestarismies* 'meistrimees' jt. Neisse on tunginud *s* analoogiliselt *nen*-sõnust (*sulhasmies* 'peigmees', *ihmiskunta* 'inimkond' jt.). Teist algupära on *s* keelendis *nimismies*, mille algkomponent polnud XVI sajandi kirjapanekuis veel kulunud, reetes seega ühtlasi oma tõlkelaenulise päritolu *nimitysmies*, *nimitsmies* (vrd. *rts nämndeman* 'kohtukoja liige'). O. Ikola osutab veel *s*-i kolmandalegi lähtevõimalusele — irdumisele põhisõnast. Nii on tekkinud *saarnastuoli* 'kirikukantsel' ja vana kirjakeele *rippiskoulu* 'leer' (vrd. *skoulu* 'kool').

Verbiliitiga *-nta*, *-ntä* on tuletatud moesõnad *todentaa* 'tões-tada; tõendada' ja *hyödyntää* 'ära kasutada'. Nagu uudissõnadega ikka, võidakse kasutada neid vales tähenduses, O. Ikola juhib tähelepanu sellele, et verbi *hyödyntää* tähendus on hoopis midagi muud kui sõnal *hyödyttää* 'kasu tuua'. Verbiga *todeta* 'tõdeda' ülepakkumist saaks sageli vältida sõnadega *sanoa* 'öelda' ja *väittää*, mõnikord ka

keelenditega *lausua* ja *ilmoittaa* 'avaldada, teatada'. Seda nõuannet sobib *mutatis mutandis* eesti keele puhulgi kuulda võtta.

Noomeneist kipub *hattu* 'kübar' liiga tegema tähenduselt lähedasele sõnale *lakki* 'müts'. Ajakirjandusest võib leida isegi selliseid ebardeid, nagu *ylioppilashattu*, *karvahattu*, *uimahattu* jt., mille asemel on ainuõiged *ylioppilaslakki* 'üliõpilasmüts', *karvalakki* 'karva-müts', *uimalakki* 'ujumismüts' jt.

Häämingut tekitavad ka mitmed ebaõnnestunud ametinimetused, nagu *frisonomi* 'friseerija' ja *restonomi*. Viimane substantiivi *restaurant* 'restoran' tuletisena võiks O. Ikola arvates olla *restauromi* ja esimene *friseronomi* "tai jotakin sinnepäin" (lk. 116).

Omatüvelisedki uusmoodustised keerukate ringiütlemistega võivad olla kohmakad või lausa peletuslikud, nagu näitab ühe kodumajanduskooli nimetus *koti- ja laitostalousoppilaitos* (O. Ikola peab seda sõnamonstrumiks) ja *sairaala* 'haigla' asemel ametliku terminina kasutatav *terveyskeskuksen vuodeosasto* 'tervisekeskuse voodiosakond'. Heaoluühiskonnas pole ilmselt enam vaeseid (*köyhä*) ega joodikuidki (*juoppo*), sest seda isikutekategoriat saab iseloomustada hoopis peenemate sõnadega nende omalaadsest piiratusest: *toimeentulorajoitteiset* ja *sosiaalisesti työrajoitteiset ihmiset*.

Slängisõna *neukku* 'Nõukogude Liidu kodanik' on O. Ikola arvates olnud algul neutraalse tähendusega nagu omal ajal *ryssägi*. Tarbestiil eeldab keelendi *neuvostoliittolainen* kasutamist, kuid selleks sobib ka tuletuslikult pisut ebatäpne *neuvostolainen* (needki juba ajalukku taanduvate terminitena).

Vanim tänavate sillutuskivi on *mukulakivi* 'munakivi', kuid selle kõrval on tulnud kasutusele ka kandiliseks tahutud *nupukivi* (20–25 × 15–10 cm) ja sellest väiksem ruudukujuline *noppakivi*. Vildakas keelekasutuses ei suudeta neid sõnu enam üksteisest lahus hoida.

Soomelilmasuundade nimetused erinevad eesti omadest ennekoike selle poolest, et soome *etelä* märgib lõunat ja *lounas* edelat. Soome läänealadel on aga *louna* 'l' sama tähendus kui eesti keeles. Kirikukeelde edasi kandununa võis seda sellisena näha veel 30-ndail aastail ilmunud piibleiski: *Nouse pohjatuuli ja tule lounatuuli ja puhalla yrttitarhani lävitse* 'Tõuse põhjatuul ja tule lõunatuul ja puhu mu rohtaiast läbi'.

Vanad sugulusnimetused *käly* ja *kyty* on soome keeles säilinud mõneti paremini kui eesti keeles, kuigi nende tähendused ei pruugi enam kattuda. Keelendi *lanko* tähendus on ahenenud, see märgib tänapäeval ainult meessoost sugulast. Langud omavahel on *langokset*. Naissoost sugulased *kälyt* 'kälid' on omavahel *kälykset*. Vendade ühisnimetus on *veljekset*, õed on *siskokset* (harvemini ka *sisarekset*), õed ja vennad koos aga *sisarukset*. Oluline on veel teada, et nõbude, s.o. õeste-vennaste laste (*serkku*) ühisnimetus on *serkukset*. Nende laste omavaheline sugulusaste on aga järguvõrra väiksem ja

seepärast on nad *pikkuserkut* (harvemini *pikkuserkukset*). O. Ikola rõhutab, et kes nendes nimetustes ei orienteeru, selle soome keele oskus on puudulik.

Mitmes vestes on vaatluse all raskesti läbinähtavate sõnade päritolu. Üks selline on *jonninjoutava* 'tühine', mille algosist olevat "eräs virolainen kielentutkija" seostanud kunagi eesti sõnaga *jon*n (lk. 60). Õige lahenduse näitab kätte E. Lönnroti sõnaraamatu paralleelvorm *jonkin joutava*. Murdeline *jonninjoutava* on vähehaaval saanud kirjakeeles üldtuntuks. *l*linen-lõpulistest sõnadest on *vihollinen* 'vaenlane' *viha*-substantiivi tuletis, keelendi *velvollinen* 'kohustuslik' taga on *velka* 'võlg' (*o* ees *v* nagu edelamurdelises *pelko* 'pelg' : *pelvon*). Ekslik oleks pidada tuletise *raadollinen* 'vilets, armetu' põhisõnaks vormi *raato* 'raibe', kuigi see foneetiliselt näib sobivat. Vanas kirjakeeles oli esimese silbi vokaal veel lühike: *radollinen*, *radoillinen*, mis annab põhisõnaks *rata* tollase tähendusega 'tee, rada'. Tuletis *radoillinen* märkis aga teekäijat, rändurit, hulkurit. Siit edasi praeguse tähenduse 'vilets, armetu' juurde oli vaid väike samm.

Sõna *keho* on väheseid eesti keele eeskujul soome keeles kasutusele võetud sõnu. Elava keha eristamiseks surnukehast tegid selle ettepaneku meedikud juba a. 1945. Nüüd on soome keeles kasutusel kolm keha märkivat sõna. Üldises keelepruugis tähistab *ruumis* endiselt nii elusolendi kui surnu keha. Keelendi *keho* tarvitamine piirdub meditsiiniga. Selle vastandiks pole *ruumis*, vaid *kalmo*, mis märgib ainult surnukeha.

Fraseoloogiliste väljendite viljelemisse ajakirjanduskeeles suhtub O. Ikola soosivalt. Tuleb olla ainult ettevaatlik, et konkreetsest esemest rääkides ei kasutataks sõnaseoseid, mis hävitavad fraseoloogismile omase piltlikkuse ja võimaldavad tõlgendada loetavat sõnasõnalt. Laused *Vessat ovat viraston hampaissa* 'WC-d on asutuse hammaste vahel', *Kilpa-autot ovat lähtökuopissa* 'Võistlusautod on stardiaukudes' panevad lugeja oma koomilise sõnastusega naerma.

Raamatu teise poole kirjutised juhatab sisse "Keelekorraldus ja keelekollektiiv", millest muuseas selgub Volmari Kilpise loodud sõnade *tiede* 'teadus', *taide* ja *esine* täpne sünniaeg ja koht: 28. juuli 1842 "Helsingfors Morgonblad" is. Seda on huvitav teada, sest nimetatud sõnad on soome laenudena jõudnud hiljem eestigi keelde. Näitena selle kohta, miks keelekollektiiv võib uuendusettepaneku hüljata, on toodud J. Aaviku põhjendamata *u* → *o* vaimustus, mis oma 600 sõnaga oleks tohutult koormanud keelekasutaja mälu. Soome keele edasisel normimisel soovitab O. Ikola olla tagasihoidlik ja taotleda võimalikult lihtsaid reegleid.

Kirjutisest "Mida vanad sõnad jutustavad?" nähtub, et *iloinen* on tähendanud sama kui eesti *ilus*. XVIII saj. lõpul ilmunud H. Florinuse sõnaraamatus on väljendil *iloinen metsä* tähendus 'lõbustuspark'. Praegune *tarkoittaa* 'tähendada' esineb alupäras

konkreetses tähenduses 'sihtida' veel Finno kiriku-lauluraamatus (u. 1583): *Kuin joutsellans meit tarkottaa* 'Kui oma vibuga meid sihib'.

Tuhmunud tuletiste ja liitsõnade käsitlestest selgub, et *puukko* 'puss' on algselt olnud liitsõna *puukkoveitsi* 'puupeaga nuga'. Keelel *satama* 'sadam' on tuletis verbist *sataa* 'sadada', mille algupärane tähendus 'kukkuda, langeda' on veel hästi säilinud Lõuna-Eesti murdes.

Kirjutises "Meie kirjakeele ehitusmaterjalid" on peatähelepanu sõnavaral. Mõnedel üsna moodsainagi tunduvail sõnadel on pikk iga, kuigi nende tähenduses on toimunud nihkeid. Nii on soome omasõnal *kaasu* 'gaas' veel D. Jusleniuse sõnaraamatus (1745) tähendused 'halb lõhn' ja 'udu'. Praeguses tähenduses võttis selle kasutusele S. Roos a. 1845. Möödunud sajandi algupoolel tuli kirjakeelde ka *tehdas* 'tehas', mis *tehdä*-verbi tuletisena on rahvakeeles märkinud tegemiskohta.

Üldkeeleteadusegi aspektist tohiks olla huvipakkuvad raamatu faktirohked osad "Ebatäpsus keele kasutuskõlblikkust suurendava tegurina" ja "Huumor keelemuutuste põhjustajana". Sõnaühendi *ja niin poispäin* 'ja nii edasi' algul naljatlevalt krussikeeratud sõnajärg *ja niinpäin pois* on tänaseks muutunud nii tavaliseks, et sõnamängulõbu sellest enam läbi ei paistagi.

Pika veste- ja artikliseeria lõpetab "Isä meidän ja malka", milles autor arutleb piibli uue tõlke probleeme. Pole õige taotleda sõna-sõnalist tõlget, pigem peaks olema dünaamiline ja normaalne tänapäeva üldkeel. Väljend *Isä meidän* matkib orjalikult ladina sõnajärge *Pater noster*. Lihtne *meidän isä* oleks aga vigane, sest puudub possessiivsufiks. Seetõttu saaks meieisapalve uus redaktsioon alata vaid sõnadega *Meidän isämme* või lihtsalt *Isämme*. Nagu nüüd 1992. aastal ilmunud uue piiblitõlke põhjal teame, ei leidnud see arukas ettepanek kirikogu heakskiitu, vaid jäädigi endise sõnastuse juurde: *Isä meidän, joka olet taivaissa*.

M. Agricola "Uue testamendi" tõlkes (1548) kasutatud *malka* 'palk (omas silmas)' asemele on pakutud sõnu *seiväs* 'teivas', *hirsi* ja *tukki* 'palk'. Lisatagu, et 1992. aasta piiblitõlkes on antoniüümi-paar *rikka* ja *malka* välja vahetatud tervikuna tuntud kõnekäänus: *Kuinka näet roskan veljesi silmässä, mutta et huomaa, että omassa silmässäsi on hirsi?* (Mt 7, 3) 'Aga miks sa näed pindu oma venna silmas, palki iseenese silmas aga ei märka?'.

O. Ikola sisutiheda raamatu kasutamist soodustavad indeks ja isikunimede loend. Jääb üle vaid loota, et sellega tutvumine annab soodsaid impulsse ka eesti õigekeelsusprobleemide lahendamiseks.

Paul Alvre (Tartu)

CONTENTS

Preface	3
Mihkel Veske 150	5
Paul Alvre. Soome keele <i>u-</i> ja <i>ü-tüvede</i> mitmuse vormistik	19
Пауль Алвре. Формы множественного числа основ на <i>-u</i> , <i>ü</i> в финском языке. Резюме	24
Paul Alvre. Tähelepanekuid Jakob Hurda doktoriväitekirja kohta	26
Пауль Алвре. Некоторые наблюдения о докторской дис- сертации Якоба Хурта. Резюме	31
Tiina Halling-Kukk. Liivi keele kaassõnadest ja nende rektsioonist	32
Tiina Halling-Kukk. Suhdesanoista ja niiden rektiosta lii- vissä. Tiivistelmä	41
Heinike Heinsoo. Subjektita tarindid vadja keeles	43
Хейнике Хейнсоо. Бессубъектные конструкции в водском языке. Резюме	48
László Honti. Uraltes Erbe oder Lehngut? (Zur Frage nach dem Dual im Obugrischen)	49
Ласло Хонти. Древнее наследие или заимствование? (К вопросу о двойственном числе в обско-угорских языках.) Резюме	54
Ольга Брина. Функции эрзянских постпозитивных частиц <i>-kak</i> , <i>-gak</i> , <i>-jak</i>	55
Ol'ga Jerina. On the Functions of the Ersian Particles <i>-kak</i> , <i>-gak</i> , <i>-jak</i> . Summary	61
Людмила Карпова. Синтаксические функции и степени сравнения имен прилагательных в среднечепецких гово- рах удмуртского языка	62
Ljudmila Karpova. The Syntactic Functions and Degrees of Comparison of Adjectives in the Udmurt Dialects of Middle Chepets. Summary	69
Margit Kuusk. Imperfektivi vatjan kielessä	70
Margit Kuusk. The Imperfect in the Votic Language. Summary	75
Margit Kuusk. Vadja keele verbisüsteemi senisest uurimisest	76

Margit Kuusk, The Study of the Votic Verb up to the Present. Summary	84
Ago Künnap. On the Background of Uralic Morphology ..	85
Аго Кюннап. О фоне уральской морфологии. Резюме	95
Osmo Nikkilä. Kaksitavuisia itämerensuomen *jA-johdoksia	96
Osmo Nikkilä. Zweisilbige *jA-Ableitungen im Ostseefinnischen. Zusammenfassung	98
Kene Noormägi. Karjala keele üldküsilause tüüpidest ...	99
Кене Ноормяги. О типах общевопросительных предложений в карельском языке. Резюме	104
Anu Nurk. Unkarin prefiksiverbien vastineita virossa	105
Anu Nurk. A magyar igekötők megfelelői az észten. Összefoglalás	109
Инна Тимиряева. Ономаσιологическая система лексики выпивания в марийском языке	110
Inna Timirjajeva. Benennungen von Stickerei im Mari-schen. Zusammenfassung	114
Eduard Vääri. 1992. a. välipraktika liivlaste juures	115
Eduard Vääri. Language Practice among Livonians 1992. Summary	129

MATERIALS

Heinike Heinsoo. Küllike Pajula. Näiteid vadja keelest	130
Heinike Heinsoo. Küllike Pajula. Näytteitä vatjan kielestä. Tiivistelmä	136
Ago Künnap. Selkupun arvoituksia Ala-Tasin murteella vuodelta 1913	137
Аго Кюннап. Селькупские загадки на нижне-тазовском диалекте с 1913 г. Резюме	139

REVIEWS

Andrus Saareste — silmapaistev eesti keele uurija	140
Professor Dmitri Nadkin 1934–1992	145
A. D. Kylstra, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Osmo Nikkilä, Lexicon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen I	147
Erik V. Gunnemark, Countries, Peoples and Their Languages. The Geolinguistic Handbook	154
Inarilappisches Wörterbuch I–IV	156
Osmo Ikola, Kielen elämää ja käyttöä	159

**MINOR URALIC LANGUAGES
AND THEIR CONTACTS**

Edited by Ago Kõnnap

University of Tartu

EE2400 Tartu, Ülikooli 18

TÜ 1993. 10,5. 9,86. T. 172. 350

CORRIGENDA

- p. 18 l. 12 --> Paul A l v r e (Tartu)
- p. 49 l. 11 bloßem --> bloßen
- p. 49 l. 28 beschrenkt --> beschränkt
- p. 49 l. 36 einem --> einen
- p. 89 l. 11 a very sporadically presented problem --> a problem
- p. 89 l. 12 the *ś-preterite --> the very sporadically presented *ś-preterite
- p. 89 l. 32 ad- --> auxiliary
- p. 89 l. 34 In --> Only in
- p. 89 l. 35 only in --> in
- p. 166 l. 3 Mihkel Veske 150 --> Paul A l v r e. Mihkel Veske 150